

40 2014

Refugees in Zoo Two homelands

Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU

Glavni urednik / Editor-in-Chief

Jernej Mlekuž

E-naslov: mlekuz@zrc-sazu.si

Odgovorna urednica / Editor-in-Charge

Marina Lukšič Hacin

Sourednica / Co-editor

Marijanca Ajša Vižintin

Tehnična urednica / Technical Editor

Špela Marinšek

Mednarodni uredniški odbor / International Editorial Board

Dirk Hoerder, Rudi Rizman, Marjan Drnovšek, Damir Josipovič, Aleksej Kalc,
Milan Mesić, Mirjam Milharčič Hladnik, Leopoldina Plut Pregelj, Andrej Vovko,
Adam Walaszek, Rolf Wörsdörfer, Janja Žitnik Serafin,
Kristina Toplak, Jure Gombač

Lektoriranje / Proofreading

Irena Destovnik (slovenski jezik / Slovene)

Peter Altshul (angleški jezik / English)

Oblikovanje / Design

Anja Žabkar

Prelom / Typesetting

Uroš Čuden, Medit d. o. o.

Tisk / Printed by

Cicero, Begunje, d. o. o.

Naklada / Printrun

400

Naslov uredništva / Editorial Office Address

INŠTITUT ZA SLOVENSKO IZSELJENSTVO IN MIGRACIJE ZRC SAZU

p. p. 306, SI-1001 Ljubljana, Slovenija

Tel.: (+386 1) 4706 485; Fax: (+386 1) 4257 802;

E-naslov / E-mail: spelam@zrc-sazu.si

Spletna stran / Website: <http://isi.zrc-sazu.si>

© ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije

Revija izhaja s pomočjo Javne agencije za knjigo Republike Slovenije
in Urada Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu.

DVE
domovini

RAZPRAVE O IZSELJENSTVU

TWO
home
MIGRATION STUDIES

40 • 2014

Izdaja

Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU

Published by

Slovenian Migration Institute at the ZRC SAZU

Ljubljana 2014

Revija ***Dve domovini • Two Homelands*** je namenjena objavi znanstvenih in strokovnih člankov, poročil, razmišljanj in knjižnih ocen s področja humanističnih in družboslovnih disciplin, ki obravnavajo različne vidike migracij in z njimi povezane pojave. Revija, ki izhaja od leta 1990, je večdisciplinarna in večjezična. Revija izhaja dvakrat letno. Članki so recenzirani.

The journal ***Dve domovini • Two Homelands*** welcomes the submission of scientific and professional articles, reports, debates and book reviews from the fields of humanities and social sciences, focusing on migration and related phenomena. The journal, published since 1990, is multidisciplinary and multilingual. The journal is published biannually. All articles undergo a review procedure.

Povzetki in indeksiranje / Abstracts and indexing:

FRANCIS (Sociology/Ethnology/Linguistics of Francis), IBZ – International Bibliography of Periodical Literature, IBR – International Bibliography of Book – Reviews, Sociological Abstracts, IBSS – International Bibliography of the Social Sciences, MSH-Maisons des Sciences de l’Homme, SCOPUS, SSCI – Social Sciences Citation Index, Social SciSearch, Journal Citation Reports / Social Sciences Edition.

Letna naročnina 18 €. Posamezni letniki so na voljo.

Annual subscription 18 € for individuals, 28 € for institutions.

Previous issues are available on demand.

Master Card / Euro Card and VISA accepted.

Naročila sprejema / Orders should be sent to:

Založba ZRC, p. p. 306, SI-1001 Ljubljana, Slovenija

Fax: (+386 1) 425 77 94; E-mail: zalozba@zrc-sazu.si

VSEBINA / CONTENTS

TEMATSKI SKLOP / THEMATIC SECTION

Glasovi migrantk med preteklostjo in sodobnostjo
The Voices of Women Migrants between Past and Present

Nataša ROGELJA, Mirjam MILHARČIČ HLADNIK

The Voices of Women Migrants between Past and Present
The Voices of Women Migrants between Past and Present

7

Aleksej KALC

Žensko priseljevanje in zaposlovanje v Trstu na prelomu 19. in 20. stoletja
Female Immigration and Employment in Trieste at the Turn of the 19th and 20th Centuries

11

Mirjam MILHARČIČ HLADNIK

Pomen biografske metode za re-kreacijo spomina na ženske delovne migracije iz Goriške
The Importance of the Biographical Method to the Re-creation of Memory
of the Female Labour Migrations from Goriška

23

Nataša ROGELJA

»Vse po resnici!« Uporaba biografske metode ob raziskovanju Šavrink
"It's All True!" The Use of the Biographical Method in Research on Šavrinkas

35

Špela LEDINEK LOZEJ

Šavrinke – preprodajalke med osrednjo Istro in obalnimi mesti ter nosilke simbolnih identifikacij: Družbenozgodovinske okoliščine delovnih migracij in šavrinizacije istrskega podeželja
Šavrinkas – Migrant Women Traders between Central Istria and Coastal Towns and Bearers of Symbolic Identifications: Sociohistorical Conditions of Labour Migrations and the "Šavrinization" of the Istrian Countryside

47

Majda HRŽENJAK

Globalizacija skrbstvenega dela in položaj primorskih skrbstvenih delavk v Italiji
The Globalization of Care and the Situation of Slovenian Care Workers in Italy

57

RAZPRAVE IN ČLANKI / ESSAYS AND ARTICLES

Marijanca Ajša VIŽINTIN

- Model medkulturne vzgoje in izobraževanja: Za uspešnejše vključevanje otrok priseljencev 71
The Intercultural Education Model: For more Successful Inclusion of Immigrant Children

Milena BEVC, Sonja URŠIČ

- Obseg meddržavnih selitev in izobraženost selivcev ter njun vpliv na število 91
in izobraženost prebivalcev Slovenije
The Scale of International Migration, Migrants' Education and the Influence of these
Phenomena on the Size of the Slovene Population and its Educational Attainment

Tea GOLOB

- Sodobne identifikacije v primežu transnacionalnih tokov: Transnacionalna družbena 111
polja in identifikacije »Ryanair generacije« irskih migrantov
Contemporary Identifications and Transnational Flows: Transnational Social Fields
and Identifications of the "Ryanair Generation" of Irish Migrants

Jaka VADNJAL

- The Importance of Social Capital within an Ethnic Community: Albanian Entrepreneurs 123
in Slovenia
Pomen socialnega kapitala v etnični skupini: Primer albanskih podjetnikov v Sloveniji

Mojca VAH JEVŠNIK, Kristina TOPLAK

- Foresight as a Method in Migration Studies 139
Uporaba metodologije predvidevanja v migracijskih študijah

KNJIŽNE OCENE / BOOK REVIEWS

- Milan Mesić, Dragan Bagić, *Minority Return to Croatia – Study of an Open Process*, 149
UNHCR, Zagreb, 2011, 226 str. (Natalija Vrečer)

TEMATSKI SKLOP

THEMATIC SECTION

Glasovi migrantk med preteklostjo
in sodobnostjo
The Voices of Women Migrants
between Past and Present

GLASOVI MIGRANTK MED PRETEKLOSTJO IN SODOBNOSTJO

Nataša ROGELJA,^I Mirjam MILHARČIČ HLADNIK^{II}

V pričujočem tematskem sklopu zbrane študije povezuje skupna konceptualna perspektiva, usmerjena v raziskovanje vsakdanjika ženskih poklicnih migracij z območja severovzhodnega Jadrana. Čeprav so v sklopu zbrani zgodovinsko, sociološko in antropološko usmerjeni prispevki, jih kljub disciplinarni razliki poleg konceptualne osnove povezuje tudi skupno metodološko križišče biografske metode, ki s pomočjo spominjanja posega tako v pretekle dogodke kot tudi v njihove današnje interpretacije. Ameriški antropolog Franz Boas je davnega leta 1943 poudaril, da spomine oblikujejo misli in želje trenutka, v katerem so bile izgovorjene ali zapisane, pri tem pa jih je označil kot nezanesljiv vir (1943). Pozneje, v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, je povezovanje preteklosti in trenutka izrekanja prišlo še bolj v ospredje teoretičnih razprav, kontekstualizacija osebnih pogledov pa je pomembno doprinesla k razumevanju tako preteklosti kot sedanjosti in pozitivno ovrednotila kvalitativne metodološke pristope (Crapanzano 1980; Buechler, Buechler 1996). Takšnemu razumevanju prepleta med preteklostjo in sedanjostjo se z osebnimi zgodbami pridružuje tudi pričujoči sklop.

SEVEROVZHODNI KOT JADRANA

Regionalno gledano se vsi prispevki ukvarjajo z območjem severovzhodnega Jadrana, ki je specifično (dostopnost pomorskih transportnih poti, večjezičnost, kontrast med obalo in zaledjem) in univerzalno hkrati. Poglavitni značilnosti Istre in širšega severovzhodnega kota Jadrana prve polovice 20. stoletja sta namreč gospodarska zaostalost ter zapoznena industrializacija, pospremljeni tako s čezoceanskimi kot tudi tedenskimi in s sezonskimi delovnimi migracijami v obalna mesta, ki so bila v prvi polovici 20. stoletja del širše evropske zgodbe (Dukovski 1997; Darovec 1992; Kalc 2002). V Istri in na Goriškem se je večina prebivalcev ukvarjala s poljedelstvom, pri čemer je manjši odstotek ljudi posedoval večji del rodovitnih površin, večina prebivalstva pa manjše, nerodovitne, razpršene in težko dostopne koščke zemlje. Rezultat pogostega menjavanja političnih sistemov, velikih družin, vojn in marginalizacije večinsko ruralnega, slovensko in hrvaško govorečega prebivalstva Istre so bili revščina, socialna ogroženost in občutek nezmožnosti vplivanja na dano situacijo (Dukovski 1997). V takšnih okoliščinah so bile (pre) prodaja izdelkov in pridelkov med ruralnimi in urbanimi območji in prekomorske delovne migracije osnovni vir prihodkov ne samo posameznikov, temveč tudi družin in celotnih vasi (Ledinek Lozej, Roge-

I Dr. socialne antropologije, znanstvena sodelavka, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, natasa.rogelja@zrc-sazu.si.

II Dr. sociologije, izredna profesorica, znanstvena svetnica, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, hladnik@zrc-sazu.si.

lja 2012). Zgodovinski vidik delovnih migracij na severovzhodnem Jadranu in vlogo žensk podrobneje osvetljuje prispevek Alekseja Kalca. V mozaiku delovnih migracij severovzhodnega Jadrana so namreč pomembno vlogo odigrale prav ženske. Dojilje, (pre)prodajalke, kontrabantarke, hišne pomočnice, pe-rice in krušarice, ki so se večkrat gibale na meji (ne)legalnega ali celo moralno (ne)sprejemljivega poče-tja, so v vojnah in revščini postale ključne oskrbovalke družine ter obenem pozabljen, preslišan ali na svojevrsten način interpretiran del zgodovine (Ledinek Lozej, Rogelja 2012; 2000; Rogelja, Ledinek Lozej 1997; 1996; Škrj 2009; Koprivec 2006).

PARTICIPATIVNE PRAKSE SPOMINJANJA

V tematskem sklopu je posebna pozornost posvečena ženskam migrantkam. Pri tem spoj teme in bio-grafske metode ni naključen, temveč ključen element osvetljevanja nedokumentiranih ali z umetniškimi posegom interpretiranih življenj, hkrati pa tudi odmev sedanjosti, ko so v procesu formiranja dediščine obravnavanega območja prav ženske odigrale ključno vlogo. Prav tako ni naključje, da je v procesu revalorizacije življenjskih zgodb in kvalitativnih pristopov v družboslovju in humanistiki pomembno vlogo odigral feminizem. Feministične zgodovinarke so namreč že od zgodnjih sedemdesetih let prejšnjega stoletja v ustnih in biografskih virih iskale snov za oblikovanje argumentov o marginaliziranih zgodo-vinah, nedostopnih na podlagi konvencionalnih dokumentarnih virov (Rossi 1985). Potrebo po indivi-dualni in kolektivni prisotnosti žensk ter po rekonstrukciji in opisovanju osebnih, subjektivnih izkušenj Gabriele Griffin in Rosi Braidotti (2002) postavljata tudi za izhodišče razvoja ženskih študij. Empiricizem je bil za njihov razvoj in razcvet ključen zato, ker je dajal potrebno legitimacijsko oporo temeljnemu principu ženskih študij, to je pomembnosti izkušnje kot izvora znanja, vednosti in teorije. Priznanje su-bjektivnosti in intersubjektivnosti je bilo ključno pri razvoju narativne ali biografske metode in legiti-miranju subjektivnih izkušenj in interpretacij življenja ljudi. Pri tem je pomembno, da ti ljudje niso izbranci političnih, vojaških in nacionalnih zgodovin, temveč posamezniki, ki niso staljeni v sofisticiranih izraču-nih kvantitativne metodologije. Gre za »demokratizacijo zgodovine« (Thompson 1988; Portelli 1991) in drugih ved, kjer z uporabo biografske metode ali »ustne zgodovine« pridejo do besede in glasu tisti ljudje, ki jim pravimo »navadni«, »običajni« ljudi» ter seveda zgodovinsko najbolj utišan del človeštva, ženske.

S tega vidika je posebna pozornost posvečena Šavrinkam (v prispevku Špele Ledinek Lozej in Na-taše Rogelja) in aleksandrinkam (v prispevku Mirjam Milharčič Hladnik). Te so s svojimi v zgodovini uko-reninjenimi zgodbami s pomočjo literariziranih, folkloriziranih in populariziranih podob posegle tudi v sedanjost. Aktivna vloga posameznic in posameznikov je pri tem osvetljena tako v kontekstu sodobnih dogodkov (literariziranja ženskih migrantk, novonastalih meja, razvoja turizma, emancipacije žensk, romantiziranja mobilnosti) kot tudi spomina posameznic na zgodovinske okoliščine prve polovice 20. stoletja. Prav fenomena Šavrink in aleksandrink postavljata tematskemu bloku solidno interdisciplinar-no platformo. Preprodaja med obalnimi mesti in istrskim zaledjem ter plačano skrbstveno delo imata namreč etnografsko, zgodovinsko in spominsko dimenzijo ter sta hkrati vpeta v splet sodobnih okoli-ščin oblikovanja kolektivnega spomina. Med njimi sta najbolj zanimiva aktualni spomin na migrantke in interpretacija spominjanja migrantk samih, njihovih družinskih članov ter širše lokalne skupnosti. Dana-šnje pojmovanje Šavrink in aleksandrink namreč v veliki meri določa literarni in umetniški poseg, ki je te ženske proslavil na svojevrsten način. Omenjeni poseg je po eni strani odprl pot ženskim glasovom, po drugi pa zreduciral zgodbo o Šavrinkah in aleksandrinkah na specifičen zorni kot (Mihurko Poniž 2011).

Redukcijo izkušenj slovenskih migrantk, ki jo že pregovorno predstavljajo številne prepesnitve Lepe Vide (Mlekuž 2009) in v sodobnem času romani Marjana Tomšiča (1986; 1993; 2002; 2006), je mogoče preseči zgolj z biografsko metodo, torej z načrtnim zbiranjem, hranjenjem in objavljanjem raznolikih in kompleksnih izkušenj udeležencev migracijskih procesov. Danes nastajajo na v tem tematskem sklopu obravnavanih področjih dejavnosti, osredotočene na ohranjanje avtentičnih zgodb, pripovedi, spomi-

nov, memoarov. Še več, materialno in nematerialno dediščino aleksandrink in Šavrink predstavljajo širši javnosti muzejske zbirke, razstave, tematske poti, spominske sobe in podobno. V teh dejavnostih so aktivni prebivalci lokalnih območij, sorodniki in družinski člani akterjev opisanih procesov. Pridružujejo se jim raziskovalci in raziskovalke, ki z biografsko metodo utirajo pot pristopu, ki ga Dirk Hoerder imenuje »na človeka osredotočen pristop«. Takšen pristop vključuje ekonomske, kulturne, socialne in emocionalne kompleksnosti in pogoje migracijskih odločitev ter njihovih posledic tako v kraju, od koder se ljudje premikajo, kot tudi v krajih, kamor so namenjeni. »Holistično-materialno-emocionalni pristop« je pomemben zlasti za razumevanje ženskih mobilnosti, saj lahko z njim sistematično zavračamo prevladujoči znanstveni in poljudni diskurz o ženski pasivni vlogi v družbenih in družinskih procesih. Z njim vse udeležence družinskih odločitev o mobilnosti ali/in migraciji obravnavamo kot aktivne, tako pri odločitvah o migracijah kot pri njihovih posledicah. »Odločitve o poteku življenja, stopnje podpore in želje po izboljšanju vključujejo skupek tradicionalnih kulturnih norm in praks, dejanskih emocionalnih in duhovnih potreb ter ekonomskih razmislekov,« poudarja Hoerder (2002: 20).

Če postavimo v soj žarometov žensko mobilnost, pri tem pa želimo osvetliti vse akterje, vključene v takšne družinske preživetvene strategije, potem ne moremo brez biografske metode. Z njo v vsaki individualni zgodbi odkrijemo izvirno kombinacijo zgoraj navedenih elementov odločitev o mobilnosti, poleg tega pa tudi neskončni niz emocij, ki jih taka odločitev sproži. Pri tistih, ki gredo (in se vračajo), in tistih, ki ostanejo (ali pozneje tudi odidejo), spremljamo občutke izgube, domotožja, osamljenosti, žalosti, zamere in jeze, hkrati pa tudi občutke svobode, neodvisnosti, samostojnosti, uspešnosti, sreče in zadovoljstva. Vsaka zgodba ali spomin razkriva notranja nasprotja, negotovosti in zapletenosti vsakodnevnih odločitev v dinamičnem socialnem kontekstu, v katerem se zrcalijo osebne in družinske odločitve, kulturno odvisne izbire in individualne izkušnje vseh vpletenih. Rdeča nit vseh prispevkov je ugotovitev, da v heterogenih oblikah in načinih ženskih mobilnosti ženske niso pasivne žrtve okoliščin in odločitev drugih, pač pa tiste, ki odločitve zase in svoje družine sprejemajo glede na življenjske priložnosti. Ta ugotovitev se pridružuje ugotovitvam naraščajočega števila mednarodnih raziskav o sodobnih in preteklih mobilnostih žensk (Sharpe 2001; Passerini 2007; Hoerder, Kaur 2013). Pričujoči tematski blok želi z interdisciplinarne perspektive razpreti takšen pogled z osvetljevanjem (vsaj) štirih kontekstov: a) zgodovinskih okoliščin ženskih migrantk s severovzhoda Jadrana, b) umetniških in drugih posegov v tematiko ženskih delovnih migracij na prelomu stoletja, c) aktivne vloge posameznic in posameznikov v kreiranju spomina na izkušnje migrantk in širše dediščine obravnavanega območja ter d) ženskega dela med zaledjem in obalnimi mesti po letu 1945. Zgodba ženskega dela na severovzhodnem Jadranu se namreč ne konča z literarno ali s filmsko podobo in spomini na nekdanje čase. V zadnjem prispevku tematskega sklopa Majda Hrzenjak na podlagi individualnih intervjujev razgrinja zgodbe slovenskih skrbstvenih delavk, ki dnevno prestopajo – danes nevidno – slovensko-italijansko državno mejo. Njihovo delo v italijanskih gospodinjstvih, kjer čistijo, kuhajo, varujejo otroke in negujejo starejše, umešča v sodobne globalne skrbstvene ekonomije in tako imenovane »skrbstvene verige« (Parrenas 2001). Vloga žensk kot (dnevni) delovnih migrantk pri tem ostaja enako nevidna in enako pomembna kot v prejšnjem stoletju in hkrati odpira vrata številnim, prav tako nevidnim moškim migrantom, ki vstopajo v »ženske mreže« kot hišniki, vrtnarji, šoferji, predvsem pa kot zakonci migrantk, ki so jim predhodno utrle pot. Če so bile literarizirane in na platnu prikazane Šavrinke in aleksandrinke za kratek hip postavljene na oder in osvetljene z enega zornega kota, pa zgodbe ženskih delovnih migracij v vsej svoji čustveni, ekonomski in socialni kompleksnosti živijo in se pripovedujejo vztrajno naprej.

LITERATURA

- Boas, Franz (1943). Recent Anthropology. *Science* 98, 334–37.
- Buechler, Hans, Buechler, Judith-Maria (1996). *The World of Sofia Velasquez: The Autobiography of a Bolivian Market Vendor*. New York: Columbia University Press.

- Crapanzano, Vincent (1980). *Tuhami: Portrait of a Moroccan*. Chicago: Chicago University Press.
- Darovec, Darko (1992). *Pregled zgodovine Istre*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Dukovski, Darko (1997). *Svi svjetovi istarski*. Pula: C.A.S.H. Histria Croatica.
- Griffin, Gabriele, Braidotti, Rosi (2002). Introduction: Configuring European Women's Studies. *Thinking Differently, A Reader in European Women's Studies* (ur. Gabriele Griffin, Rosi Braidotti). London, New York: Zed Books, 1–30.
- Hoerder, Dirk (2002). *Cultures in Contact: World Migration in the Second Millennium*. Durham, London: Duke University Press.
- Hoerder, Dirk, Amarjit, Kaur (ur.) (2013). *Proletarian and Gendered Mass Migrations: A Global Perspective on Continuities and Discontinuities from the 19th to the 21st Centuries*. Leiden, Boston: Brill.
- Kalc, Aleksej (2002). *Poti in usode: Selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Koprivec, Daša (2006). Aleksandrinke – življenje v Egiptu in doma. *Etnolog* 16, 97–115.
- Ledinek Lozej, Špela, Rogelja, Nataša (2012). Šavrinka, Šavrini in Šavrinija v etnografiji in literaturi. *Slavistična revija* 60/3, 537–547, 549–560.
- Ledinek Lozej, Špela, Rogelja, Nataša (2000). *Potepanja po poteh Šavrinke Marije*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Mihurko Poniž, Katja (2011). Reprezentacije aleksandrink v prozi Marjana Tomšiča. *Dve domovini* 34, 47–62.
- Mlekuž, Jernej (2009). Maledet? Schiavitu? Ko oblastni glas utihne. *Krila migracij: Po meri življenjskih zgodb* (ur. Mirjam Milharčič Hladnik, Jernej Mlekuž). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 121–142.
- Parrenas, Rhacel Salazar (2001). *Servants of Globalization: Women, Migration and Domestic Work*. Stanford: Stanford University Press.
- Portelli, Alessandro (1991). *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories: Form and Meaning in Oral History*. New York: State University of New York Press.
- Passerini, Luisa idr. (ur.) (2010). *Women Migrants from East to West. Gender, Mobility and Belonging in Contemporary Europe*. New York, Oxford: Berghahn Books.
- Rogelja, Nataša, Ledinek Lozej, Špela (1997). Šavrinka kot oseba in simbol. *Etnolog* 7/58, 131–145.
- Rogelja, Nataša, Ledinek Lozej, Špela (1996). Šavrinka, Šavrini, Šavrinija. *Glasnik SED* 36/2–3, 40–43.
- Rossi, Alice (ur.) (1985). *Gender and the Life Course*. New York: Aldine.
- Sharpe, Pamela (ur.) (2001) *Women, Gender and Labour Migration: Historical and Global Perspectives*. London, New York: Routledge.
- Škrli, Katja (2009). Komaj sem čakala, da zrastem in postanem aleksandrinka: Demitizacija aleksandrink. *Krila migracij: Po meri življenjskih zgodb* (ur. Mirjam Milharčič Hladnik, Jernej Mlekuž). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 143–189.
- Thompson, Paul (1988). *The Voice of the Past: Oral History*. Oxford: Oxford University Press.
- Tomšič, Marjan (1986). *Šavrinke*. Ljubljana: Kmečki glas.
- Tomšič, Marjan (1993). *Zrno od frmentona*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Tomšič, Marjan (2002). *Grenko morje*. Ljubljana: Kmečki glas.
- Tomšič, Marjan (2006). *Južni veter*. Ljubljana: Društvo 2000.

ŽENSKO PRISELJEVANJE IN ZAPOSLOVANJE V TRSTU NA PRELOMU 19. IN 20. STOLETJA

Aleksej KALC¹

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Žensko priseljevanje in zaposlovanje v Trstu na prelomu 19. in 20. stoletja

Prispevek obravnava žensko priseljevanje in zaposlovanje v Trstu na podlagi podatkov popisne statistike. Začenja s prikazom izvirne geografije migracijskih tokov in dejavnikov, ki so vplivali na njihov obseg, časovno dinamiko in spolno sestavo. Nadaljuje s predstavitvijo ženskega zaposlovanja, ki se je osredotočalo na obrti in služenje po domovih, in demografije ženskega pridobitnega dela, ki je bilo večinoma povezano z mladostjo in s samskim stanom. V tretjem delu predstavlja krajevni izvor gospodarsko aktivnih žensk, vključevanje na delovni trg in porazdelitev po posameznih segmentih, pri čemer so mestne ženske težile k zaposlovanju v obrtnih dejavnostih, hišno delo pa je bilo večinoma v domeni priseljenk. Ta delitev izhaja iz specifik poklicnih dejavnosti in korelacij med različnim socialnim položajem in življenjskimi aspiracijami mestnih ter priseljenih žensk. Prispevek se dotakne tudi vprašanja verodostojnosti statističnega izkazovanja ženskega udejstvovanja v gospodarstvu in vidikov migracije. KLJUČNE BESEDE: ženske migracije, žensko zaposlovanje, Trst, urbanizacija, zgodovina mest

ABSTRACT

Female Immigration and Employment in Trieste at the Turn of the 19th and 20th Centuries

The article examines female immigration and employment in Trieste on the basis of census statistics. It starts by illustrating the geographic origin of the immigration flows and the factors that influenced their volumes, dynamics and sex ratio. Then the employment of women is presented, which was mainly correlated with young age and single marital status and was concentrated in two principal sectors: crafts and domestic services. In the third part the article analyses the geographical origin of the economically active female population, their inclusion in the labour market and their distribution by working segments. We found that the native women tended to be employed in craft activities, while domestic services were the dominion of immigrant women. This separation is correlated with the specificities of the working sectors, the different social status and the aspirations of native and immigrant women. We also discuss certain aspects of female migration and the reliability of the statistics concerning the involvement of women in economic activities.

KEY WORDS: female migrations, female employment, Trieste, urbanization, urban history

¹ Dr. zgodovinske antropologije, izredni profesor, višji znanstveni sodelavec, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, AKalc@zrc-sazu.si.

UVOD

V pričujočem prispevku pretresamo problematiko ženskega dela v Trstu in ženskega priseljevanja vanj na prehodu 19. in 20. stoletja, ko je mesto z uveljavitvijo pretovornega pristaniškega prometa in industrializacije doživljalo novo obdobje gospodarske in demografske ekspanzije. S tem je še okrepilo vlogo gospodarskega središča in velikega mesta, kar je vplivalo tudi na demografski razvoj in migracijska gibanja širokega zaledja. V središču zanimanja so možnosti, ki jih je mestni trg dela ponujal ženskam, in razmerja med ženskim gospodarskim udejstvovanjem in priseljevanjem. Pri tem želimo poudariti nekatere splošne konceptualne poteze in specifične, ki so se izrazile v tej fazi urbanizacije in procesa množičnega prehajanja podeželskega prebivalstva v mestno okolje. Te poteze se tičejo dinamike, obsega in izvirne geografije priseljenjskih tokov ter diskriminant, ki so jih v ženskem zaposlovanju in migracijah postavljali starost, stan, krajevni izvor in oblike bivanja v mestu. Analiza temelji na statistiki ljudskih štetij in obdelavi podatkov, ki ju je tržaški občinski statistični urad opravil ob popisu 1900 za specifične potrebe mesta. Ta posebni elaborat (Frühbauer 1906) je zelo dragocen za preučevanje priseljevanja, ker v nasprotju z uradnimi objavami popisnih podatkov upošteva, tako v demografski statistiki kot v statistiki dela, tudi krajevni izvor prebivalstva.

POTEZE PRISELJEVANJA V TRST NA PODLAGI POPISNE STATISTIKE

Od sedemdesetih let 19. stoletja do zadnjega avstrijskega ljudskega štetja je tržaško prebivalstvo naraslo za 84 odstotkov in se s 123.000 povečalo na skoraj 227.000.¹ Rasti je botrovalo doseljevanje, ki se je po odpravi proste luke razživelo z novim tokom mestne ekonomije v devetdesetih letih 19. in prvem desetletju 20. stoletja. Selitveni saldo je poskočil najprej z 9.318 na 16.590 in nato na 35.698 priseljencev, kar je znašalo dobrih 79 odstotkov oziroma več kot 71 odstotkov dejanskega demografskega prirastka. Priliv je pritegnila ekspanzija delovnega trga v industriji, pristaniških dejavnostih, gradbeništvu in drugih gospodarskih sektorjih (Finzi, Panariti, Panjek 2003). V izvornih območjih pa je bil izseljenjski korak proti Trstu spodbujan z modernizacijskimi procesi, ki so podirali tradicionalna gospodarska in družbena ravnovesja ter spodbujali prerazporejanja prebivalstva na relacijah med periferijami in centri gospodarskega razvoja (Cattaruzza 1979; Page Moch 1992; Bade 2005).

Priseljevanje je ohranjalo nekatere strukturne poteze, ki jim je mogoče slediti vse od začetka 18. stoletja. Med temi je bila izvorna geografija priseljenjskih tokov. Z rastjo gospodarskega potenciala je mesto okrepilo atraktivno moč v širšem mednarodnem prostoru, glavnina priliva pa je izvirala še naprej iz bližnjega in srednje oddaljenega mestnega zaledja (tabela 1). Znotraj avstrijskih državnih meja so ga tvorile predvsem dežele Goriško-Gradiška, Kranjska in Istra (imenovali jih bomo primarni izvorni bazen), od koder je bilo skoraj 60 odstotkov priseljencev, naštetih v mestu ob zadnjih treh avstrijskih popisih prebivalstva. Med 16 in 19 odstotki jih je izviralo iz drugih avstrijskih dežel, največ iz Dalmacije, Štajerske in Koroške. Približno četrtnina priseljencev pa je prihajala iz ogrske polovice monarhije in drugih držav, zlasti iz sosednje Italije, od koder se je na začetku 20. stoletja tok močno povečal in največ prispeval h krepitvi števila priseljencev iz tujine.

Priseljenjski tokovi so se razlikovali po dinamikah, kar je bilo povezano s strukturnimi in z razvojnimi dejavniki v izvornih deželah. Tako so Goriško-Gradiška, Kranjska in Istra v tridesetih letih 19. stoletja stopile v fazo pospešenega naraščanja števila prebivalstva, a z različnimi težnjami rasti. Na Goriškem je

¹ Podatki in celoten prikaz se nanašajo na prebivalstvo tržaške občine, ki je poleg mesta in predmestnih četrti vključevala tudi vasi in soseske neposredne kmečke okolice. Kot priseljenci in priseljenke so mišljeni prebivalci, rojeni zunaj meja tržaške občine.

bilo naraščanje precej hitro in ob omejeni vzdržljivosti deželnega gospodarstva se je večji delež naravnega prirastka odlival z izseljevanjem. To je bilo usmerjeno predvsem v Trst, kjer so prebivalci, rojeni v Goriško-Gradiški, tvorili najštevilčnejšo priseljsko komponento. Izvirali so bolj ali manj iz vseh okrajev, sorazmerno pa največ iz sežanskega. Tu je v treh desetletjih pred vojno izseljevanje odjedlo do tri četrtine naravnega prirastka in se v glavnem stekalo v bližnje mesto, s katerim je sežansko območje živelo v tesnem gospodarskem in družbenem razmerju (Kalc 2013). Trst je bil trg kraškega kmetijstva in vse večjega zaposlovanja, zlasti potem, ko je z južno železnico opešala tradicionalna prometna vloga območja in z njo povezane dejavnosti. Na Kranjskem je bilo naraščanje števila prebivalstva veliko počasnejše zaradi nižje naravne rasti in močnega izseljevanja. Če je to na Goriškem od devetdesetih let vse manj vplivalo na demografski razvoj dežele, se je na Kranjskem stopnjevalo in se usmerjalo proti notranjim ter transnacionalnim ciljem, med katerimi so prednjačile Združene države Amerike. Tokovi proti Trstu so bili le del teh gibanj. Izvirali so iz skoraj vseh delov Kranjske, a kot že v preteklosti, največ iz postojnskega, logaškega in ljubljanskega okraja. Tudi postojnsko in logaško območje sta občutila negativne posledice južne železnice, hkrati pa je ta olajšala stike in intenzivirala že utečeni selitveni tok proti Trstu.

Tabela 1: Priseljenci v Trstu po deželi rojstva, 1890–1910

	1890	1900	1910
Goriško-Gradiška	28,4	25,8	22,5
Kranjska	14,9	14,1	11,6
Istra	15,0	19,8	20,5
<i>Skupno</i>	<i>58,3</i>	<i>59,6</i>	<i>54,6</i>
Dalmacija	4,2	4,3	5,2
Koroška	2,9	2,5	2,5
Štajerska	4,3	3,1	4,2
Druge dežele	6,3	5,9	6,5
Avstrija	76,0	75,4	72,8
Tujina	24,0	24,6	27,2
<i>Skupno število</i>	<i>61.489</i>	<i>72.094</i>	<i>98.782</i>

Na Kranjskem in Goriškem je od srede stoletja potekalo prestrukturiranje kmečke posesti, ki je bila še vedno pretežno subsistenčno naravnava, a se je usmerjala tudi v tržno produkcijo. Razslojevanje tradicionalne kmečke družbe je večalo socialno diferenciacijo na podeželju in potiskalo vse številčnejše sloje prebivalstva na rob produktivnih razmerij ter v socialno negotovost. To so bili kmečki sloji brez lastne zemlje in mali posestniki, ki niso mogli več računati na tradicionalne resurse, kot so bili srenjska zemljišča, zaslužek od neagrarnih dejavnosti, od trgovine do obrti in manufakture, ki so izginjali zaradi konkurence industrijskih proizvodov. Predvsem pa so vse številčnejše mlade generacije, sinovi in hčere demografskega prehoda, na podeželju množili vrste kmečkega proletariata. Mala kmečka družina, vpeta v racionalizacijo proizvodnje in iskanje ravnovesja med proizvodnjo in porabo, jih ni bila sposobna rešiti pred družbeno marginalizacijo, kaj šele omogočiti jim družinsko reprodukcijo. Sam sloj kmečkih posestnikov se je šibil pod vplivom konkurence kmetijskih proizvodov, izgube dobička od kmečke trgovine, davčnega pritiska, agrarne krize in zadolževanja (Cattaruzza 1979: 9–20).

Nekoliko drugače so potekali procesi in spremembe v Istri, kjer je prebivalstvo naraščalo hitreje, a njegova rast do osemdesetih let ni povzročala izseljevanja. Istra je tradicionalne gospodarske povezave s Trstom in svojimi obalnimi mesti izkoristila s povečanjem proizvodnje za živilski trg, z intenziviranjem neagrarnih virov zaslužka in s sezonskim vključevanjem na tržaški trg dela. S tem je uspela dlje zadržati prebivalstvo in ohraniti tradicionalne družbene strukture. Zaradi zamujanja modernizacijskih sprememb na eni strani in vse obsežnejšega trga dela v Trstu, se je izseljevanje proti mestu začelo večati in dobivati stalni značaj (Cattaruzza 1979: 9–20; Dukovski 2013). Leta 1890 so Istrani v Trstu številčno dohi-

teli priseljence iz Kranjske, v naslednjih dvajsetih letih pa se je njihovo število podvojilo in ob popisu leta 1910 so predstavljali več kot 20 odstotkov vseh priseljencev. Poglavitni tok je izviral iz koprskega okraja, od koder je bilo leta 1910 več kot 41 odstotkov vseh Istranov v Trstu. Preostali so prihajali iz Poreča, Pulja, Voloske, z Lošinja in iz Pazina. Tisti z obalnih območij so bili pogosto povezani s poklici in z dejavnostmi v pomorstvu in ladjedelništvu.

Tokovi iz Furlanije in Benečije so sledili že utečenim potem proti Trstu in se bohotali pod pritiskom preustroja gospodarskih odnosov in družbenih neravnovesij. Izseljevanje se je tu porajalo tako z razslojevanjem male kmečke posesti kot v povezavi s krizo kolonatskega agrarnega sistema, kjer je do izločevanja prebivalstva prihajalo zaradi krčenja kmečkega dohodka in uvajanja kapitalistično vodene proizvodnje (Lazzarini 1981; Micelli 1991). »Regnicoli«, kot so imenovali priseljence iz Kraljevine Italije, so množično prihajali tudi iz drugih delov polotoka in so ob izbruhu vojne s 50.000 osebami postali najštevilčnejša priseljska skupina (Cattaruzza 1979: 39; Dorsi 1996).

Priseljevanje v Trst v tem obdobju seveda ni izviralo samo s podeželja oziroma iz kmečkih vrst in priseljenci niso množili le delavskih četrti in slojev prebivalstva. Mesto je bilo kot deželna prestolnica, sedež državnoupravnih ustanov, gospodarsko težišče in največja urbana naselbina severovzhodnega Jadrana deležno dotoka raznolikih poklicnih skupin in družbenih komponent, ki so zapolnjevale potrebe delovnega trga in se odzivale na perspektive življenja v velikem mestu. Pomenljivo je, da so priseljenci, ki jih je bilo občutno manj kot rojenega prebivalstva, sestavljali do polovice aktivnih in da so številčno prevladovali v vseh sektorjih gospodarstva, razen v kmetijstvu in obrti ter industriji.

ZNAČILNOSTI ŽENSKEGA DOTOKA

Tako med rojenim kot med priseljenim tržaškim prebivalstvom so prevladovale ženske. Njihov delež med priseljenci se je v devetdesetih letih v primerjavi s preteklostjo skrčil in se skoraj izenačil z moškim (tabela 2). Spolni sestav priseljskega dotoka je odsev priložnosti, ki jih mestna ekonomija in trg dela ponujata vključevanju moških oziroma žensk. Z njihovim spreminjanjem je povezan tudi omenjeni premik. Industrializacija, krepitev pristaniških in pomorskih dejavnosti, ekspanzija mestne aglomeracije in gradbenega sektorja so spodbudili večji dotok moške komponente in njeno številčno zblizanje z žensko. Žensko gospodarsko udejstvovanje kljub napredovanju ni bilo deležno sorazmernega povečanja in se je zgoščalo, kot bomo videli, v nekaterih tradicionalnih poklicih.

Struktura po spolu se je vsekakor občutno razlikovala glede na geografski izvor tokov, pri čemer se je ohranjala kontinuiteta iz preteklosti. Med priseljenci iz tujine so z okrog 55 odstotki prevladovali moški, med tistimi iz notranjosti države pa je bilo več žensk (tabela 2). Presežek žensk so torej vzdrževali notranji tokovi, pripišemo pa ga lahko velikemu številu hišnih pomočnic, ki so izvirale večinoma iz notranjega zaledja. Tudi v gibanjih iz avstrijskih dežel je opaziti diferencirano spolno zastopanost in različno izvirno geografijo med ženskim in moškim prilivom. Žensko doseljevanje je izviralo v večji meri kot moško iz Goriško-Gradiške, Kranjske in Istre, od koder je bilo do 63 odstotkov priseljenk (tabela 3). V preteklosti je bil razkorak med spoloma še večji. Taka shema je bila povezana z različnimi možnostmi zaposlovanja in usmeritvami delovnih migracij. Povpraševanje po nekvalificirani delovni sili so v mestu večinoma zapolnjevali priseljenci in priseljenke iz bližnjega zaledja. Pri ženskah je bil to trg hišnih poslov, ki je predstavljal dokaj stabilen segment ženskega zaposlovanja in dejavnih priseljevanja. Moški del trga nekvalificiranega dela pa je bil bolj nihajoč, delno sezonsko naravnan oziroma časovno še bolj razdrobljen. Moške delovne migracije so poleg tega držale še v druge smeri, medtem ko so imele ženske ožje možnosti poklicne izbire in jih je absorbiral predvsem mestni trg. Z možnostmi vse večjega stalnega vključevanja proletariata in s povečano težnjo prehajanja podeželskega prebivalstva v mesto se je v desetletjih pred prvo svetovno vojno krepilo tudi trajnejše doseljevanje moških iz bližnjega mestnega zaledja. Od tod krčenje razlike med žensko in moško priseljsko komponento iz primarnega izvirnega bazena.

Tabela 2: Spolni sestav avstrijskega in tujega priseljenega prebivalstva, 1890–1910

	1890		1900		1910	
	M	Ž	M	Ž	M	Ž
Avstrijske dežele	44,5	55,5	47,0	53,0	47,9	52,1
Tujina	54,9	45,1	53,9	46,1	54,8	45,2
Skupno	47,0	53,0	48,7	51,3	49,8	50,2

Tabela 3: Priseljeno prebivalstvo po spolu in deželah rojstva, 1890–1910

	1890		1900		1910	
	M	Ž	M	Ž	M	Ž
Goriško-Gradiška	27,1	29,6	24,7	26,7	21,2	23,8
Kranjska	10,7	18,7	11,3	16,8	9,3	13,8
Istra	15,6	14,5	20,8	18,8	20,8	20,3
Skupno	53,4	62,7	56,8	62,3	51,2	57,9
Druge dežele	18,5	16,9	15,9	15,6	18,9	17,6
Avstrija	71,9	79,6	72,8	77,9	70,1	75,5
Tujina	28,1	20,4	27,2	22,1	29,9	24,5
Število priseljencev	28.884	32.605	35.124	36.970	49.173	49.609

Tabela 4: Priseljeno prebivalstvo nekaterih dežel po spolnem sestavu

	1890		1900		1910	
	M	Ž	M	Ž	M	Ž
Goriško-Gradiška	44,8	55,2	46,8	53,2	46,9	53,1
Istra	48,9	51,1	51,3	48,7	50,4	49,6
Kranjska	33,7	66,3	38,9	61,1	39,9	60,1
Štajerska	58,7	41,3	46,0	54,0	49,3	50,7
Koroška	32,7	67,3	30,7	69,3	34,0	66,0

Presežek žensk je bil v primarnem izvornem bazenu značilen za tokove iz Goriško-Gradiške in predvsem iz Kranjske, kjer je ženska komponenta znašala do 66 odstotkov (tabela 4). S tem se je potrjeval izrazito ženski značaj kranjskega doseljevanja, ki je kot tako izstopalo že od 18. stoletja (Kalc 2008: 101–103). Na začetku 20. stoletja se je razlika med spoloma ublažila, ker je prišlo do večjega porasta moškega doseljevanja. Podobno je bilo od devetdesetih let pri toku iz Goriško-Gradiške, pri čemer se je v 20. stoletju ponovno občutno okrepila ženska komponenta priseljenega prebivalstva iz te dežele. V hitro rastočem istrskem dotoku so nekoliko prevladovali moški. Ne glede na to se je od leta 1890 med vsemi najbolj povečal ženski priliv iz Istre, saj se je število Istrank v Trstu več kot podvojilo in leta 1910 znašalo 20 odstotkov vseh priseljenk. Bolj ali manj poudarjeno spolno asimetrijo v korist žensk je opaziti tudi pri drugih tokovih, kot na primer v štajerskem, izstopala pa je predvsem v koroškem, v katerem je ženska komponenta znašala do 70 odstotkov. Tudi pri Koroški je šlo za tradicionalno značilnost, povezano še bolj kot v drugih primerih s specializacijo zaposlovanja na področju hišnega sluzenja.

Razlike v spolnem sestavu posameznih migracijskih tokov imajo kompleksna ozadja, saj so poleg vrst in usmeritev prostorske mobilnosti odraz makro- in mikrosistemov ter razmer v izvornem okolju priseljevanja. Med temi so tudi različne tipologije in strukture družin ter družbene strategije, ki so jih te in njihovi člani razvijali pri soočenju z izzivi modernizacijskih procesov in v odnosu do načinov življenja in kulturnih navad. Tako je na primer razširjena družina, ki je pod isto streho združevala več družinskih jeder oziroma vej sorodstva, kakršna je bila razširjena v Istri in Furlaniji, nudila ženski več možnosti za

subsistenco in tudi družinsko reprodukcijo. Na območjih male posesti in enojedrne družine sta bila izstopanje deklet (in fantov) ter vključevanje v zunanji trg dela pogosto neizogiben korak za sam obstoj malega kmečkega gospodarstva, za dekleta pa edina pot do gospodarske osnove in ustvarjanja lastne družine. Še bolj izrazito je bilo to pri slojih z nezadostno zemljo ali brez nje.

ŽENSKO DELO IN MESTNI TRG ZAPOSLOVANJA

Oris ženskega dela, področij in oblik zaposlovanja narekuje nekaj predpostavk o samem pojmovanju in percepciji ženskega gospodarskega udejstvovanja kot tudi o njenem statističnem izkazovanju. Poklic in delo žensk se v tem obdobju še vedno držita novoveške paradigme, ki posveča žensko družini in uravnava procese njene socializacije skladno s tem namenom. Pridobitno in nepridobitno delo ter poklicno izobraževanje deklet so mišljeni prvenstveno kot priprava na zakon in družino, pridobljena znanja in veščine pa veljata za nematerialni del dote (Groppi 1996). V 19. stoletju se ta spolna družbena delitev kljub ohranjanju osnovnega nastavka – odvisnega položaja ženske – začne v določenih družbenih okoljih in segmentih spreminjati in pridobivati nove organizacijske oblike ter razmerja med spoloma. Meja med kontinuiteto in spremembo teče vzdolž meje med tradicionalnim kmečkim svetom in svetom, v katerem veljajo tržni delovni odnosi. V tem se tradicionalna delitev dela po spolu meša z novimi delitvami, odpira dialektična razmerja med spoloma bodisi z vidika družbenega položaja ženske, v industrijskih produktivnih oblikah pa tudi z vidika konkurenčnega razmerja med moškim in ženskim delom (Pescarolo 1996: 299–300). Materinstvo in skrb za družino ostajata vsekakor prvenstveni vlogi ženske. Zato je njeno gospodarsko udejstvovanje odvisno od stanu, poroka pa je prelomnica v naravi ženskega dela. Je ločnica med fazo, ko se ženska v večji meri posveča pridobitnemu delu, in fazo, ko se umakne v družinsko sfero, oziroma ko njena pridobitna vloga, v kolikor se odvija v nerednih oblikah in v senci vloge matere in gospodinje, pogostokrat uhaja formalni opredelitvi in postane statistično manj vidna.

Nakazane značilnosti ženske participacije v pridobitnih gospodarskih dejavnostih se jasno odražajo v deležu aktivnih žensk, njihovem stanu in starostni strukturi. Ob popisu leta 1900 so med ženskami v Trstu našteali 27 odstotkov aktivnih (vključno s hišnimi posli, ki so po avstrijski statistiki sicer veljali za vzdrževano prebivalstvo), medtem ko jih je bilo med moškimi 66 odstotkov. Med aktivnimi ženskami je bilo 56 odstotkov mlajših od 30 let in 71 odstotkov mlajših od 40 let; 70 odstotkov je bilo samskih, 14 odstotkov pa vdov ter ločenih, se pravi žensk brez 'partnerja z dohodkom' (t. i. *breadwinner*), za katere je bila do določene starosti značilna tudi višja stopnja gospodarskega udejstvovanja (Frühbauer 1906: LXXI). Poročenih žensk je bilo med aktivnimi torej samo 16 odstotkov. Prelomni značaj prehoda iz samskega v zakonski stan se najočitneje izrazi v starostnih razredih 15–25 in 25–35 let, ko se delež aktivnih žensk skrči z 52,4 na 30,4 odstotka.²

Kje vse so se zaposlovale aktivne ženske? Trst je bil do devetdesetih let 19. stoletja pomorsko in izrazito trgovsko mesto, v katerem so bile večinoma le manjše in srednje velike proizvodne dejavnosti, povezane z merkantilno prostopristaniško funkcijo. Po odpravi proste luke se je ekonomija spreminjala skladno s pretovorno vlogo pristanišča, z rastjo industrije in same mestne aglomeracije. S tem se trg ženskega dela ni bistveno spremenil, in slika, ki jo daje popis leta 1900, se razen nekaterih manjših premikov ujema s tisto ob popisu, ki ga je občinska uprava opravila leta 1875 (La popolazione 1878), ko se je med drugim zaradi preživetosti prostopristaniškega modela razvoja mesto soočalo s krizo. Ženske aktivnosti so se zgoščale v dveh sektorjih (po statistični opredelitvi), v obrti in industriji ter med hišnimi posli in najemnimi delavci, v obeh primerih s po 39 odstotki zaposlenih (tabela 5). V prvem, zelo razčlenjenem razredu, so ženske predstavljale dobrih 29 odstotkov vseh zaposlenih. Daleč največ jih je delalo

² Zaposlenost je beležila višek v starostih 15–20 let, ko je s 56 odstotki edinkrat presežala polovico vseh žensk, v starosti 20–25 pa je bila 48,5-odstotna.

v oblačilnih obrtéh, zlasti v šiviljstvu in krojaštvu, ki sta zaposlovala skoraj 4.500 žensk. Od teh jih popis 40 odstotkov uvršča med nosilke obrti, preostale pa med delavke. Druga največja obrtna skupina so bile z 2.400 primeri perice, ki so skupaj s šiviljami predstavljale tri četrtine vseh žensk, zaposlenih v obrti in industriji. Preostali del je odpadel predvsem na živilske obrti, med katerimi je bilo tudi krušarstvo, na industrijo papirja, kjer so bile ženske zaposlene predvsem v tovarni igralnih kart, na tekstilno in kemijsko proizvodnjo ter tiskarstvo.

Tabela 5: Žensko aktivno prebivalstvo leta 1900 po stanu in področjih zaposlovanja

	Število	Samske	Poročene	Vdove	Skupno	Samske	Poročene	Vdove	Skupno
Kmetijstvo	1.088	2,8	11,3	4,6	4,4	44,1	41,4	14,5	100
Obrt in industrija	9.652	39,8	43,5	29,3	38,9	71,5	18,0	10,5	100
Trgovina	3.220	8,3	22,5	25,7	13,0	44,6	27,9	27,5	100
Javni sektor	1.304	4,7	6,8	6,2	5,3	62,7	20,8	16,5	100
Hišni posli in najemni delavci	9.539	44,5	15,9	34,3	38,5	81,0	6,6	12,4	100
<i>Skupno</i>	<i>24.803</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>70,0</i>	<i>16,1</i>	<i>13,9</i>	<i>100</i>

V poklicnem razredu hišnih poslov in najemnih delavcev so ženske predstavljale 71 odstotkov zaposlenih, med samimi hišnimi posli, ki so sestavljali glavnino te statistične skupine, pa je ženski delež presegal 94 odstotkov. Bile so predvsem navadne služkinje, a tudi kuharice, sobarice, strežnice, varuške, dojilje in guvernantke. Če izvezemo prostitucijo, je bilo služenje po domovih najbolj žensko obarvan poklic in hkrati najštevilčnejša ženska poklicna dejavnost. Število hišnih poslov se je sicer v primerjavi s prejšnjimi desetletji zmanjšalo, kar je bilo skladno s splošno težnjo upadanja števila hišnega osebja v tem obdobju (Hahn 2012: 115). Izrazitejšo skrčenje te poklicne skupine je Trst beležil ob gospodarski krizi v sedemdesetih letih, ko se je poslabšal gmotni položaj slojev, ki so si lahko privoščili hišno služinčad (La popolazione 1878: LXVI). V zvezi s tem je vredno opozoriti tudi na pojav aleksandrinstva, se pravi usmeritve pomembnega dela toka ženske migracije z Goriškega, povezane s služenjem, proti alternativnemu in gospodarsko ugodnejšemu egiptovskemu trgu služnostnega dela.³ To je nedvomno odtegnilo Trstu del tradicionalnega goriškega ženskega priseljevanja.

Med preostalimi sektorji je največ žensk zaposlovala trgovina (13 odstotkov), kjer se je v primerjavi s prejšnjimi desetletji njihova prisotnost okrepila. Največ jih je bilo v gostinstvu in živilski ter oblačilni maloprodaji (skupno 68 odstotkov), kjer so nastopale kot nosilke dejavnosti, še bolj pa kot odvisne delavke, v tem primeru tudi v grosističnih podjetjih. Prav tako se je povečal delež zaposlenih v javnem sektorju (5,3 odstotka), kar je bilo povezano v prvi vrsti s šolstvom in z učiteljskim poklicem ter zdravstvom, v katerem so ženske delale kot babice in nižje bolnišnično osebje. Najmanj žensk je bilo zaposlenih v kmetijstvu (4,4 odstotka), ki je bilo doma v obmestju, s tem da se je njihov delež v tem sektorju zmanjševal. Poudariti je treba, da so bile kljub temu, če izvezemo hišne posle, ženske iz podeželske okolice v večji meri soudeležene v pridobitnih dejavnostih kot mestne. Poleg kmečkega dela so imele v domeni pomemben del obrtnih in trgovskih dejavnosti v odnosu z mestom, od prodaje vrtnin, mleka, cvetja in drugih pridelkov, do pranja perila in peke ter prodaje kruha.

Oglejmo si še nekatere strukturne značilnosti posameznih poklicnih kategorij, ki se pokažejo v luči starostne diskriminante in stanu. Služenje po domovih je bilo načeloma združeno z bivanjem v delodajalčevem gospodinjstvu. Ta oblika dela ni bila združljiva s zakonskim stanom, zato so bile med hišnimi posli skoraj izključno samske in večinoma mlajše delavke. Šlo je za pravo armado deklet in žensk, starih v več kot polovici primerov od 15 do 25 let, v treh četrtinah pa do 35 let. Starejše, vse do 70. leta, so bile večinoma zapisane celibatu. Trg hišnih poslov je bil koncentriran v mestu, zlasti v elitnejših meščanskih okrajih, kar se je odražalo tudi v izraziti prevladi žensk med prebivalstvom. Zaposlovali so jih predvsem

³ Podrobneje o tem pojavu Milharčič Hladnik (2014).

nosilci trgovskih, obrtnih in industrijskih dejavnosti ter pripadniki javnega in zasebnega uradništva, svobodni poklici in razni rentniki. Zadnje štiri skupine so bile z 20 ženskimi posli na 100 aktivnih pripadnikov tudi proporcionalno največji delodajalci. Trg ženskih poslov je segal seveda tudi v nižje družbene sloje in po malem v kmečko okolico. Glede žensk med tržnimi delavci je zanimivo, da so se s tem delom preživljale mnoge starejše vdove, ki so živele v samostojnem gospodinjstvu.

Delo v obrti in industriji je bilo bolj dostopno tudi poročenim ženskam, ki so sestavljale 18 odstotkov vseh aktivnih nasproti 71 odstotkom samskih in 11 odstotkom vdov v tem sektorju. Značilno je, da so bile samske ženske, ki so delale po domovih, še mlajše kot delavke, saj jih je bilo več kot 83 odstotkov starih do 30 let, polovica pa do 20. To je povezano s koncentracijo zaposlovanja v oblačilnih obrteh, v katere so mnoge kot vajenke vstopale med 10. in 15. letom, po 20. letu pa so to delo vse bolj opuščale. V šiviljskem poklicu je bilo le malo poročenih in ovdovelih žensk. Večina šivilj je, kot je bilo že omenjeno, delala v odvisnem razmerju, številne so bile samostojne delavke in tudi delodajalke. Šiviljstvo se v tem obdobju ob služenju kaže kot najmnogičnejša oblika poklicnega izobraževanja in pridobitništva, ki jo ubirajo dekleta na poti do poroke in družinskega življenja. Druga množična in najbolj reprezentativna ženska obrtna dejavnost, pranje perila, je imela drugačne strukturne konotacije. Od šiviljstva se je razlikovala po višji starosti žensk in močni zastopanosti poročenih. Več kot dve tretjini peric je bilo namreč starejših od 25 let, med njimi je bilo le 37 odstotkov samskih. Ta dejavnost je bila razširjena v predmestnih in obmestnih območjih, v katera se je iz mesta preselila tudi zaradi ustrežnejših prostorskih razmer za pranje. Zaradi bližine in ugodnih prometnih stikov so tu ženske lahko usklajevale dejavnost z gospodinjstvom in pogosto s kmečkim delom (Repinc 1990). Kot krajevna specializacija se je skupaj s strankami prenašala na mlajše generacije. Podobno je veljalo za peko kruha, s katero so se ukvarjale poročene žene in dekleta iz obmestja (Jakomin 1987), medtem ko so se dela v tovarniških ali večjih obratih, na primer v pražarni ali tovarni igralnih kart, lotevale predvsem samske meščanke.

Tudi trgovske dejavnosti so sovpadale s zrelejšo starostjo, zaradi česar so med zaposlenimi v tem razredu prevladovale poročene in ovdovele ženske. Več kot dve tretjini vseh zaposlenih je bilo starejših od 30, med poročenimi in vdovami pa je bila več kot polovica starejših od 40 let. Če se osredotočimo na najbolj zastopana področja, gostinstvo ter živilsko in oblačilno maloprodajo, so poročene in vdove nastopale večinoma kot nosilke dejavnosti, na primer gostiln, penzionov, oddajanja sob, prodajaln sadja in zelenjave, tekstilnega blaga ali tobakarn. Sektor je nudil lepe priložnosti tudi mladim dekletom, ki so prav tako med nosilkami, predvsem med odvisnim trgovskim osebjem. Starejše in poročene ter ovdovele so prevladovale tudi med delavkami v kmečki ekonomiji, vendar so bile v tem primeru, podobno kot neporočena dekleta, večinoma opredeljene kot pomožni člani kmečke družine. Na področju javnega dela, se pravi v šolstvu in zdravstvu, so spet prevladovale samske, tudi starejše, saj je bilo med njimi največ celibatu zavezanih učiteljic. Opravljanje babiškega poklica in oskrbe v bolnicah sta bila pretežno stvar poročenih in ovdovelih žensk.

Ob koncu pregleda naj povzamemo še razmerja med spoloma na posameznih področjih udejstvovanja. V celoti so ženske leta 1900 predstavljale 31 odstotkov aktivnega prebivalstva. Največji delež so imele, kot smo videli, v poklicnem razredu hišnih poslov in najemnih delavcev, kjer so predstavljale 71 odstotkov zaposlenih. Sledili sta obrt in industrija z 29,3 odstotka, nato kmetijstvo s 23,5 odstotka, in javne službe, v katerih je bilo med zaposlenimi 21 odstotkov žensk. Najmanjšo participacijo ženskega dela je beležil razred trgovine in prometa, kjer jih je bilo 14,2 odstotka vseh zaposlenih. Iz vsega po danega se jasno izraža značaj ženskega dela in trga zaposlovanja v povezavi s spolno delitvijo vlog in družbenim položajem žensk. Ta delitev je sovpadala tudi z različno vrednostjo moške in ženske pridobitnosti, se pravi s tržno ceno moškega in ženskega dela, in posledično s konkurenčnostjo, čeprav je ta, v odsotnosti tovarniške proizvodnje, primerne za žensko delo, ostajala v Trstu manj poudarjena. Sicer je bilo žensko delo, zlasti delo poročenih žensk, v dobri meri zrcalo donosnosti moškega dela in se je odražalo v splošnih stopnjah zaposlenosti prebivalstva. Te so bile višje, kjer je nizka in nestalna donosnost moškega dela narekovala žensko participacijo. Med proletariatom je bila kot kompenzacijska strategija splošno razširjena pridobitna angažiranost čim večjega števila družinskih članov, tudi otrok, ki so odnos

do trga dela usklajevali kot skupina in ne individualno (Kocka, Haupt 1996: 772). Ta težnja pa ni bila obče veljavna, saj je mogoče tudi med revnejšimi družbenimi sloji v mestu marsikje najti nizko stopnjo splošne in tudi ženske delovne udeležbe. V teh okoljih je bila najpogostejše prava revščina.

Glede vrednosti in ločevanja moškega in ženskega dela je vsekakor vredno omeniti opazke in razmišljanja avtorja elaborata popisne statistike iz leta 1900, ki odražajo vizijo družbene organizacije in njenih kulturnih načel v odnosu do ženske pridobitnosti. Družbeni in tehnični napredek ter rast delavskih mezd – je zapisal – podžigajo intenzivnost ženskega dela. Zaradi njegove nižje vrednosti in prevelike ponudbe pa znižujejo tudi vrednost moškega dela. Na ta način dodatno spodbujajo žensko k vključevanju na trg zaposlovanja, večajo težo ženske pridobitnosti v družinski ekonomiji in jo odtegujejo od njenih družinskih vlog. Žensko delo, ki konkurira moškemu, torej negativno učinkuje na družinsko ekonomijo. Rešitev vprašanja ni v delu žensk, temveč v višanju vrednosti moškega dela, zato da bosta ženski zagotovljena »mesto in funkcija, ki ji ju dodeljujeta narava in etika« (Frühbauer 1906: LXXI).

DOMAČINKE IN PRISELJENKE

Nadaljnje vprašanje je, kakšno mesto so imele v orisanem ženskem gospodarskem udejstvovanju domačinke in kakšno priseljenke, ter kakšna razmerja so delovala v navezi med ženskim priseljevanjem v mesto in mestnim trgom dela. Priseljenci in priseljenke so v mesto prihajali iskati zaposlitev in zaslužek. Prihajali so mladi, in kljub temu da je pojav zajemal tudi cele družine z otroki, večinoma samski ali sami brez družinskih članov. Za ilustracijo naj navedemo priseljenški kontingent iz leta 1900, ki so ga sestavljale v več kot 70 odstotkih osebe, mlajše od 30 let, skoraj 59 odstotkov pa je bilo starih od 15 do 30 let. Zaradi vsega tega je bila med priseljenci zaposlenost višja kot med prebivalstvom, rojenim v Trstu, še posebno med ženskami, glede na to, da so namenjale gospodarskemu udejstvovanju mlajše obdobje svojega življenja. Tako je bila ob popisu leta 1900 med priseljenkami stopnja zaposlenosti 33,4-odstotna, medtem ko se je s pridobitnimi dejavnostmi ukvarjalo le 22,5 odstotka rojenih Tržačank. K stopnji zaposlenosti priseljenk so prispevale zlasti služkinje s svojim rigoroznim samskim stanovskim profilom in individualno priseljenško tipologijo. Tudi brez njih je aktivnost priseljenk (20,5 odstotka) presegala povprečno žensko aktivnost in predvsem aktivnost žensk v mestu (18 odstotkov). Priseljenke so namreč v večjem številu pripadale slojem, pri katerih so gmotne razmere terjale pridobitno delo žensk, in to tudi v višji starosti in po prestopu v zakonski stan.

Tabela 6: Tržačanke in priseljenke leta 1900 po področjih zaposlovanja

	Tržačanke		Priseljenke		
	Število	%	Število	%	%
Kmetijstvo	703	5,7	385	3,1	35,4
Obrt in industrija	7.705	62,6	1.947	15,6	20,2
Trgovina	1.429	11,6	1.791	14,3	55,6
Javni sektor	675	5,5	629	5,0	48,2
Hišni posli in najemni delavci	1.793	14,6	7.746	62,0	81,2
Skupno	12.305	100	12.498	100	50,4

Iz tabele 6 je razvidno, kako so se v Trstu rojene ženske in priseljenke različno razporejale po raznih območjih pridobitnega udejstvovanja in kako se je trg zaposlovanja dokaj jasno delil na podlagi krajevnega izvora zaposlenih. Diskriminanta med domačinkami in priseljenkami se je izražala pri dveh največjih skupinah, kjer so v obrti in industriji daleč prevladovali prve, med hišnimi posli in tržnimi delavkami pa druge. Če oddelimo hišne posle od najemnih delavk, se delež priseljenk še poveča. Hišni posli niso predstavljali samo najbolj množičnega in izključno ženskega segmenta dela, ampak tudi področje, na

katerem so se zaposlovale največ in predvsem priseljenke. V obrti in industriji se kaže skoraj natanko obrnjen slika, medtem ko je razmerje v trgovini in javnem sektorju precej uravnoteženo.

Nakazana delitev je bila povezana z značilnostmi poklicev in različnimi izhodišči ter življenjskimi perspektivami mestnih in podeželskih deklet pri vstopanju na trg dela. Roditi se, predvsem pa stanovati v mestu v krogu svoje družine ali drugega samostojnega gospodinjstva, je omogočalo in tudi spodbujalo vključevanje v dejavnosti, ki niso zahtevale sobivanja z delodajalcem in podrejanja tujemu družinskemu okolju. Da je bilo slednje ključnega pomena, kažejo tudi analize o oblikah bivanja žensk v mestu, iz katerih izhaja, da mestne ženske med hišnimi posli večinoma niso zapuščale svoje družine (Hahn 2001: 114). Mestna dekleta so tako videla adut za delovno fazo svoje življenjske poti in nadaljnje družbene aspiracije v rokodelskih dejavnostih. Poklici, povezani z izdelovanjem oblek, zlasti šiviljski in krojaški, so se lahko opravljali tudi samostojno in na domu, uporabni so bili neposredno za družinske potrebe, usklajeni so bili z vzgojo in vlogo ženske kot osrednjega lika družinske sfere, pridobitni potencial pa so ohranjale celotno življenje. Na to poklicno izbiro je treba pogledati tudi skozi prizmo potreb in statusnih aspiracij družine ter upoštevati vlogo osebnih vezi, poznanstev, zaupnih in drugih relacij, ki so pri prebivalstvu, integriranem v mestnem okolju, olajšale stik s trgov delu in poklicnim izobraževanjem.

Mentaliteta in poklicna orientacija mestnih deklet sta tako puščali trg hišnega dela na stežaj odprt vrstnicam s podeželja. Zanje je bilo služenje prikladnejša in v večini primerov edina možnost, ker jim je delovno razmerje z bivališčem omogočalo sam dostop do mesta. Hkrati je zadoščalo konvencionalnemu pojmovanju njihove varnosti in moralne integritete, ki sta bili pri migrantkah samih vedno predmet javne skrbi in posebnega nadzora. Hišno delo je bilo zato najbolj receptivno in najlažje dostopno področje neposrednega vključevanja priseljenk na mestni trg dela. Delitev po izvorni diskriminanti se je skladala s kulturnimi vzorci in z družbenimi vrednotami, po katerih je služnostno delo, zlasti tisto najnižjega ranga, veljalo za specializacijo preproste in neizobražene podeželske delovne sile. V očeh podeželskih deklet, ki so se odzivale na povpraševanje po hišnih poslih, pa je poleg priložnosti za zadoščanje gospodarskim potrebam pomenilo korak v smeri drugačne in po možnosti boljše življenjske perspektive od tiste v tradicionalnem okolju.

Priseljenke so bile vsekakor aktivne tudi na drugih gospodarskih področjih, zlasti v trgovini in obrti, kjer jih je bilo zaposlenih 30 odstotkov. Dostop do teh dejavnosti se je načeloma razlikoval od služenja, saj v mnogih primerih ni bil neposredno povezan s priselitvijo. O tem govori starostna struktura priseljenk ob prihodu v Trst, v kateri se spet kaže jasna delitev med hišnimi posli in zaposlenimi na drugih področjih. Medtem ko se je pri služkinjah prihod ujemal z vstopanjem v službo in se je v več kot 90 odstotkih popisanih leta 1900 do njega prišlo z najmanj 15. letom starosti, je od priseljenk, aktivnih v obrti in trgovini, več kot 43 odstotkov prispelo v Trst mlajših od 15 let, 30 odstotkov pa mlajših od 10 let. Številne so torej živele v mestu od otroških let in so v trenutku vključevanja v svet dela sledile logikam domačink. To in podatek, da se je med hišnimi delavkami le vsaka deseta priselila v predelovni starosti, pri poklicnih in statusnih izbirah spet poudarja pomen samostojnega bivanja, udomačitve ter socializacije v mestu. Ne pomeni pa, da se priseljenke na trgovski in obrtni sektor niso obračale tudi neposredno in v enaki starosti kot služkinje. Med drugim je bilo pri mnogih trgovskih in obrtnih dejavnostih poskrbljeno za bivanje pomožnega osebja. Ne smemo niti pozabiti, da so bile med mestom in podeželjem razporedene relacijske mreže, ki so delovale v oporo priseljevanju in zaposlovanju. Primeri nosilk obrtnih in trgovskih dejavnosti med priseljenkami so bili spet večinoma rezultat v mestu prehojene razvojne poti in pridobivanja novih poklicnih in socialnih identitet.

SKLEP

Slika, ki smo jo podali, je shematična upodobitev zaposlovanja in priseljevanja žensk, ki jo v tem in še poznejšem času srečujemo v podobnih variantah tudi v drugih mestih (Ramella 2008). Koristna je kot okvirna podlaga za analizo in primerjavo obravnavanih pojavov v njihovem celovitem obsegu kot tudi

v specifičnih segmentih in sestavinah. Ti pa so, jasno in kot ugotavljajo številne študije, neprimerno bolj kompleksni, kot jih morejo osvetliti uporabljeni podatki, saj je za njihovo poglobljanje treba poseči po drugih virih in raziskovalnih pristopih, uveljavljenih pri preučevanju zgodovine dela in mobilnosti (Gribaudi 1987; Rosental 1999; Milharčič Hladnik 2009; Steidl 2009; Ledinek Lozej, Rogelja 2012). Naj za zaključek poudarimo samo dve vprašanji, ki razširjata opazovalno perspektivo v tej smeri. Prvo se tiče ženskega pridobitnega dela, ki se je s poroko tako drastično umaknilo s statističnega prizorišča, a se je v mnogih primerih nadaljevalo v modalitetah, ki so uhajale statističnim klasifikacijam in ga je zato treba tehtati z drugačnimi zaznavnimi in vrednostnimi kriteriji. Drugo se nanaša na priseljevanje, ki ni bilo enosmerni in linearni pojav. Da se prikaže stvarnejša slika ženskih in moških migracijskih relacij z mestom in opiranja na njegove življenjske resurse, je ključnega pomena upoštevanje ne samo prihajanja in ostajanja, ampak tudi odhajanja ter oblik mobilnosti, ki za sabo niso pustile vidnejših sledov.

VIRI IN LITERATURA

- Bade, Klaus (2005). *Evropa v gibanju: Migracije od poznega 18. stoletja do danes*. Ljubljana: Založba /^{*}cf. Cattaruzza, Marina (1979). *La formazione del proletariato urbano: Immigrati, operai di mestiere, donne a Trieste dalla metà del secolo XIX alla prima guerra mondiale*. Torino: Mussolini editore.
- Dorsi, Pier Paolo (1996). I »regnicoli«: Una componente dimenticata della società triestina in età asburgica. *Trieste, Austria, Italia tra Settecento e Novecento: Studi in onore a Elio Apih* (ur. Marina Cattaruzza). Udine: Del Bianco, 113–130.
- Dukovski, Darko (2012). Habsburški popisi stanovništva kao izvor podataka za društvenu i ekonomsku povijest: Proces modernizacije u Istri – usporedne statistike Kopra i Pule. *Prvi moderni popis stanovništva u Istri – Il primo censimento demografico moderno in Istria – Prvi moderni popis prebivalstva v Istri* (ur. Aleksej Kalc). Koper/Capodistria: Histria Editiones, 333–356.
- Finzi, Roberto, Panariti, Loredana, Panjek, Giovanni (ur.) (2003). *Storia economica e sociale di Trieste. La città dei traffici: 1719–1918*. Trieste: Lint.
- Frühbauer, Attilio (1906). *Censimento della popolazione a Trieste al 31 dicembre 1900: Età, stato civile, professione o condizione, immigrazione*. Trieste: Il Municipio Di Trieste Editore.
- Gribaudi, Maurizio (1987). *Itinéraires ouvriers: Espaces et groupes sociaux au début du XXe siècle*. Paris: Éditions de l'EHESS.
- Groppi, Angela (1996). Lavoro e proprietà delle donne in età moderna. *Il lavoro delle donne* (ur. Angela Groppi). Roma, Bari: Laterza, 119–163.
- Hahn, Sylvia (2001). Nowhere at Home? Female Migrants in the Nineteenth Century Habsburg Empire. *Women, Gender and Labour Migration, Historical and Global Perspectives* (ur. Pamela Sharpe). London, New York: Routledge, 108–126.
- Hahn, Sylvia (2012). *Historische Migrationsforschung*. Frankfurt, New York: Campus Verlag.
- Jakomin, Dušan (1987). *Škedenjska krušarca – Servola: La portatrice di pane*. Trst: Dom Jakoba Ukmarja.
- Kalc, Aleksej (2008). *Tržaško prebivalstvo v 18. stoletju*. Koper: Knjižnica Annales.
- Kalc, Aleksej (2013). Vidiki razvoja prebivalstva Goriško-Gradiške v 19. stoletju in do prve svetovne vojne. *Acta Histriae* 21/4, 1–24.
- Kocka, Jürgen, Haupt, Heinz-Gerhard (1996). Vecchie e nuove classi nell'Europa del XIX secolo. *Storia d'Europa: 5: Letà contemporanea, secoli XIX–XX* (ur. Paul Bairoch, Erik J. Hobsbawm). Torino: Einaudi, 675–750.
- La popolazione (1878). *La popolazione di Trieste nel 1875: Resoconto ufficiale del censimento generale della popolazione effettuato secondo lo stato del 31 dicembre 1875*. Trieste: Civico Ufficio Statistico Anagrafico.
- Lazzarini, Antonio (1981). *Campagne venete ed emigrazione di massa (1866–1900)*. Vicenza: Istituto per le ricerche di storia sociale e di storia religiosa.

- Ledinek Lozej, Špela, Rogelja, Nataša (2012). Šavrinka, Šavrini in Šavrinija v etnografiji in literaturi = The Šavrinka, Šavrin, and Šavrinija in Ethnography and Literature. *Slavistična revija* 60/3, 537–560.
- Micelli, Francesco (1991): L'emigrazione dal »Friuli orientale«. *Economia e società nel Goriziano tra '800 e '900: Il ruolo della Camera di Commercio (1850–1915* (ur. Furio Bianco, Maria Masau Dan). Monfalcone: Edizioni della Laguna, 173–190.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (2009). Ustna zgodovina Luise Passerini in raziskovanje migracij v kontekstu subjektivnosti. *Dve domovini / Two Homelands* 29, 93–101.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (2014). Pomen biografske metode za re-kreacijo spomina na ženske delovne migracije iz Goriške. *Dve domovini / Two Homelands* 40.
- Österreichische Statistik (1882–1914): *Ergebnisse der Volkszählungen etc.*, Band XXXII, Heft 1, 2, 5 (1890); Band LXIII, Heft 1, 2; Band LXIV, Heft 1, 2 (1900); Band 1 Neue Folge, Heft 1, 2; Band 2 Neue Folge, Heft 1 (1910). Dunaj: K. k. Statistische Central-Commission.
- Page Moch, Leslie (1992). *Moving Europeans: Migration in Western Europe since 1650*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.
- Pescarolo, Alessandra (1996). Il lavoro e le risorse delle donne in età contemporanea. *Il lavoro delle donne* (ur. Angela Groppi). Roma, Bari: Laterza, 299–344.
- Ramella, Franco (2008). Variazioni sul tema delle donne nelle migrazioni interne. *Donne e uomini migranti* (ur. Angiolina Arru, Daniela Caglioti, Franco Ramella). Roma: Donzelli, 108–144.
- Repinc, Martina (1990). *Perice v vaseh tržaškega Brega (od 1918 do zatona obrti)*. Diplomaska naloga, Univerza v Ljubljani.
- Rosental, Paul-André (1999). *Les sentiers invisibles: Espaces, familles et migrations dans la France du XIXe siècle*. Paris: Éditions de l'EHESS.
- Steidl, Annemarie (2009). Introduction. *European mobility. Internal, international, and transatlantic moves in the 19th and early 20th centuries* (ur. Annemarie Steidl, Josef Ehmer, Stan Nadel, Hermann Zeitlhofer). Göttingen: V & R unipress, 7–16.

POMEN BIOGRAFSKE METODE ZA RE-KREACIJO SPOMINA NA ŽENSKÉ DELOVNE MIGRACIJE IZ GORIŠKE

Mirjam MILHARČIČ HLADNIK¹

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Pomen biografske metode za re-kreacijo spomina na ženske delovne migracije iz Goriške

Besedilo osvetljuje zgodovinsko umeščenost ženskega migrantskega dela – aleksandrinstva na območju Goriške; predstavlja umetniške, znanstvene in muzejske posege v prezentacije in reprezentacije tega fenomena v zadnjem desetletju; poudarja aktivno vlogo posameznic in posameznikov pri re-kreiranju spomina na izkušnje aleksandrinke in njihovo kulturno dediščino. Po letu 2005 so se v ustvarjanje in interpretiranje spomina na aleksandrinke intenzivno vključili njihovi potomci, družinski člani ter prebivalci širšega lokalnega prostora. Bistvo vseh dejavnosti so osebna pričevanja in pripovedi, zbrane z biografsko ali narativno metodo. Zaradi njih se današnje razumevanje aleksandrinke bistveno razlikuje od tistega pred letom 2005, ko je prevladoval diskurz moralnega obsojanja. Besedilo postavi tudi vprašanje, kakšen je vpliv avtentičnih zgodb aleksandrinke na njihovo kulturno dediščino na lokalni in nacionalni ravni.

KLJUČNE BESEDE: aleksandrinke, migracije, ženske, biografska metoda, re-kreacija spomina

ABSTRACT

The Importance of the Biographical Method to the Re-creation of Memory of the Female Labour Migrations from Goriška

The text explains the historical context of the female migrations known as *aleksandrinstvo* in the Goriška region; it presents the artistic, scientific and other aspects of the presentations and representations of this phenomenon in the last decade; and it describes the active role of individuals in the re-creation of the memory of the female migrants called *aleksandrinke*. Since 2005, the descendants and family members of aleksandrinke and the local population have taken an active role in the creation of the memory and cultural heritage of these migrants. The goal is to record and store as many authentic personal testimonies using biographical methodology, which has been used by scholars as well as the local population. The text shows the importance of all these activities to a crucial change in the understanding of aleksandrinstvo, which was deeply imbedded in a discourse of moral condemnation before 2005. The text also poses the question of the impact of the authentic stories of aleksandrinke on their cultural heritage at the local and the national level.

KEY WORDS: aleksandrinke, migrations, women, biographical method, re-creation of memory

¹ Dr. sociologije, izredna profesorica, znanstvena svetnica, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, hladnik@zrc-sazu.si.

UVOD

Prepričanje, da so akterji migracij zgolj moški, je med strokovnjaki prevladovalo skoraj do konca 20. stoletja, ko je prišlo do postopnega porasta raziskav in s tem razumevanja pomena migrantk v zgodovinski in sodobni perspektivi. Vzporedno z odkrivanjem aktivne vloge žensk v svetovnih migracijskih trendih v preteklosti se je pojavila znanstvena (in politična) ocena o sodobni »feminizaciji migracijskih tokov« (Castles, Miller 2003; Ehrenreich, Hochschild 2002). Feminizacija migracij naj bi pomenila, da danes vedno bolj prevladujejo migrantke in da je bilo v preteklosti drugače. Paradoks omenjene ocene je v tem, da se je pojavila v obdobju, ko je nastalo veliko študij, ki dokazujejo, kako velik delež žensk je bil del migracijskih procesov v preteklosti; potemtakem ne gre za zgodovinsko posebnost, temveč za kontinuiteto (Hoerder, Kaur 2013; Hahn 2012; Sharpe 2001). Reprezentativen prikaz naraščanja deleža žensk v globalnih migracijah najdemo v poročilu *A Passage to Hope*, ki ga je leta 2006 objavila Organizacija združenih narodov. Iz njega je mogoče razbrati, da se je delež žensk med prebivalci, ki so tuji, od leta 1960 do leta 2005 povečal zgolj za 2,9 odstotka. Tako imenovana feminizacija migracij v sodobnem svetu tako pomeni, da je v petinštiridesetih letih delež žensk med prebivalci, ki so tuji, narasel s 46,7 na 49,6 odstotka. Povedano drugače, spolna sestava migracij je bila v svetovnem merilu že pred letom 1960 skoraj povsem uravnotežena (*State of World Population* 2006). Splošno sprejeto prepričanje o feminizaciji migracijskih gibanj, ki naj bi bilo značilno za sodobni globalizirani svet, se ob teh podatkih izkaže za znanstveno pretiravanje. Pomembna sprememba pa je gotovo v tem, da se je v zadnjih desetletjih bistveno povečala vidnost migrantk in ženskih migracij. Vidnost ni samo posledica raziskav in opozarjanja na ženske kot spregledani, nevidni del migracijskih tokov. Uveljavilo se je proučevanje migracij z vidika spola, torej interdisciplinarno in transdisciplinarno raziskovanje spolno obeleženih migracij ter sistemsko različnih pozicij žensk in moških znotraj dinamik migracijskega procesa. »Zdaj,« je ugotavljala skupina strokovnjakov istega leta, »znanstveniki analizirajo spol v življenjih tako migrantk kot migrantov, v politikah in upravljanju migracij, v delovnih pogojih priseljencev, v politikah neoliberalnih ali socialnih držav do migracij ali prebivalstva, rojenega zunaj države, in celo v kapitalističnem svetovnem sistemu« (Donato 2006: 6).

Pomembno področje proučevanja migracij z vidika spola je tudi analiziranje javnega in političnega diskurza, ki problematizira in stigmatizira migrante in migrantke, njihove migracijske odločitve in izzive ter njihove izkušnje, vendar to počne na dva različna načina. Marlou Schrover opozarja, da so danes moški kot migranti v prevladujočem diskurzu obravnavani kot grožnja socialnemu redu, trgu dela, stabilnosti države. Prav nasprotno pa so ženske kot migrantke obravnavane kot tiste, ki naj bi bile ogrožene zaradi trgovine z ljudmi, prostitucije, prisilnih porok, umorov iz časti, nasilja v družini.

Način, na katerega so danes problematizirane migracije žensk, je podoben tako imenovanemu strahu pred trgovino z belim blagom iz obdobja okoli leta 1900, ki so ga sprožile predstave o povečanju migracij žensk, oporekanje ženski migraciji in zgodbe o tveganjih, s katerimi so se srečevale migrantke. Zaščita »nedolžnih« tujih žensk se je uporabljala za legitimiranje omejevanja njihove mobilnosti (Schrover 2013: 126–127).

Danes smo torej soočeni z dvema zgodovinskima kontinuitetama. Prva je prisotnost žensk v migracijskih tokovih, ki je značilnost tako preteklosti kot sodobnosti in je končno razkrita in utemeljena s številnimi raziskavami. Pri nas je prisotnost slovenskih izseljenk vidna tako v množičnem izseljevanju pred letom 1940 kot pozneje. Za obdobje pred letom 1940 Marjan Drnovšek ocenjuje, da je bilo migrantk okrog 35 odstotkov (Drnovšek 2003: 31). To oceno moramo razumeti v kontekstu zgodovinske odsotnosti žensk v državno vodenih statističnih in drugih birokratskih popisih, zaradi katerih podatkov ni in jih tudi ne more biti. Kljub temu vemo, da so na slovenskem etničnem prostoru obstajali izrazito ženski migracijski tokovi, npr. služkinje s celotnega ozemlja, ki so hodile delat v bližnja mesta ali oddaljene dežele; slamnkarice iz okolice Ljubljane, ki so bile tako sezone migrantke po celi habsburški monarhiji

kot priseljenke v mestih Združenih držav Amerike;¹ Šavrinke, dnevne migrantke, ki jih obravnavamo v pričujočem sklopu (Ledinek Lozej, Rogelja 2012) tako kot aleksandrinke, migrantke iz Goriške v Egipt, kjer so ostale leto, dve ali pa več desetletij.

Če kontinuiteti množične prisotnosti žensk v migracijskih tokovih dodamo še drugo kontinuiteto, to je stigmatizacijo oziroma problematizacijo ženskih migracij, dobimo kontekst, v katerem lahko aleksandrinke proučujemo v zgodovinski in sodobni perspektivi. Njihov delež v migracijah iz zahodnega dela slovenskega etničnega prostora je bil velik, še zlasti velik pa v vaseh, iz katerih so se izselile, izseljevale ali se vanje vračale.² Spremljal jih je alarmistični javni diskurz, ki je njihovo izseljevanje definiral kot moralno sporno in patriotsko nesprejemljivo. Diskurz so sestavljale tako cerkvene moralne obsodbe in skrbi za ohranitev družine in vere kot patriotski strahovi pred fizičnim propadom naroda. Aleksandrinke so bile definirane kot moralni in nacionalni problem. V slovenski literaturi, kolektivnem spominu in nacionalni imaginaciji so bile v okviru diskurza moralne panike interpretirane do začetka 21. stoletja.

V nadaljevanju bom predstavila kontekst, v katerem se v zadnjem desetletju odvija proces reinterpretacije, demitizacije in prevrednotenja samega fenomena in spomina na njegove protagoniste. Razumevanje aleksandrinstva kot spolno obeležene migracije, kjer so enako pomembne osebne izkušnje in družbena vrednotenja tako moških kot žensk, je v zadnjem desetletju prevladalo v različnih znanstvenih disciplinah ter v različnih umetniških produktih in filmskih ter uprizoritvenih predstavah. Pokazala bom, da imajo v tem procesu aktivno vlogo pri postavljanju definicij, prezentacij in interpretacij izkušenj in subjektivnih percepcij migracijskih procesov tako moški kot ženske, tako lokalno prebivalstvo kot osrednje raziskovalne institucije. Proces se odvija na različnih ravneh in sproža razmisleke o nujnosti uporabe kvantitativnih in kvalitativnih metod ter transdisciplinarnih pristopov, pa tudi o možnostih in načinih sodelovanja med raziskovalci in lokalnim prebivalstvom kot enakopravnimi sodelavci. Arhivski viri in statistični podatki so toliko nujni kot osebna pričevanja; kvantitativno metodologijo, s katero lahko pokažemo in dokažemo variabilnost spolne strukture migracij, mora dopolnjevati kvalitativna metodologija, s katero lahko razložimo diskurz moraliziranja in eroticiziranja, ki spremlja ženske migracije. Spolno obeležen pristop k migracijam potrebujemo, če hočemo razumeti ženske, ki so odhajale v Egipt, pa tudi moške, ki so ostajali doma; uporabo števil, tako priljubljeno pri študijah migracij, mora dopolnjevati uporaba biografske metode in metod ustne zgodovine. Vsakdanje zgodbe in pričevanja o emocijah, izkušnjah, izzivih, premislekih, pogajanjih in odločitvah tistih, ki so odšli, in tistih, ki so ostali, lahko v takšnem celovitem pristopu preseže diskurz problematiziranja migracij nasploh.

PREZENTACIJE AVTENTIČNIH IZKUŠENJ

Fenomen aleksandrinstva so dolgo prekrivali občutki sramu in travmatičnih spominov. Kaj je bilo moralno sporno in (narodno) ogrožujoče? Prvič, migracije same, saj je družinska in družbena vloga žensk določala, da »so doma«, da se ne premikajo, še najmanj pa same. Normativnost je v zgodovini našega prostora predpisovala nemogoče, saj so se tako kot moški tudi ženske od nekdaj selile, preseljevale in vračale zaradi razlogov, kot so poroke, delo, šolanje, preživetje, boljše življenje. Migrantke niso samo ženske, ki se premikajo za svojimi možmi, brati, očeti kot njihova prtljaga – brez besed in zgodovinskih sledi. V primeru aleksandrin in številnih drugih delovnih migrantk so to ženske, ki rušijo drugi temelj

1 Za obsežno analizo slarnikarstva in vloge žensk v njem gl. Roškar (2014).

2 Številke je nemogoče rekonstruirati. Marjan Drnovšek navaja, da je že leta 1897 živelo v Egiptu 7.700 Slovenk in le 300 Slovencev (Drnovšek 2001: 11); Karel Pečnik pa, da je bilo leta 1902 v Egiptu 5.300 slovenskih izseljencev, med njimi 5.000 žensk (Pečnik v Makuc 2006: 30). Če upoštevamo spreminjanje meja in državljanstva na Goriškem, od koder so se aleksandrinke izseljevale, so številke za obravnavano obdobje (1870–1940) samo grobe ocene. Kar lahko z gotovostjo trdimo, je, da so bile migracije žensk iz določenih vasi množične in so zajele več generacij. O migracijskih tokovih iz Goriške gl. Kalc (2013: 695–699).

spolno določenih vlog, to je preživljanje družine, saj naj bi bila to vloga moških in ne žensk. Tretji element v sestavljanju ženskih migracij kot problema je njihova samostojnost, torej nezaščitenost. Aleksandrinke so migrirale same, brez nadzora moških. To pa tudi pomeni, da so tiste ženske, ki so odhajale same in so bile poročene, doma puščale otroke, kar je povzročilo najbolj trdovratno in najbolj konsistentno obsodbo njihove migracije. K moralnemu obsojanju so potemtakem prispevali vsi elementi družbeno in cerkveno predpisane vloge ženske in njene percepcije – da v zasebnosti doma skrbi za družino in otroke, da je v javnosti pod zaščito in nadzorom ter da ni nikoli tista, ki finančno preskrbi ožjo ali širšo družino. Ne glede na politične, družbene, ideološke in ekonomske spremembe druge polovice 20. stoletja, ki so povsem spremenile strukturo goriških vasi, je stigmatiziranje aleksandrinstva dolgo ostajalo nespremenjeno oziroma je bilo tabuizirano.

Prva javna predstavitev datira v leto 1993, ko je izšla knjiga *Aleksandrinke*, ki fenomen že predstavi z – večinoma tragičnimi in žalostnimi – zgodbami protagonistk (Makuc 1993). Leto pozneje je bila na ogled razstava z naslovom »Žene – matere, služkinje, dojlje, razpete v boju za vsakdanji kruh med družino in tujino«, prvi poskus predstavitve aleksandrinstva na Goriškem. Tako knjiga kot razstava sta imeli manjši odmev na lokalni ravni. Posebnemu obravnavanju dojilj znotraj aleksandrinstva je sledila literarna obdelava Marjana Tomšiča (Tomšič 2002; 2006). Njegova romana sta prvič prikazala fenomen aleksandrinstva širši slovenski družbi, saj sta postala popularno branje. Z njima je bilo v nacionalnem kolektivnem spominu zapečateni enačenje aleksandrink z dojiljami in aleksandrinstva z zapuščenimi otroki. Čeprav sta romana fikcija, se avtor sklicuje na realne zgodbe in pripovedi resničnih aleksandrink, kar je povzročilo enačenje literarnih likov z dejanskimi osebami.³ A tokrat ne za dolgo.

Leta 2005 je prišlo do nenadnega in nenavadno intenzivnega posega v prezentacijo in reprezentacijo aleksandrinstva, akterji poseganja na najrazličnejših področjih pa so postali potomci, sorodniki, sovaščani aleksandrink in prebivalci lokalnega okolja. Začela so nastajati številna dela, projekti in nastopi v umetniški, filmski, gledališki, literarni, muzealski in raziskovalni dejavnosti. V reinterpreteracijo spomina in dediščine aleksandrink so se lokalni prebivalci ter sorodniki in potomci vključili, lahko rečemo, naenkrat. Razlogi za to so številni. Med njimi so Tomšičevi romani, ki so s poudarjenim moralnim in fizičnim uničenjem večine likov zagotovo prispevali k temu, da se je med potomci in sorodniki aleksandrink izoblikovala potreba po razkritju številnih povsem drugačnih zgodb in izkušenj aleksandrinstva. Eden od razlogov je generacijski: mnogi pravnuki in pravnukinje aleksandrinskih družin so odrasli v drugačnem razumevanju družbenih spolnih vlog in so zaradi generacijske distance lahko drugače interpretirali družinske zgodbe. Tako kot je zapisala Katja Škrlj v uvodu k zgodbam in korespondencam potomcev aleksandrink, ki jih je zbiral v letih 2007 in 2008:

Z aleksandrinkami se ukvarjam že od svojega otroštva, ko so mi dovolili, da svoje punčke oblečem v srajčke in obujem v čevljičke, ki so jih nekoč v Aleksandriji nosili bratje Barcion, varovanci moje prababice. V hiši se je nahajalo še mnogo drugih predmetov iz Egipta: zlate štrline, skodelice, krožniki in nakit. Predmeti so budili spomine in počasi sem spoznavala zgodbe žensk, ki so hodile na delo v Egipt. Te zgodbe običajno niso zapustile kuhinje, kjer so mi jih pripovedovale večinoma ženske članice družine, čeprav so »prizadele« tudi moške člane. Iz kuhinje niso šle, ker so bile zato premalo pomembne in ker se Maričke, Štefke in Johane niso mogle kosati s fašisti, z bitko pri El Alameinu in s prekomorskimi brigadami in ostalimi izkušnjami iz Afrike, o čemer so mi pripovedovali moški člani družine. A ta tema dolgo ni bila samo marginalizirana, ampak tudi rahlo tabuizirana, kot da se za njo skriva nekaj bolečega (Škrlj 2009: 145).

Leta 2005 je v lastni organizaciji prebivalcev goriških vasi, od koder so se izseljevale aleksandrinke, nastalo Društvo za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink, leto pozneje pa Muzej aleksandrink v vasi

³ Pred tem so tragičnost odhoda od doma in zapuščenost otrok ter kesanje zastavile že številne priredbe pesmi o Lepi Vidi, ki so del kurikula slovenske osnovne šole in so znane večini prebivalstva Slovenije.

Prvačina.⁴ V lokalnem okolju se je pojavilo afirmativno obeleževanje aleksandrinstva v obliki zbiranja materialne in nematerialne dediščine, predvsem pričevanj, spominov, oblek, predmetov; odkrivanje manjših spomenikov in obeležij; pisanje člankov, knjig; priprava jedi po receptih aleksandrink ter organiziranje razstav, predstav in prireditvev. Zanimanje se je takoj razširilo na širšo raven.⁵ Fenomen je začela raziskovati kustodinja Slovenskega etnografskega muzeja Daša Koprivec, ki je strokovno pomagala tudi pri usmeritvah in delovanju Društva za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink. Med letoma 2005 in 2011 je opravila najbolj temeljito raziskavo z biografsko, narativno metodo in izdala najbolj izčrpna dela o tem fenomenu (Koprivec 2008; 2010; 2013). Predstavniki države so v letih 2007 in 2010 odkrili spominske plošče v Egiptu ter se udeležili odprtja razstav in simpozijev. Na nacionalni in globalni ravni je širokim množicam aleksandrinke predstavil odmevni istoimenski dokumentarni film Metoda Pevca.⁶ Poglobljeno znanstveno proučevanje in raziskovanje je temu preboju sledilo z organizacijo konferenc, simpozijev ter objavami in raziskavami. Dvojezično konferenco o aleksandrinstvu so leta 2008 organizirali kolegi v Trstu in ob tem izdali dvojezično znanstveno monografijo *Le rotte di Alexandria / Po aleksandrijskih poteh* (Però, Vascotto 2011). V njej zgodovinarica Marta Verginella slikovito opisuje posledice in interpretacije prestopanja – ne geografskih – pač pa družbenih in narodnih meja:

O ženskem prestopanju družbenih in narodnih meja so najprej pisali popotniki, ki so obiskali Egipt, duhovniki, ki jih je skrbelo moralno življenje izseljenk, pozneje tudi politiki in občinski upravitelji, ki so se ukvarjali z gospodarskimi in administrativnimi posledicami ženskega izseljenništva v Aleksandrijo in Kairo. Za narodno čuteče može, ki so podpirali lik »ljubeče in skrbne žene in matere«, so bile še posebej primorske dojilje vir velike sramote, ker so zapuščale lastne otroke, da bi hranile tuje. Z gledišča branilcev narodnih interesov so ženske, ki so odhajale v Egipt, hromile »obrambno moč naroda«. Tujci so jih, v odsotnosti družinskega in vaškega nadzora, lahko zapeljali in onečastili. Na tujem so lahko še tako krepostna dekleta in žene postale ženske dvomljivega slovesa (Verginella 2011: 156).

Leta 2012 je izšla tudi obsežna knjiga pričevanj in spominov potomcev aleksandrink z bogatim slikovnim gradivom *Aleksandrinke so prišle domov*. Avtor Peter Zor, tudi sam potomec aleksandrinke, je v uvodu zapisal, da knjiga ni zgodovinsko ali literarno delo, pač pa je »knjiga, napisana s srcem«:

Beseda »aleksandrinke« je bila v naših krajih dolga desetletja skoraj psovka. Ženske niso hotele govoriti o svojem življenju in izkušnjah v tujini, saj jih je družba ožigosala za lahkoživke, slabe žene in matere. Šele v zadnjih letih spoznavamo in priznavamo njihovo vlogo. Bile so borke za narodnostne pravice, začele so proces osamosvajanja in enakopravnosti žensk, bile so glasnice slovenstva v tujini. Na Primorsko so prinašale denar, pa tudi znanje in kulturo. Poznati aleksandrinke pomeni poznati pomemben del zgodovine devetnajstega in dvajsetega stoletja (Zorn 2012: 10).

Zorn je zbral pričevanja in spomine potomcev in sorodnikov na veliki tok ženske migracije iz Goriške v Egipt. Knjiga je bila predstavljena v nabito polni Sokolski dvorani v Prvačini junija 2012. Na odru je

4 Spletna stran muzeja: <http://www.aleksandrinke.si/>.

5 Med prvimi dogodki je bila predstava Nede R. Bric, Trieste – Alessandria embarked: Štorja od lešandrink. Postavitvi razstave V spomin aleksandrinkam v Muzeju v Prvačini so sledile razstave v sosednjih vaseh ter odmevna razstava Skriti obrazi Aleksandrije: Slovenske šolske sestre in aleksandrinke v Goriškem muzeju. Aleksandrinstvu so bili posvečeni številni posveti in simpoziji, na primer Primorski slovenistični dnevi leta 2010, priložnostna slovesnost ob 8. marcu na Inštitutu za slovensko izseljenstvo in migracije leta 2012 in mednarodni simpozij, Dis-membered and Dis-remembered: Migrant Women in National Imagination leta 2013. V Gorici je potekala tudi trojezična raziskava Blišč in beda aleksandrink: Projekt Aleksandrinke, Gorica, 2008–2010.

6 Nemogoče je v omejenem obsegu pričujočega članka omeniti vse dejavnosti, vse spomenike, obeležja, ki so bila postavljena, vse prireditve, razstave, konference, simpozije, strokovne razprave. Za izčrpen prikaz gl. Koprivec (2013: 96–110).

potekala spremljevalna prireditev, Moda iz baula.⁷ Ena za drugo so izza zavese s kovčki v roki prihajale članice Društva žena Prvačine. Igrale niso same sebe, ampak svoje sorodnice, aleksandrinke. Vsaka je svojo zgodbo začela s preprostim stavkom: »Odhajam v Aleksandrijo«.⁸ S strahom in tesnobo delavke, ki se podaja iskat delo v kraje, kjer govorijo vsaj štiri jezike, ki jih ne razume. »Prišla sem domov,« so se drobne monodrame nadaljevale s kovčkom v roki. Vrnile so se iz Aleksandrije, Kaira, Port Saida, Sueza in tudi iz mest visoko v zgornji dolini Nila. V Prvačino, Renče, Bilje, gor do Tolmina v dolini Soče. Oblečene so bile v kostume iz dvajsetih let prejšnjega stoletja, z elegantnimi klobučki, s svilenimi šali, z nakitom, drobnimi torbicami in belimi čipkastimi dežniki. Le da to niso bili kostumi. Skrbno negovana svilena krila in srajce iz egiptovskega bombaža, večerne obleke, žametni plašči, elegantni klobuki, torbice, nakit, spodnje perilo, čipkaste rokavice, senčniki so petdeset, sedemdeset ali osemdeset let skrbno zloženi počivali v skrinjah (*baulah*) kot spomin na eno največjih selitev Slovencev čez morje in nazaj. Ob njih so bili drobni predmeti vsakdanjega življenja, ki jih popotniki nosijo z enega kontinenta na drugega. Obleke so s seboj prinesle ženske, ki so se po letih služenja v Egiptu vrnile domov. Bilo jih je vsaj pet tisoč. Le da vrnitev ni bila tako preprosta, kot so si predstavljale, ko so v Kairu spravljale obleke v potovalne skrinje. Potovanje se pogosto ni začelo, ko so v Trstu stopile na ladjo, ampak ko so po nekaj letih ponovno stopile na pomol v Trstu.

Ob odhodu so se bale kulturnega šoka ob prihodu v tuje dežele. Migrantski delavci nimajo časa za šokiranost. Aleksandrinke so se morale takoj prilagoditi kulturnim navadam okolja, se naučiti njegovih jezikov in začeti delati. Zornova knjiga pripoveduje o tem, kaj so v Egiptu delale. Delale so kot služkinje, kuharice, čistilke, guvernante, dojilje, sobarice, spremljevalke, varuške in bile večinoma uspešne, dobro plačane, spoštovane. Kulturni šok je nastopil po vrnitvi domov. Okolje jih je zavrnilo kot tujke in hotelo nanje prevaliti krivdo zaradi odhoda. Če svoje izkušnje niso hotele razumeti kot izgubo, žrtve in bolečino, kakor se za žensko spodobi, jim okolica migrantske izkušnje sploh ni hotela priznati. Zahtevala je, da svoj odhod razumejo kot izgubo. Zato so nekatere s takšnim veseljem odšle nazaj na parnik za Aleksandrijo. Izgubila je njihova okolica, ki je od njih znala pobrati samo denar. »Grem nazaj,« je na koncu predstave rekla ena od njih. Z olajšanjem in s pričakovanjem.

DEDIŠČINA IN SPOMIN

Kot nakazuje kratek opis predstave potomk aleksandrink v vasi Prvačina, kjer stoji tudi muzej, gre za osebne, intimne zgodbe o zapletenih migracijskih izkušnjah. Del njih so odhodi, prihodi in ponovni odhodi kot deli družinskih preživetvenih strategij, v katerih sodelujejo tisti, ki odidejo, in prav tako tisti, ki ostanejo. Na eni strani so odločitve, ki temeljijo na pričakovanjih dobička, pridobitve neodvisnosti, boljšega življenja za družino in posameznico, ki bo migrirala, na drugi strani so prav tako velika občutja podpore, čustvene povezanosti in pomoči. Samo metodoški pristop, ki mu pravimo biografski ali narativni, upošteva ekonomsko, kulturno, socialno in emocionalno zapletenost in vzročnost migracijskih odločitev ter posledic v kraju izvora kot tudi v kraju priselitve – tako za tiste, ki odidejo, kot za tiste, ki ostanejo. To je pomembna metoda za obravnavanje aleksandrinstva, saj lahko z njo dosledno oporekamo redukcionističnemu obravnavanju tega fenomena, ki je tako močno zakoreninjeno v slovenskem prostoru in vsiljuje splošno podobo migrantk in mobilnosti žensk kot nekaj tragičnega. V tem smislu lahko v pripovedih in pričevanjih tudi zasledimo neskončni niz čustvovanj, ki so jih odločitve o migraciji sprožile. Pri tistih, ki so odšli, in pri tistih, ki so ostali, lahko zasledujemo življenjski tok občutkov izgube, zapuščenosti, domotožja, pogrešanja, osamljenosti, odtujenosti, pričakovanj, jeze, obupa, zamere, ne-

⁷ S predstavo Moda iz baula, ki je posneta tudi na filmu (Humar 2009), Društvo žena Prvačina gostuje po Sloveniji in v zamejstvu.

⁸ V predstavi govorijo prvačino. Nastopajoče in režiserka pravijo, da z njo ohranjajo tudi izvirno narečje tega kraja in okolice.

razumljenosti, pa tudi sreče in izpolnjenosti. V primeru aleksandrinstva je to še toliko bolj pomembno, ker je fenomen tako močno diverzificiran.

Daša Koprivec je zbrala številna pričevanja potomcev in sorodnikov aleksandrink in njihovih varovancev ter jih dopolnila z drugimi viri, ki osvetlujejo subjektivno percepcijo migracijskega procesa (Koprivec 2013). Na ta način je najbolj prepričljivo dekonstruirala mitologizacijo in demonizacijo aleksandrink in hkrati razprostrla transnacionalno mrežo povezav, ki je usodno zaznamovala življenja vseh vpletenih (Milharčič Hladnik 2013). V širokem razponu različnih zgodb, poti in vrnitev je zajela bogastvo usod, odločitev in identitetnih preobrazb. Predstavljene pripovedi in spomini aleksandrink, njihovih potomcev, družinskih članov, sorodnikov ter varovancev povezujejo cel svet in celo stoletje in omogočajo izostritev aktivne vloge ženske (Koprivec 2010). Ko poskušamo razumeti aktivno vlogo aleksandrink v družinskih preživetvenih strategijah, moramo razločevati med ženskami, ki so opravljale dela otroških varuš, in tistimi, ki so bile dojilje, in ti obe kategoriji od žensk, ki so bile čistilke, kuharice, sobarice, spremljevalke. Razlikovati moramo ženske, ki so imele pri sebi svoje otroke, in tiste, ki so jih pustile doma. Ne moremo na enak način obravnavati žensk, ki so bile samske ali vdove, in tistih, ki so bile poročene in matere. Poznamo pretresljive zgodbe zapuščenih otrok, za katere ni nihče skrbel, in pričevanja o veliko manj dramatičnih otroštvih; o otroštvih ob Nilu ali aleksandrijskih plažah, polnih lepih doživetij. Nekateri možje so laže in drugi veliko teže sprejemali odsotnost žensk; nekateri so se predano posvetili negi in vzgoji otrok, drugi so se zapili, nekateri so se pridružili svojim ženam v Egiptu. In potem so tu še varovanci in njihova pričevanja o tem, kako so aleksandrinke zaznamovale njihova življenja in njihove identitete; kakšno oporo in varnost so jim nudile (Douek 2004); in kako še danes obiskujejo potomce ali sorodnike svojih varuš v vaseh na Goriškem. Še bi lahko naštevali, a že na tem mestu lahko ugotovimo, da nam pri analizi tega zapletenega migracijskega fenomena najbolj pomaga prav osredotočenost na posameznike in njihove konkretne življenjske zgodbe. Z izostritvijo perspektive spola in uporabo (avto) biografskih virov ter življenjskih pripovedi se migracije prikažejo skozi zapletene strukture družinskih odločitev, intimnih premislekov ter gosto stkanih osebnih in sorodstvenih vezi obeh spolov (Milharčič Hladnik 2009). Kot ugotavlja Luisa Passerini:

Prizadevanje po spolnem zaznamovanju celotnih raziskovalnih področij, h kateremu je znatno prispevala ustna zgodovina, je posebej pomembno za študije migracij. Ker sem se sama nedavno angažirala na tem področju, sem hvaležna raziskovalkam, ki so se prve spraševale, na kakšen način lahko ženske pojmujejo kot subjekt migracij v polnem pomenu besede, ne zgolj kot privrženke ali sprejemnice (Passerini 2008: 204).

Odhod ženske od doma v tujino z namenom preživetja družinskih članov, ohranitve ali izboljšanja materialnega stanja družinske posesti ali zaslužka za balo je radikalno zarezal v predpisano žensko vlogo v družbi. Seveda je bila zareza povezana z nadzorom nad žensko, zato je bila družbeno in socialno globoka zlasti v primeru poročenih žensk in mater. Pri njih je bila potreba Katoliške cerkve, tradicionalne skupnosti in konservativne družbe po popolnem nadzoru nad njihovim obnašanjem, delovanjem, reproductivnimi sposobnostmi in družbeno določenim moralnim obnašanjem največja. Ko opisuje »tradicionalno specializacijo žensk iz gorskih vasi« v severni Italiji, ki so kot dojilje odhajale v Francijo, Paola Corti opozarja zlasti na izjemen nadzor, ki ga je nad njimi izvajala italijanska oblast sama: »Tako konzularni uslužbenci kot italijanski prefekti so se potrudili raziskati in nadzorovati ta tip dela, ker je veljalo prepričanje, da ogroža družinsko moralnost in vodi v kriminal in zapor, ko kmečke družine zaradi njega razpadejo.« Zanimivo je, pravi avtorica, da so v nasprotju s splošnim prepričanjem o razpadanju družin zaradi ženskega dela, številne dojilje k sebi poklicale može »in tako uporabile svoj relativno zagotovljeni zaslužek za utrditev dolgoročnega načina, kako priskrbeti zaslužek drugim članom družine« (Corti 2002: 144). O nadzoru nad migrantkami v deželi priselitve govori tudi študija Sylvie Hahn, ki je za plačane gospodinjske delavke v avstrijskem imperiju našla številne dokaze o natančnem in tudi krutem nadzoru, ki so ga nad vsemi prišleki, še posebej pa nad ženskami, izvajali tako lokalni prebivalci kot policija. Intenziteta nadzora je bila povezana s socialnim statusom, poklicem in spolom, najbolj so bile nadzorovane

samske ženske: »Natančne preiskave žensk, »izbranih za zaslišanja«, aretacije in zasliševanja tistih, ki so bile »tujke«, so bile pogosto izvedene povsem arbitrarno. Razlogi so bili vedno sum prostitucije, ilegalnega prekupeževanja, neregistriranega podnajemništva ali potepuštva in brezdomstva« (Hahn 2001: 122).

Morda najbolj pretresljivi del aleksandrinstva je bil tisti, potencialno najsrečnejši, torej čas, ko so se ženske vrstile domov. V primeru žena in mater je bil to čas združitve z družino, s partnerjem, z otroki. A hkrati je bil to tudi trenutek združitve s tradicionalno družbeno in pričakovano družinsko vlogo, ki se med odsotnostjo ni popolnoma nič spremenila. Lepe obleke, nakit, čipkasto perilo, drobni predmeti, svilene rute, klobuki in senčniki, čevlji in rokavice, večerne toalete in fine nogavice, učbeniki arabskega ali francoskega jezika, knjige, so romali v skrinje na najbolj skrite kote podstrešja. Poznavanje jezikov, bogatega sveta, kulturnih prireditev in mestnih navad se je umaknilo vsakdanjemu življenju in delu na podežlju. Izkušnje, spomini, preobražene identitete, občutja in doživljanja sveta so se zaklenili v globine duše. Samo šepetajoče so se kdaj pa kdaj prikladli v pogovore z drugimi aleksandrinkami, ki so jih lahko razumele, delile in sprejemale. Položaj, v katerem so se ob povratku znašle aleksandrinke, je opisan v knjigi pričevanj *Aleksandrinke so prišle domov*:

Ko sem prišla domov, sem v porti v Trsti rekla eni stari aleksandrinki, ki je bila z mano na vaporji: »No, nunca, pa smo doma.« »Ah, otrok moj,« mi je odgovorila, »samo še v nebesih bom našla svoj dom.« Velikokrat sem mislila nanjo in na vse tiste premnoge ženske, ki niso več doma ne pri Vipavi ne pri Nilu. A ko danes vidim, kako nas ljudje spoštujejo, kako razumejo našo odločitev in čutijo težo naših src, si mislim: »Aleksandrinke so prišle v nebesa. Aleksandrinke so prišle domov« (Zorn 2012: 3).

V čem je dvojna obremenjenost prihoda domov? Najprej so se morale spremenjene identitete, zamenjane spolne vloge, mestni in gospodski način življenja ter svetovljanstvo in izobraženost egiptovskega sveta prilagoditi, spojit s predpisanimi spolnimi normami, z zahtevano družbeno vlogo žensk in ruralnim, kmečkim načinom življenja. A še veliko bolj zahtevno je bilo prilagajanje aleksandrink na ravni interpretacije njihove izkušnje. Tu so naletele na veliko težjo oviro, ki je bila dolgo časa nepremagljiva. Ali kot je to v ključnem tekstu *Demitizacija aleksandrink* opisala Katja Škrli, pravnikinja aleksandrinke:

Če so bile še pred nekaj desetletji aleksandrinke v pogovorih tabu tema, danes to ni več tako. Hkrati z umiranjem še zadnjih med njimi prihaja do revitalizacije spomina nanje. Ta se skozi generacije njihovih potomcev spreminja od popolnega zavračanja pri prvi generaciji, preko zanimanja za eksotične kraje in zgodbe pri drugi, do popularizacije pri tretji generaciji potomcev, ki nanje ne gleda več samo kot na žrtve svojega časa, ampak skušajo trpeči in pasivni podobi aleksandrinke dati aktiven in pozitiven antipod, s katerim se lahko identificirajo tudi sodobniki (Škrli 2009: 184).

Na ravni širše družbe in države je pozitiven pomen njihovega dela priznan v nacionalnem diskurzu ohranitve ozemlja, nacionalne identitete in razvoja. Kot ugotavlja Daša Koprivec, so se v zadnjih letih uveljavila nova vrednotenja, saj so aleksandrinke iz »služabnic z žulji na duši« postale »pokončne, ambiciozne, naše prve svetovljanke«; in zaključuje:

Spremembo je bilo mogoče opazovati prav leta 2010, po postavitvi spominske plošče aleksandrinkam v Kairu, v katere organizacijo sta bila aktivno vključena tudi Urad Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu ter Slovenska izseljenska matica. Takrat so se lahko, bolj kot kdaj prej, aleksandrinke premaknile s točke »dojil iz Goriške« na mesto »prvih slovenskih svetovljank« in s položaja Primork v Slovenke (Koprivec 2013: 110).

Kljub temu ostaja vprašanje, ali je v nacionalni imaginaciji lik aleksandrinke zares presegel stereotipno podobo Lepe Vide, ki obžaluje svoje dejanje migracije, s katerim povzroči smrt in uničenje družine. Ali bi na nacionalni ravni še vedno dobili odgovor, da so bile aleksandrinke dojilje in varuške, ki so doma pustile svoje »zapuščene« otroke? Skoraj zagotovo bi.

ZAKLJUČEK

Demitizacija in participativne prakse spominjanja lokalnega prebivalstva goriških vasi zastavljajo ključno vprašanje, kakšna je dediščina aleksandrink danes. Koliko so lahko ženske, ki so se vrnila iz Egipta, sprožale spremembe v odnosih doma, v družinah in širši skupnosti in kako se tega spominjamo? Na ravni širše skupnosti je njihovo izkušnjo in znanje za dolga desetletja prekrila stigmatizacija. Danes jo uspešno premagujejo tako Društvo za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink kot tudi istoimenski muzej v Prvačini ter številni posamezniki. Društvo je bilo ustanovljeno z namenom bolj organiziranega zbiranja, popisovanja in raziskovanja materialne in nematerialne kulturne dediščine aleksandrink. Zbira, ureja in predstavlja življenjske zgodbe, pripovedi, korespondence, pesmi, fotografije, obleke, razglednice in knjige, posodo in drobne predmete, recepte in različne dokumente. Od leta 2006 vsako leto pripravi novo tematsko razstavo, ne samo v muzeju v Prvačini, temveč tudi v sosednjih vaseh; izdaja zbiranke in sodeluje z drugimi institucijami, ki se ukvarjajo s podobno temo, ter s šolami. Muzej je pomemben na ravni reprezentacije in opolnomočenja, saj nudi afirmativno podobo aleksandrinstva. Šele po pol stoletja, v drugačnih okoliščinah in z generacijo njihovih vnukinj in pravnukinj, ki so dosegle zrelost in samostojno razmišljanje, se je percepcija spremenila. Šele zdaj so zares »prišle domov« v smislu, da ljudje razumejo kompleksnost njihovih odločitev, eksistenčno nujnost njihovih odhodov, uspešnost njihovega dela in plačila. Za to pa so potrebne avtentične zgodbe, zapisani spomini in reprezentacije tistih, ki to izkušnjo delijo in spoštujejo. Prav zaradi njih je izkušnje aleksandrink nemogoče posploševati. Pa vendar lahko navedemo ugotovitev raziskovalke ženskih migracij, Christiane Harzig, ki je na podlagi dolgoletnih raziskovanj zgodovinskega in sodobnega plačanega skrbstvenega dela zaključila:

Ženske delujejo znotraj spektra možnosti, ki tudi, ko se sreča z izkoriščevalskimi razmerami, omogoča delovanje. Migracija v plačano skrbstveno delo je pogosto samo prvi pogoj za doseganje drugih življenjskih ciljev in osebnih izzivov. Vendar pa je sredstvo, ki je za doseganje teh ciljev pri roki, in način, ki so ga ženske sposobne nadzorovati. Zato trdim, da, migracija v plačano skrbstveno delo ima lahko za ženske emancipacijski učinek (Harzig 2006: 68).

Aleksandrinke so »prišle domov« šele danes, ko je njihova izkušnja razumljena kot izkušnja večkulturnosti, svetovljanstva, kozmopolitizma, iznajdljivosti, učljivosti, poguma in dostojanstva. Kljub neusahljivemu vrelcu moralističnega diskurza v literaturi, filmografiji in orientalističnem sramotanju krajev njihove migracije ima danes aleksandrinstvo tudi emancipatorični učinek. Ne samo retrospektivno, kot vrednotenje in razumevanje izkušenj migrantk samih, temveč tudi v odnosu do moralističnega spomina nanje. Razumevanje tako kompleksnega pojava zahteva tudi v znanosti interdisciplinarne in transdisciplinarne metode. Šele z raziskovanjem moških in žensk kot akterjev migracijskih procesov se bo zmanjšala nevidnost migrantk na eni strani, na drugi pa bo preseženo problematiziranje migrantov nasploh – tako v preteklosti kot danes.

LITERATURA

- Castles, Stephen, Mark J. Miller (2003). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. New York: Guilford Press.
- Corti, Paola (2002). Female Migration from Northern Italy to France. *Women, Gender, and Transnational Lives: Italian Workers of the World* (ur. Donna Gabaccia, Franca Iacovetta). Toronto: University of Toronto Press, 133–159.
- Donato, Katharine M., Gabaccia, Donna, Holdaway, Jennifer, Manalansan, Martin, Pessar, Patricia R. (2006). A Glass Half Full? Gender in Migration Studies. *International Migration Review* 40/1, 3–26.
- Douek, Ellis (2004). *A Middle Eastern Affair*. London: Peter Halban.

- Drnovšek, Marjan (2001). *Izseljenec: Življenjske zgodbe Slovencev po svetu*. Katalog razstave. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine.
- Drnovšek, Marjan (2003). Emigration of Slovene Women: A Short Historical View. *Dve domovini / Two Homelands* 17, 29–46.
- Ehrenreich, Barbara, Arlie Russel Hochschild (ur.) (2002). *Global Woman: Nannies, Maids, and Sex Workers in the New Economy*. New York: Metropolitan Books.
- Hahn, Sylvia (2001). Nowhere at Home? Female Migrants in the Nineteenth Century Habsburg Empire. *Women, Gender and Labour Migration: Historical and Global Perspectives* (ur. Pamela Sharpe). London, New York: Routledge, 108–126.
- Hahn, Sylvia (2012). *Historische Migrationsforschung*. Frankfurt, New York: Campus Verlag.
- Harzig, Christiane (2006). Domestic of the World (Unite?): Labor Migration Systems and Personal Trajectories of Household Workers in Historical and Global Perspective. *Journal of American Ethnic History* 25, 48–73.
- Hoerder, Dirk, Amarjit, Kaur (ur.) (2013). *Proletarian and Gendered Mass Migrations: A Global Perspective on Continuities and Discontinuities from the 19th to the 21st Centuries*. Leiden, Boston: Brill.
- Humar, Vesna (2009). *Moda iz baula*. Produkcija Vitel: Slovenija
- Kalc, Aleksej (2013). Vidiki razvoja prebivalstva Goriške-Gradiške v 19. stoletju in do prve svetovne vojne. *Acta Histriae* 21, 683–706.
- Koprivec, Daša (2008). Egipčanski otroci in njihove varuške aleksandrinke. *Etnolog* 18/69, 167–186.
- Koprivec, Daša (2010). Migrations of the Children of the Alexandrian Women from the 1930s to the 1960s. *Dve domovini / Two Homelands* 32, 93–104.
- Koprivec, Daša (2013). *Dediščina aleksandrink in spomini njihovih potomcev*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Ledinek Lozej Špela, Rogelja, Nataša (2012). Šavrinka, Šavrini in Šavrinija v etnografiji in literaturi. *Slaviistična revija* 60/3, 537–547, 549–560.
- Makuc, Dorica (1993, 2006). *Aleksandrinke*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (2009). Luisa Passerini in raziskovanje migracij v kontekstu subjektivnosti. *Dve domovini / Two Homelands* 29, 93–101.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (2013). Aktualnost raziskovanja in proučevanja migrantskega dela žensk v kontekstu aleksandrinstva. Razprava ob knjigi Daše Koprivec *Dediščina aleksandrink in spomini njihovih potomcev*. *Etnolog* 23, 189–199.
- Milharčič Hladnik, Mirjam, Mlekuž, Jernej (ur.) (2014). *Going Places: Slovenian Women's Stories on Migration*. Akron: The University of Akron Press.
- Passerini, Luisa (2008). *Ustna zgodovina, spol in utopija*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Però, Franco, Vascotto, Patrizia (ur.) (2011). *Le rotte di Alexandria, Po aleksandrijskih poteh*. Trieste: Edizioni Università di Trieste.
- Pevec, Metod (2011). *Aleksandrinke*. Produkcija Emotion film: Slovenija, Egipt.
- Roškar, Saša (2014). Slamnikarice Abroad and at Home. *Going Places: Slovenian Women's Stories on Migration* (ur. Mirjam Milharčič Hladnik, Jernej Mlekuž). Akron: The University of Akron Press.
- Škrli, Katja (2009). Komaj sem čakala, da zrastem in postanem aleksandrinka: Demitizacija aleksandrink. *Krila migracij: Po meri življenjskih zgodb* (ur. Mirjam Milharčič Hladnik, Jernej Mlekuž). Ljubljana: Založba ZRC SAZU, ZRC SAZU, 143–189.
- Schrover, Marlou (2013). Feminization and Problematization of Migration: Europe in the Nineteenth to Twentieth Centuries. *Proletarian and Gendered Mass Migrations: A Global Perspective on Continuities and Discontinuities from the 19th to the 21st Centuries* (ur. Dirk Hoerder, Kaur Amarjit). Leiden, Boston: Brill, 103–131.
- Sharpe, Pamela (ur.) (2001). *Women, Gender and Labour Migration: Historical and Global Perspectives*. London, New York: Routledge.
- State of World Population 2006. *A Passage to Hope: Women and International Migration*, <http://www.unfpa.org/public/publications/pid/379> (15. 1. 2014).

Tomšič, Marjan (2002). *Grenko morje*. Ljubljana: Kmečki glas.

Tomšič, Marjan (2006). *Južni veter*. Ljubljana: Društvo 2000.

Verginella, Marta (2011). Aleksandrinke med mitom in resničnostjo. *Le rotte di Alexandria / Po aleksandrijskih poteh* (ur. Franco Però, Patrizia Vascotto). Trieste: Edizioni Università di Trieste, 163–176.

Zorn, Peter (2012). *Aleksandrinke so prišle domov*. Nova Gorica: Educa.

»VSE PO RESNICI!« UPORABA BIOGRAFSKE METODE OB RAZISKOVANJU ŠAVRINK

Nataša ROGELJA¹

COBISS 1.01

IZVLEČEK

»Vse po resnici!« Uporaba biografske metode ob raziskovanju Šavrink

Besedilo na podlagi etnografske raziskave o ženskih delovnih migracijah med istrskim zaledjem in obalnimi mesti v prvi polovici 20. stoletja osvetljuje uporabo biografske metode. Predstavlja specifični metodološki pristop ob raziskovanju Šavrink, razloge za uporabo tovrstnega metodološkega prijema kot tudi širši zgodovinski kontekst uporabe biografske metode v antropologiji. V ospredju članka so spoj raziskovalne teme in metodologije kakor tudi preplet sedanjosti in preteklosti. Vsi poudarki so ključni pri osvetljevanju nedokumentiranih ali z umetniškim posegom interpretiranih življenj preprodajalk z jajci kot tudi odmev sedanjosti, v kateri so prav ženske migrantke odigrale ključno vlogo v procesu oblikovanja dediščine obravnavanega območja.

KLJUČNE BESEDE: biografska metoda, ženske delovne migracije, Šavrinke, Istra

ABSTRACT

"It's All True!" The Use of the Biographical Method in Research on Šavrinkas

Grounded in ethnographic research on women's labour migration between the hinterland and the coastal towns of Istria in the first half of the 20th century, the text highlights the use of the biographical method. It presents the specific methodological approach used in the research on Šavrinkas, and the reasons for using this type of methodology, as well as the broader historical context of the use of biographical methods in anthropology. The intertwining of the research topic and methodology as well as the past and the present will be discussed. Both emphases are crucial for the understanding of undocumented or at best artistically interpreted lives of women egg-traders, as well as their echoes in the present, in which migrant women played a crucial role in the process of forming the heritage of the area.

KEY WORDS: biographical method, women's labour migration, Šavrinkas, Istria

PRED DVAJSETIMI LETI

Ko sva s kolegico Špelo Ledinek Lozej¹ septembrskega večera leta 1994 v Škofijah srečali Tonco Vidali, ki je v medvojnem času hodila v Istro po jajca, in skoraj pred dvajsetimi leti posneli prvi intervju na temo

¹ Dr. socialne antropologije, znanstvena sodelavka, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, natasa.rogelja@zrc-sazu.si.

¹ Dr. Špela Ledinek Lozej je soavtorica raziskave o Šavrinkah, ki je intenzivno potekala med letoma 1994 in 1998, sporadično in kontinuirano pa zbiranje dokumentacijskega gradiva v soavtorstvu poteka vse do danes.

ženskih delovnih migracij v Istri, sva ob odhodu v dar dobili kopijo zgodbe z naslovom Šavrinka Nina.² Pripoved o Šavrinki je avtor Rafael Vidali uvedel z mislijo: »Ko bi človek lahko poletel kot Ikarus in si tako ogledoval svojo rodno grudo, bi prav gotovo opazil veliko novega. Tudi okolje, za katerega si prepričan, da ga poznaš, z drugačnega zornega kota ponovno odkrivaš.« Gospa Tonca in njen sin Rafael Vidali sta naju po intervjuju napotila še k drugim preprodajalkam z jajci iz bližnje okolice, k njihovim družinskim članom in prijateljem, opozorila sta naju na Tomšičeve romane (1986; 1993), članke publicista Milana Gregoriča, kiparja Jožeta Pohlana, avtorja impozantne kamnite skulpture Šavrinka v Hrastovljah, pesmi Alojza Kocjančiča ter različna kulturno-umetniška društva in pevske skupine po Istri. Društva, posamezniki, podobe iz knjig in gledaliških predstav so vsak na svoj način odkrivali nekaj novega, vpletajoč v svojo zgodbo vsakdanjo lokalno preteklost ruralne Istre. Na kratko, najin vstop na teren je zaobjemal čas, ko je bilo zanimanje za nekdanji vsakdanjik istrskega zaledja, za odkrivanje novega v starem nekaj vsakdanjega. Kot je zapisala Nadja Rojac (2005:140) v uvodniku študijskega krožka kulturnega društva Beseda slovenske Istre:

Najdlje deluje študijski krožek, ki ima enako ime kot društvo, in sicer Beseda slovenske Istre. Ustanovljen je bil jeseni leta 1995, v času druge istrske prebuje, ko se je Istran ponovno začel zavedati samega sebe, lepote svojega kraja in svoje govorice. Bil je to čas, ko so domači prostor raziskovali Milan Gregorič, Rafael Vidali in Nada Morato; ko so pisali domači pesniki, na primer Edelman Jurinčič in Alferija Bržan, ki so začeli pisati o svojem kraju in v svojem narečju. Iz Avstralije se je oglašal pesnik Bert Pribac, doma iz Sergašev, ki je izdal prvo slovensko pesniško zbirko na avstralski celini. Po 40 letih se je pred časom ponovno vrnil v svoje rodne Sergaše. Istočasno je izšla prva pesniška zbirka duhovnika in pesnika, pravega istrskega »Čedermaca« in barda slovenske poezije v Istri – Alojza Kocjančiča. To je bil čas, ko se je pisatelj Marjan Tomšič, ki je v Slovensko Istro prišel kot učitelj iz rodne Štajerske, zavedel lepote istrskega prostora in zaslutil, kakšna bogastva skriva istrsko podeželje. Izpod njegovega peresa je izšlo kar nekaj knjig, ki opevajo Istro in njene ljudi.

Ženske delovne migracije in podoba Šavrink so bile pomemben del tega odkrivanja (Brumen 1996; 2000; Ledinek Lozej, Rogelja 2000; 2012; Baskar 2002a; 2002b), in ljudi, ki bi bili pripravljeni govoriti o Šavrinkah, ni bilo težko najti. Šavrinka je bila v času prvih terenskih raziskav na podlagi literature Marjana Tomšiča (1986; 1993) in Marije Franca (1990; 1992; 1995) ter pesmi Alojza Kocjančiča (1962), ki so jih navajali sogovorci, zreducirana na preprodajalko z jajci iz vasi Kubed, Hrastovlje, Gračišče.³ Ob invenciji šavrinske identitete in popularizaciji Šavrink v drugi polovici 20. stoletja je bilo veliko pozornosti posvečene literarnim posegom, ki so bodisi z nacionalnim planom razmejevanja slovenskih Šavrinov od Istranov pripomogli k samoumevnosti novonastale meje med Slovenijo in Hrvaško (Brumen 2000: 404) bodisi zreducirali jajčarice na Šavrinke (Baskar 2002: 209), manj pa se je govorilo o aktivni vlogi posameznic pri odkrivanju in soustvarjanju zgodovine in dediščine obravnavanega severnoistrskega območja.

Pričujoči prispevek se osredotoča prav na aktivno vlogo posameznic pri odkrivanju in soustvarjanju zgodovine. Temelji na objavljenih zgodbah iz življenja istrske trgovke Marije Franca (1990; 1992; 1995),

2 Neobjavljeni družinski zapis Šavrinka Nina avtorja Rafaela Vidali, napisan po spominih avtorjeve mame, je del dokumentarnega gradiva Nataše Rogelja in Špele Ledinek Lozej, povezanega z raziskavo o Šavrinkah.

3 Vzroke te redukcije, ki so prav tako pomemben kamenček v mozaiku zgodbe o Šavrinkah, sva s pomočjo etnografije odkrili šele pozneje (Ledinek Lozej, Rogelja 1997). V osrednji Istri se je jajčaric oprijelo poimenovanje Šavrinke. Ljudje iz današnjega hrvaškega dela istrskega polotoka so pravili, da so jih tako poimenovali, ker so bile iz Šavrinije. V intervjujih, izvedenih med letoma 1994 in 1998, se gračiške in kubejske trgovke z jajci niso samoopredeljevale kot Šavrinke, temveč so šele v stiku s prebivalci osrednje Istre spoznale in ponotranjile omejeno izvorno etnično identifikacijo. Poimenovanje je počasi pridobivalo na poklicni konotaciji, v drugi polovici 20. stoletja, ko je jajčarstvo izginilo, pa so Šavrinke z umetniškimi upodobitvami ter v kontekstu nastajanja nove državne meje med Slovenijo in Hrvaško in z naraščanjem turistične dejavnosti pridobivale tudi druge simbolne konotacije, povezane s tradicijo, z avtentičnostjo, s slovensko Istro ipd. Kot je povedala ena med nekdanjimi preprodajalkami z jajci: »Nismo znale, da smo Šavrinke, zdaj smo Šavrinini vsi« (glej tudi Rogelja, Ledinek Lozej 1996; 1997; Ledinek Lozej, Rogelja 2000; 2012).

intervjujih z Marijo in njenimi sorodniki ter prijatelji, drobcih iz pogovorov z drugimi istrskimi preprodajalkami in terenskem dnevniku. S kolegico Špelo Ledinek Lozej sva ga pisali ob hoji po trgovski poti Marije Franca. Pot je vodila iz Gračišča do vasi okoli Buzeta v osrednji Istri in prek domače vasi do Trsta ter nazaj do Gračišča. V ospredju analize je življenjska zgodba kot metodološki aparat ob preučevanju ženskih migracijskih praks v prvi polovici 20. stoletja v Istri ter procesa literarizacije in popularizacije Šavrink. Med pomembnejšimi ugotovitvami analize je sedanja in nekdanja aktivna vloga posameznic. Sedanja je povezana z njihovo lastno vlogo in vlogo njihovih družinskih članov in bližnje okolice pri ustvarjanju in interpretaciji spomina na migrantke, nekdanja pa z razumevanjem mobilnosti istrskih preprodajalk v prvi polovici 20. stoletja, ko niso bile pasivne žrtve okoliščin, temveč akterke, ki so svoje odločitve sprejemale glede na dane okoliščine.⁴

Prvi del članka obravnava uporabo biografske metode v antropologiji, navaja nekatere temeljne prispevke s tega področja kot tudi epistemološke premene in premisleke ob uporabi biografske metode v kontekstu disciplinarne zgodovine, pomembne tudi za analizo in pridobivanje tu predstavljenega terenskega gradiva. V drugem delu članka je opisan terenski primer raziskovanja ženskih delovnih migracij v Istri z uporabo življenjske zgodbe Marije Franca, ki se osredotoča na: a) niz podrobnosti iz življenja istrskih preprodajalk v začetku 20. stoletja, ki razkrivajo vlogo ženske in žensk preprodajalk, b) vzroke in motive aktivne vloge posameznic v procesu popularizacije Šavrink v drugi polovici 20. stoletja in c) specifični položaj sogovornice Marije Franca.

UPORABA BIOGRAFSKE METODE V ANTROPOLOGIJI

Biografska metoda sloni na posamezniku kot ustvarjalcu pomenov v vsakdanjem življenju, širše pa je del kvalitativnih metodoloških pristopov v družboslovju in humanistiki. V antropologiji se je interes za (avto)biografije pojavil že v začetku prejšnjega stoletja, predvsem v obliki romantično-sentimentalnih zgodb plemenitih, izginjajočih divjakov (npr. indijanskih poglavarjev). Med pionirskimi deli, ki zaznamujejo začetek profesionalnega antropološkega dela na področju biografske metode, je najbolj znana knjiga Paula Radina iz leta 1926 *Crushing Tunder: The autobiography of an American Indian*. Radinov vpliv, razumevanje posameznika kot tipičnega predstavnika kulture in deskriptivni pristop so prevladovali vse do srede prejšnjega stoletja.

Povečano zanimanje za biografsko metodo z drugačnimi teoretičnimi izhodišči se je pojavilo v osemdesetih letih 20. stoletja, čeprav je treba poudariti, da so posamični pomembni deskriptivno usmerjeni primeri študij s tovrstnim pristopom nastajali tudi v vmesnem obdobju (npr. Lewis 1979).⁵ Preporod uporabe osebnih zgodb v raziskovalne namene, povezan z idejo odpiranja prostora različnim glasovom, pa ni lasten le antropologiji, ampak tudi zgodovini, etnologiji,⁶ sociologiji, literarnim vedam in psihologiji in je del širšega zanimanja za kvalitativno metodologijo (Driessen 1998). Če je antropologija uporabljala nestrukturirane intervjuje in druge kvalitativne pristope že od vsega začetka, so se v osemdesetih letih 20. stoletja kvalitativni intervjuji uveljavili kot raziskovalna metoda, pojavljale so se metodološke razprave o uporabi intervjujev in epistemologiji kvalitativnega raziskovanja (Patton 1980). Pri tem je pomembno poudariti, da »mehke« kvalitativne metode niso imele vloge dopolnitve »trdi« kvantitativnih pristopov. Način razumevanja sveta, ki ga prinaša kvalitativno usmerjena metodologija, je namreč vključeval alternativne koncepte socialnega vedenja in spremenjen pogled na »resnico«. Raz-

4 Več o družbenozgodovinskih okoliščinah preprodaje z jajci med Trstom in zaledjem glej prispevek Špele Ledinek Lozej v tem tematskem bloku.

5 Tak primer je delo Oscarja Lewisa *The Children of Sanchez* (1961), ki s prikazom raznolikih biografij družinskih članov prikaže preplet osebnih zgodb in družine ter poda vpogled v življenje revnejših slojev mehiške družbe. Lewis ostaja deskriptiven in se ne pridružuje teoretičnim premislekom, ki so se razvili v poznejših delih antropologov v osemdesetih letih prejšnjega stoletja.

6 O razvoju zbiranja življenjskih zgodb v slovenski etnologiji je obširno pisala Mojca Ramšak (2000).

iskovalci so se osredotočili na interpretacijo pomenov raznolikih relacij in ne na kvantifikacijo objektivnih podatkov (Kvale 1996).

V migracijskih študijah je tako v tem obdobju prišlo do večjega zanimanja za migracije žensk in njihovo aktivno vlogo v procesu migracij, kar je posledično zahtevalo nov konceptualno-metodološki aparat in drugačen pogled na preučevano realnost. Poleg postmodernega obrata, ki je začel poudarjati ustvarjalno naravo vedenja, oblikovano v interakciji med sogovorniki, se zanimal za vsakodnevne izkušnje, nevidne, ženske plati zgodovine, vsakdanji jezik ipd., je k razmahu kvalitativne metodologije doprinesel tudi razvoj tehnologije (prenosnih diktafonov, računalniških programov za transkripcijo itd.). Antropološke (avto)biografije – kot npr. delo *Nisa, the Life and Words of a !Kung Woman* Marjorie Shostak (1981), ki opisuje življenje petdesetletne Nise, pripadnice !Kung San skupine, živeče na območju Bocvane, Namibije in Angole, in delo *I, Rogoberta Menchu*, ki je nastalo v soavtorstvu pripovedovalke Rigoberte Menchu iz Gvatemale in antropologinje Elizabeth Burgos Debray (1984) ter opisuje probleme, s katerimi se sooča družba Majev – postanejo uspešnice in se pojavljajo na knjižnih policah hotelov, odmevajo pa tudi zunaj krogov antropološke publike. Na eni strani se v povečanju del z biografskim pristopom zrcali želja antropologov po literarizaciji in dostopu do širše publike (povezana s kritiko pozitivizma in formalizma ter z literarnim obratom v antropologiji v smeri prisvajanja literarnih tehnik in slogovnih elementov, ki izhajajo iz novinarstva in literarnih biografij) (Driessen 1998), na drugi strani pa ima spoj antropoloških del in odpiranja prostora različnim, preslišanim glasovom, tudi konkretne politične učinke. V primeru Rigoberte Menchu, prejemnice Nobelove nagrade za mir leta 1992, se udejanji tudi v javnem priznanju.

Dela, nastala po letu 1980, so, v nasprotju s preteklimi poskusi, informirana s precej drugačnimi koncepti, vprašanji, predpostavkami, pričakovanji in slogi pisanja (Driessen 1998). Tako npr. slonita deli Paula Radina *Crushing Tunder* (1926) ter delo Judith-Marie in Hansa Buechlerja *The World of Sofia Velasques* (1996) na uporabi biografske metode, pa vendar je med njima razkorak, ki uporabo biografske metode razume na povsem drugačen način. Prav tako ni naključje, da so večino antropoloških knjig, ki so nastale v tem obdobju, napisale ženske, saj je imel feminizem pomembno vlogo v (re)evalvaciji življenjskih zgodb (Anderson, Crowley 1991; Sharpe 1978).

Med glavnimi razlikami biografskega pristopa iz osemdesetih let in zgodnejšimi poskusi je obrat od deskriptivnih, realističnih življenjskih zgodb k vpletenim, hermenevitičnim pristopom (Driessen 1998). Pomembni postanejo kontekst izrekanja, vpletenost v socialno mrežo ter razumevanje posameznikovih odločitev v socialnih, zgodovinskih in fizičnoprstorskih danostih. Kot zapišeta Hans in Judith-Maria Buechler: »Obravnavana življenja soočajo raziskovalca z možnostmi in omejitvami znotraj določene družbe [...] Posameznike obravnavava kot situirane znotraj in razumljene skozi socialna omrežja, v katera so vpleteni in katera soustvarjajo« (1996: xviv). V želji po osvetljevanju kontekstualnih drobcev so v ospredju tudi nejezikovne vsebine intervjuja, kot so premori, pogledi, geste ipd., ki dobivajo pomembno mesto v transkripcijah antropologov (Verzijlbergen 1998). Posameznik, ki je bil predhodno obravnavan kot tipični predstavnik kulture, je zdaj razumljen v okvirih raznolikosti, individualnosti in specifičnosti ter postavljen ob bok drugim posameznikom. Hans in Judith-Maria Buechler tako v uvodu zapišeta, da je biografska metoda osredotočena na primerjavo med posamezniki in širšim kontekstom, ne pa na izvajanje posploševanja iz posameznih primerov na celotno družbo (1996: xviv).

V želji kontekstualnega razumevanja življenjske zgodbe je bolj poudarjeno izpostavljena tudi vloga antropologa. Tako je npr. v delu *Tuhami* avtorja Vincenta Crapanzana, ki opisuje portret Maročana in njegovo soočanje s svetniki in z demoni v maroški kulturi, izpostavljeno tudi avtorjevo lastno soočanje s kulturnimi razlikami in z omejitvami lastne epistemologije v trenutku (ne)vere v demone (Crapanzano 1980). Pri nekaterih poskusih je antropologova zgodba celo v ospredju in delno zasenči življenjska pričevanja sogovorcev, kot npr. v knjigi Judith Okely in Helen Callaway *Anthropology and Autobiography* (1992). Nekateri predstavijo občinstvu na videz nepomembna dejstva, kot npr. to, da je imela glavna sogovornica zakoncev Buechler vlogo plačane asistentke v projektu (Beuchler, Buechler 1996: xxiii).

Tako v antropologiji kot sociologiji se pojavijo biografije žensk, ki razkrivajo prej nevidne člane družbe, npr. zgodbe gospodinjskih pomočnic, prodajalk na tržnicah, ali pa govorijo o izkušnjah migrantk, ki razkrivajo subjektivne izkušnje migrantskega procesa (Milharčič Hladnik 2007). Meja med imaginarnim in realnim, notranjim in zunanjim, med dejstvi in fikcijo ni več tako jasno začrtana kot v zgodnejših delih, o čemer pri nekaterih avtorjih priča že uporaba termina »avto/biografija« in »avto/biografičnost«. Ti avtorji s tem zavračajo dihotomije avtobiografija – biografija, zunanje – notranje, antropolog – informator itd. (Hladnik 2007; Stanley 1996).

Značilnosti antropoloških pristopov po letu 1980 so tudi, da avtorji življenjskih zgodb ne pišejo nujno v kronološkem vrstnem redu in jih ne podajajo kot konsistentnih celot; v zgodbo vpeljujejo kontradikcije in neskladja kot del posameznikovega življenja oz. spomina nanj ter situacije iz intervjuja. Kot piše Driessen (1998: 8): »Spomini niso zgolj informativni, ampak so tudi evokativni.« V tem smislu je treba ob poslušanju/branju spominov prepoznati motiv izrekanja spominov, ki lahko izraža željo pripovedovalca po prepoznavanju, sprejemanju v širši okolici ali korekciji »dominantne« zgodovine. Kljub temu da se dejstva in fikcija lahko prežameta, pa je razumevanje spominov v kontekstu pripovedovalčevih/pripovedovalkinih motivov lahko bolj informativno kot informacija sama. V luči takšnega razumevanja so spomini razumljeni kot kulturno konstruirani in ne zgolj kot refleksija internih ali eksternih stvarnosti. Kot taki predstavljajo perspektivo na dogodek, ki je informirana z interesi, željami, s sentimentali in z vrednotami tako pripovedovalca spominov kot antropologa samega (prav tam). Če je pred več kot sedemdesetimi leti antropolog Franc Boas ugotavljal, da so spomini, navdahnjeni s trenutkom, sporen raziskovalni vir (1943: 335), so ob koncu 20. stoletja prav spomini prinesli na dan marsikateri prikriti odtенок preteklega življenja, čeprav kontradiktoren, kot tudi refleksijo sedanjosti skozi zamolčano ali na novo izpovedano preteklost.

DOŽIVETO – IZPOVEDANO – PRIPISANO – ODKRITO

Večina raziskovalcev soglaša, da vsebina raziskave narekuje določeno metodo raziskovanja. Raziskovanje Šavrink je tesno povezano z izpovedovanjem doživetega, analizo pripisanih vsebin literarizirane in popularizirane Šavrinke ter z razumevanjem konteksta izrekanja in ponovnega odkrivanja Šavrink v severni Istri. Vse štiri prvine raziskovalnega spleta – doživeto, izpovedano, pripisano in odkrito – se tesno prepletajo in so pomembne za razumevanje celote obravnavanega fenomena, biografska metoda pa je v svoji intenzivnosti in podrobnosti še zlasti primerna za prepoznavanje posamičnih odténkov. Preprodajalke z jajci med osrednjo Istro in obalnimi mesti so del istrske zgodovine, del literarizirane podobe istrskih delovnih migrantk (Kocijančič 1962; Tomšič 1986; 1993; Franca 1990; 1992; 1995), folklore ruralnega istrskega zaledja današnje slovenske Istre, so raziskovalna tema antropoloških, etnoloških in socioloških razprav (Orehovec 1997; Brumen 2000; Ledinek, Rogelja 2000; Baskar 2002a; 2002b; Mihelj 2006) in so tudi del turistične ponudbe slovenske Istre.⁷ Čeprav bi bila lahko podoba žene s košaro na glavi pravzaprav univerzalna za celotno ruralno območje Istre in se je med drugim materializirala npr. v kamnitem kipu v Pazinu, v lokalni govorici imenovan Istrska žena, pa je predvsem v današnji slovenski Istri povezana s poimenovanjem Šavrinka. Prav tako je povedno dejstvo, da je bila hrastovelska skulptura istrskega kiparja Jožeta Pohlana ob svečanem odprtju leta 1990 imenovana »Istranka«, pozneje pa se je preimenovala v »Šavrinko«.

Ob opazovanju tovrstnih fenomenov se je Bojan Baskar (2002: 206) v prispevku o iznajdbi šavrinske identitete vprašal: »Zakaj Šavrinke fascinirajo?« Relevantno vprašanje bo v pričujočem besedilu dopolnjeno z vprašanjem: »Zakaj Šavrinke spregovorijo?« Preplet fascinacije nad Šavrinkami in želje nekdanjih delovnih migrantk po pripovedovanju ter krajevnih kulturnih društev in drugih poustvarjalcev po

⁷ Vse od zgodnjih devetdesetih let prejšnjega stoletja je mogoče na obalnih stojnicah in v turističnih trgovinah kupiti glinene kipce Šavrink ali razglednico z motivi žena z oslički, naslovljeno Šavrinka.

podoživljanju in poustvarjanju izpovedanega so namreč pomembni tako za razumevanje Šavrink kot fenomena s konca 20. stoletja kot tudi preprodajalk z jajci iz prve polovice 20. stoletja.

Biografska metoda ob preučevanju Šavrink

Ključno vlogo v procesu odkrivanja šavrinske identitete so imele in jo imajo posameznice, kot je nekdanja preprodajalka Marija Franca iz Gračišča. Marijo sva s kolegico Špelo Ledinek Lozej srečali na začetku terenskega dela. Tako zaradi njene pripravljenosti za pripovedovanje in sodelovanje kot tudi odprtosti drugih družinskih članov, ki so podpirali najino raziskavo, pa tudi tako njenih kot najinih harmonično prepletajočih se značajskih lastnosti, sva se odločili, da del raziskovalnega napora usmeriva v beleženje in interpretiranje Marijine življenjske zgodbe, in to s pogovori in z analizo njenih knjig.⁸

Ko so na Marijino starost besedila iz *Šavrinskih zgodb* začela uprizarjati nekatera istrska kulturno-umetniška društva,⁹ je marsikatera sodobnica in tudi mlajša ženska v njenih besedah in zgodbah našla odblesk lastnega življenja in življenja svojih sorodnic ter laže razumela nekdanja in sedanja položaj in življenje žensk. O tem pričajo številne samoiniciativne dejavnosti kulturno-umetniških društev in šol v drugi polovici 20. stoletja. Društva svoje dejavnosti povezujejo s podoživljanjem in ponovnim odkrivanjem preteklosti žensk v ruralnem delu Istre in Marijina besedila spreminjajo v gledališke predstave, katerih glavne protagonistke so ženske. Svojestven položaj Marije Franca – ta izvira tako iz prepleta okoliščin in dogodkov kot tudi iz njenih značajskih lastnosti – lahko razumemo v kontekstu prepleta več dejavnikov: med drugo svetovno vojno je ovdovela, kar je od nje zahtevalo, da je s prekupčevanjem med istrskim zaledjem in obalnimi mesti nadaljevala tudi po drugi svetovni vojni; bila je iznajdljiva in znala je dobro računati (sogovornice večkrat poudarjajo, da ni bila vsaka za to dejavnost); živila je v skupnem gospodinjstvu s sestro, s katero sta se, ko sta hodili v Istro, izmenjevali pri varstvu otrok; bila je samostojna – med trgovanjem je sama razpolagala z denarjem in pozneje sama skrbela zase vse do smrti v 89. letu; vse življenje je rada brala; po osnovni šoli je želela nadaljevati izobraževanje, vendar je starši pri tem niso podprli; po drugi svetovni vojni je bila šest mesecev v puljskem zaporu, saj so jo leta 1947 obsodili sodelovanja pri tihotapljenju ljudi čez mejo; imela je dar za pisanje; njena vnukinja nama je povedala, da ni bila »babica za doma«, saj je rada hodila »okoli po svetu« (po vojni je sama ali s hčer-kama obiskala 14 različnih evropskih držav) in »ni imela časa in potrpljenja za otroke«;¹⁰ z disciplino in vztrajnostjo je premagala bolezen, kljub temu da so zdravniki obupali; med sokrajani ni imela prijateljev, te je našla med učitelji in učenci gračiške osnovne šole; rada je odgovarjala na vprašanja in preživljala svoj čas z učenci, novinarji, s študenti, člani kulturnih društev, kulturniki in z raziskovalci. Eden med učitelji in njen podnajemnik je bil tudi pisatelj Marjan Tomšič, avtor romana *Šavrinke* (1986); Marijo je spodbudil k pisanju *Šavrinskih zgodb* (Franca 1990; 1992; 1995). Marija je v zgodbi z naslovom *Kako sem začela pisati* takole opisala njuno srečanje:

8 V raziskavo in interpretacijo so poleg intervjujev vključeni tudi zapisani spomine Marije France (*Šavrinske zgodbe* 1, 2 in 3). Slednji so primerljivi z etnografsko dokumentiranim pričevanjem, tako avtoričinim kot tudi s pričevanjem drugih sogovornic iz severovzhodne Istre. Vsebinska primerljivost z intervjuji z drugimi istrskimi delovnimi migrantkami priča o tem, da so *Šavrinske zgodbe* (Franca 1990; 1992; 1995) lahko tudi zanesljiv etnografski vir, seveda ob upoštevanju širšega konteksta umetniških in folklornih upodobitev Šavrink ob izteku 20. stoletja, to je v času njihove popularizacije v Sloveniji.

9 Poleg kulturnega društva »Šavrini in anka Šavrinke«, ki so ožje osredotočeni na Marijine zgodbe in jih od ustanovitve leta 1995 vodi predsednica društva Marija Knez, Šavrinke in podobe iz ruralne Istre v svoje pesmi in predstave vpletajo še pevka skupina »Šavrinske pupe en ragazoni«, ki deluje pod vodstvom Rožane Koštial, in pevski zbor »Šavrinke«, ustanovljen leta 1982.

10 Izseki so prepisani iz terenskega zapisa po pogovoru z Marijino vnukinjo jeseni leta 2012, ob njenem obisku v Ljubljani (Terenski zapis Nataše Rogelja, Špele Ledinek Lozej 2012).

Pridno sem brala vse, kar mi je prišlo pod roke. Ko sem prišla v zrela leta, sem že dosti vedela; vse kar sem prebrala, sem si v glavnem zapomnila. Blizu naše na novo zgrajene hiše (prejšnja je bila leta 1943 požgana) so zgradili novo šolo. Prihajali so učitelji. Ker je bil Koper daleč, avtobusnih zvez pa še ni bilo, vsaj ne toliko, kot jih je danes, so mnogi učitelji stanovali pri meni. Pogovarjali smo se o vsem mogočem, spraševali so me o preteklosti. Kar sem vedela, sem jim povedala. Kasneje, leta 1979, je prišel na šolo Marjan Tomšič. Sedem let je živel v moji hiši in tu pisal. Ni bil zadovoljen, da šolarjem in njemu le pripovedujem. Pregovarjal me je, naj to tudi zapišem. Tako se je začelo. Potem sem otrokom brala z lista, oni pa so si zapisovali. Kmalu zatem mi je uspelo napisati zgodbo mojega življenja. Revija *Zdravje* jo je objavila leta 1985. To mi je dalo pogum, da sem nadaljevala s pisanjem. Pisala sem *Šavrinke zgodbe*. Marjan Tomšič je vse to poslušal, se veliko pogovarjal z mano, zapisano zbiral, urejal, nosil naprej, in ko sem bila stara triinosemdeset let, so mi iz uredništva revije in založbe Fontana prinesli cel kup mojih knjig. To so bile *Šavrinke zgodbe*. Nisem mogla verjeti, da je vse to res (Franca 1995: 14).

Marijine knjige je opremil in oblikoval kipar in slikar Jože Pohlen, katerega delo je Marija zelo cenila. Srečanje med Marijo Franca, Marjanom Tomšičem in Jožetom Pohlenom, njihove literarne in vizualne stvaritve so odmevale glasneje, kot so, glede na najine informacije, pričakovali avtorji.

Pozneje so med raziskovalci Šavrink in aleksandrink (drugih literariziranih delovnih migrantk s severnega Jadrana) kot tudi med nekaterimi lokalnimi protagonisti nastale določene kritične analize Tomšičeve interpretacije istrskih migrantk, predvsem aleksandrink. Tako npr. Katja Mihurko Poniž ugotavlja, da je Tomšič aleksandrinke osvetlil s specifičnega zornega kota in aleksandrinstvo predstavili kot razpetost med žrtvovanjem in užitkom ter podobno kot v lepovidski motiviki žensko migracijo opisal v kontekstu psihičnega in moralnega propada žensk. Ob tem številna etnografsko zabeležena pričevanja govorijo nasprotno, da migracijo ženske niso vedno doživljale kot nekaj tragičnega (2011: 58–60). Tomšičeva romana *Šavrinke* (1986) in *Zrno od frmentona* (1993) ter Pohlenova dela so podoba Šavrinke prav tako dopolnili s specifičnimi odtenki. Ilustracije Jožeta Pohlenga tako upodabljajo erotizirane silhuete vitkih mlajših žensk s poudarjenimi oblinami, pisatelj Marjan Tomšič pa je poleg materinske in ženstvene, na trenutke tudi erotizirane podobe Šavrinke, poudaril tudi njeno avtonomnost in aktivno vlogo v (javnem) življenju, motiv žrtvovanja žensk ob migraciji, poudarjeno pa je tudi zanimanje za magično, skrivnostno in arhaično Istro (Tomšič 1986).¹¹

Primerljivih »čudežnih« opisov *štrigonov* in *štrig* ter poudarjanja ženske lepote med etnografskim gradivom ni, pojavlja pa se poudarjanje vzdržljivosti in fizične moči. »Jaz sem bla kot športnica!« je nekoč povedala Marija, ko smo govorili o kilometrih prehojenih poti. Tomšičeve Šavrinke kot »čudežnice«, kakor jih sam opisuje (Tomšič 2000: 129), so del magične pokrajine, ki se bralcu riše kot eksotika pred njegovim pragom, medtem ko se v podobi samih migrantk Istra zarisuje v veliko bolj fizičnogeografsko realistični podobi, ženske pa hribe, vzpetine, temo, led, burjo in sonce premagujejo z lastno fizično močjo. Prav tako je povedno Marijino navdušenje nad potjo v Trst, kjer se poleg naporne delovne izkušnje zrcali še spekter drugih motivacij, pomembnih za razumevanje ženske mobilnosti z začetka 20. stoletja. »Preštevali smo dneve in noči, kdaj bomo na vrsti, da se bomo prvič peljali v Trst. Ko sem prišla na vrsto tudi jaz, sem mislila, da bom počila od veselja. Dve noči nisem spala« (Franca 1995: 29).

Poleg biografske metode sta bili med eksperimentalnimi raziskovalnimi tehnikami tudi natančna rekonstrukcija Marijine trgovske poti in lastna izkušnja pešačenja po trgovski poti med Gračiščem, vasmimi okoli Buzeta in Trstom. Zamisel se je dopolnjevala z biografskim pristopom, saj je ob rekonstrukciji Marijine življenjske zgodbe vzniknila v dialogu med Marijo, Marijinima hčerkama ter nama kot raziskovalkama. Detajlni opis fizičnogeografskih specifik poti, Marijina podrobna navodila za bližnjice, opis ljudi in hiš v osrednji Istri, s katerimi je Marija nekdanj trgovala, izkušnja obrata od opazovanja z udeležbo k udeležbi z opazovanjem ter Marijini komentarji ob fotografijah, ki sva jih ob poti posneli, so poglobili poznavanje tematike in razkrili skrite odtenke. Celotna krožna pot, od Gračišča do Vrhovščine in nazaj ter do Trsta in nazaj, je dolga 125 km. Marija Franca je v obdobju med letoma 1920 in 1940 navedeno

11 Podrobneje o mnogovrstnih istrskih pokrajinah prim. Urbanc (2012).

pot enkrat tedensko prepešačila v treh ali štirih dneh. Najina izkušnja pešačenja po poti in srečevanje ljudi, s katerimi je trgovala, sta omogočila na eni strani razumevanje fizičnih naporov, utrujenosti, izčrpanosti, žeje in lakote nekdanjih trgovk kot tudi občutenje odnosa Istranov do preprodajalk (praviloma so nama vsi ponudili kavo in hrano, nekateri tudi prenočišče) in doživljanje mestnega vrveža v kontrastu z ruralnim življenjem.

Zgodbe in spomini, ki so jih z nama delili ljudje v osrednji Istri, se gibljejo med občudovanjem in šalami na račun dobro sprejetih preprodajalk. Tako so npr. v pogovor vpletali erotizirane šale, kot npr.: »Burja je pihala, Toninca se je-bala« (Terenski zapis Nataše Rogelja, Špele Ledinek Lozej 1995), veliko zgodb se je navezovalo na pitje alkohola: »Znate kako je, kad Šavrinka pije vino? Pola litra popije biga, pola litra popije Šavrinka!« (Terenski zapis Nataše Rogelja, Špele Ledinek Lozej 1995), hkrati pa so ves čas z nama delili spomine na prijateljstva ter pomoč Šavrink, ko je ena revščina podpirala drugo. Ob razmišljanju o ljudeh v Istri in razmerjih z njimi so se razkrile tudi negativne konotacije Šavrink, ki so se zrcalile v drobcih, kot: »So nam rekli Šavrinke, ma tudi po imenih. So imeli obzir. Kadar so klicali otroci mater, pač naj pride domov, je prišla Šavrinka, so me vprašali: »Kaj čmo rečt, je prišla Šavrinka?« So se bali, da bi se užalla« (intervju 1, 3. 12. 1994).

Predstavljeni odnos do preprodajalk lahko razumemo ob upoštevanju dejstva, da je glavna preprodajalk trgovala predvsem pred poroko, kot tudi v kontekstu specifičnega ambivalentnega odnosa do mobilnih žensk, katerega so bile preprodajalke deležne tako doma kot po osrednji Istri (Ledinek Lozej, Rogelja 2012).

Zakaj Šavrinke spregovorijo?

Tako kot stoji Šavrinka z eno nogo v starejših etničnih poimenovanjih, z drugo pa v popularnih podobah, so bile in ostajajo ženske, ki so trgovale med osrednjo Istro in obalnimi mesti, razpete med različnimi očišči, možnostmi in pripisi. Preprodajalke z jajci so doživele izginjanje cikličnega časa in prehod v moderno družbo druge polovice 20. stoletja; v svoji mladosti so občutile težavno vlogo ženske, ambivalenten odnos okolice do ženske mobilnosti, v drugi polovici 20. stoletja pa emancipacijo žensk; preživele so revščino in doživele občutek nezmožnosti vplivanja na situacijo, pozneje pa materialno udobje moderne družbe; doživljale so menjavanje političnih režimov in vojne, ki so zahtevali fleksibilnost; doživele so nastanek novih meja med Kraljevino Italijo in Jugoslavijo, med Jugoslavijo in Cono A in B ter pozneje Svobodnim tržaškim ozemljem pa Italijo in naposled meje med Hrvaško in Slovenijo. Ti dogodki so bili vsakič pospremljeni z drugačnimi očišči in medijskimi propagandnimi mehanizmi; doživele so tudi navdušenje nad Mediteranom, mobilnostjo, avtentičnostjo ruralne Istre v drugi polovici 20. stoletja; in naposled literarizacijo, folklorizacijo in popularizacijo Šavrink v romanih, likovni umetnosti, folklornih uprizoritvah, ljubiteljskih muzealskih zbirkah, turističnem materialu. Ne preseneča, da so delovne migrantke, ki so tedensko prehodile med 125 in 170 km in so zaradi krivic, revščine in razpetosti med številnimi otroki in drugimi obveznostmi doživljale marginaliziran položaj žensk, o svojih izkušnjah želele spregovoriti. Ta želja se je, ne po naključju, udejanjila s pomočjo pripovedovanja in zapisovanja Marije Franca. Prav tako ne preseneča, da sta tako v Marijinih ustnih pričevanjih kot tudi v njenih *Šavrin-skih zgodbah* prisotna dva izstopajoča podtona; opis položaja žensk in zaskrbljenost nad tem, ali bodo njene zgodbe sprejete kot resnične. V zgodbi z naslovom *Ženska le kot orodje* je Marija zapisala:

Dobro se spominjam, kako so naši nonoti in očetje, kasneje pa njihovi sinovi, spoštovali ženske. Ženska je bila le predmet, s katerim so si potešili slo. In bila je zato na svetu, da je rojevala otroke vsako leto. Umika ni bilo. Če je bila hiša polna in ni bilo kaj jesti in kje spati in če je bila ena sama revščina, je bila za vse kriva ženska. Slišala sem može, ko so se med seboj pogovarjali, da je ženska koš gnoja, žakelj dreka. Sami so se počutili povsem nedolžne (Franca 1992: 43).

Dvom o tem, ali bodo njene zgodbe sprejete kot resnične, veje tudi iz besed »vse po resnici« (Franca 1995: 6), ki jih je pogosto uporabila med pogovori in v knjigah. »Domačini, ki so te zgodbe brali, so jih različno sprejemali. Eni z velikim navdušenjem, nekateri so mislili, da sem si to izmislila in da vsega tega nisem doživela. To me je hudo potrlo, saj sem vseskozi pazila, da bi bilo vse povedano po resnici« (prav tam: 14).

Marijina želja po potrditvi verodostojnosti in poudarki, ki so se nanašali na položaj žensk, so prepleteni in jih je treba razumeti ne zgolj kot razkrivanje splošnega položaja žensk v istrski ruralni družbi, temveč tudi kot Marijino specifično življenjsko situacijo: njen položaj vdove, krivice, ki jih je doživela po drugi svetovni vojni, ko je le s težavo pridobila moževo pokojnino, njeni občutki osamljenosti med šestmesečnim zaporom zaradi domnevnega tihotapljenja ljudi čez mejo in podpora njenih dveh hčera ob pisanju. Marijini spomini tako niso zgolj informativni, temveč so tudi evokativni, saj izražajo željo po enakovrednem sprejemanju. Kljub verodostojnosti podatkov, ki sva jo preverjali s primerjanjem vsebin iz drugih intervjujev z istrskimi trgovkami, se v Marijinem pripovedovanju in zapisovanju izraža tudi napetost med resničnostjo in željo. Marijini poudarki odsevajo željo po izpovedovanju svoje zgodbe, vstopanju v zgodovino skozi očističe svoje perspektive, izpostavljanju specifičnih zgodb, povezanih npr. z obdobjem trgovanja z jajci, osvetljevanju položaja ženske, osvetljevanju krivic itd.¹² Odmev Marijinih in primerljivih zgodb¹³ drugih žensk, čeprav so bile povedane zgolj ob domačem ognjišču, dopolnjuje popularizacijo in literarizacijo Šavrink in se od njiju razlikuje tako po vsebinskih poudarkih kot tudi v načinu prenašanja zgodbe. Nekaj let po tem, ko sva Marijino trgovsko pot prehodili, sva namreč ugotovili, da so izleti po trgovskih poteh prednic oziroma starejših sorodnic pravzaprav pogosta oblika izletništva in prenašanja spominov. Ni naključje, da so to praviloma izleti, katerih se udeležujejo le ženske – od babic do vnukinj.

NAMESTO ZAKLJUČKA

Glejte, ustanovili smo se šestega decembra, uradno v eni garaži v Gračišču, ker niti svojega prostora nismo imeli. Sm rekla, če smo se takrat predstavle na radio Trst z dvogovori iz Šavrinskih zgodb, dejmo nadaljevat s tem. [...] In smo pripravili ... smo imeli enourni kulturni program v Kopru. Zdej pa si zamislite, te moji ljudje, mi igralci smo bili sami amaterji. Recimo trije izmed njih ... so bili prvič v gledališču in to ne na sedežih, ampak na odru. Prvič v gledališču. Nikoli prej in to kar na odru so igrali ... [...] To niso igralci, to so ljudje, ki na odru zaživijo izpred sto let nazaj. Zaživijo in živijo in igrajo. Igrajo tisto življenje, ki ga živijo, ki so ga živeli. In je v njih in ga spet živijo (intervju 2, 25. 8. 1999).

Čeprav je imel literarni poseg nedvomno velik iniciativni vpliv na dogajanja v severnoistrskem zaledju, pa je treba poudariti, da vpliva Tomšičevih, Pohlenovih in Kocjančičevih del ne smemo niti precenjevati niti podcenjevati. Tako analiza Marijine življenjske zgodbe in njenih pričevanj razkriva, da je imel Tomšič določen vpliv na spodbujanje ponovnega odkrivanja lastne preteklosti in vloge ženske v družbi. In to ne samo ob srečanju z Marijo, temveč tudi širše, pri spodbujanju ljubiteljske gledališke dejavnosti lokalnih kulturno-umetniških društev ter različnih šolskih dejavnosti, ki so se ukvarjale z raziskovanjem ženskih delovnih migracij v Istri. In čeprav se moramo strinjati s trditvijo, da so Tomšičevi romani in Pohlenove stvaritve s specifično predstavitvijo ženskih migracij v kontekstu magične Istre, ženskega trpljenja, eroticizma, odrekanja, samostojnosti, ki so bila mestoma skladna in mestoma nasprotujoča/navzkrižna z etnografskim gradivom, glasno odmevali, pa vpliva literariziranih Šavrink prav tako ne smemo precejnjevati. Pevski zbor »Šavrinke«, ustanovljen štiri leta pred izidom Tomšičevega romana, bi prav gotovo

¹² Glej več poglavij v knjigi *Šavrinske zgodbe* 3, kot npr. Krivice treh obdobj, Krivica boli ipd.

¹³ Poleg dokumentiranih intervjujev je drugi tak primer neobjavljeni družinski zapis Šavrinka Nina avtorja Rafaela Vidalija.

deloval tudi brez njihove literarizirane podobe. Še naprej delujejo različne manjše ljubiteljske skupine, nastajajo muzealske zbirke in živahni samoiniciativni nastopi.¹⁴ Izvajajo jih lokalna kulturna društva, ki poudarjajo aktivno vlogo žensk v tem procesu in reflektirajo njihove nekdanje in sedanje vloge, kar je tudi del vsakdanjih pogovorov med ženskami. Tako je npr. Marijina hčerka nekoč zbadljivo komentirala ime kulturnega društva »Šavrin in anka Šavrinke«: »Ben, ma ste dale, kot dajemo zmeri prednost mo-žem, ste naredile anka ve to gesto« (intervju 2). Spomini, kot jih oživljajo in interpretirajo pevski zbori in kulturna društva, poleg informativne in evokativne dimenzije zahtevajo tudi kreativnost. Tako je delo kulturnega društva »Šavrin in anka Šavrinke« opisala takratna predsednica Marija Knez:

Lepilo, moka, časopisni papir ... In te maske smo naredili in res je bilo vse originalno. In s tem smo se pojavljali v Portorožu ... in povsod smo vlekli prve nagrade. Jaz sem imela takšno masko in ko sem se s to masko predstavljala v Portorožu na tistem glavnem trgu, je Marčelo, bratranec, zaklical: »Lejo, lejo! Maria Franca dopia. Kokr dvojnica, dvojnica Marije Franca ... Tista silhueta Šavrinke, ki jo je dostikrat upodabljal Pohlen. Mamu tudi glasbenike, ki smo jih od neke povzeli ... In tako smo tudi mi vpeljali ... recimo list od oleandra. Recimo moj mož igra tudi na list od oleandra. In ga predstavimo, da to je muzika, ki igra samo po ušesih, ker not ne poznamo. Pravijo, da po notah lahko igrajo vsi ... (smeh) (intervju 2, 25. 8. 1999).

S to ugotovitvijo je treba osvetliti vlogo krajevnih akterjev/akterk, ki niso zgolj pasivni prejemniki zunanjih vplivov. Še več, literarnih, turističnih in populističnih podob Šavrinke se zavedajo in jih sooblikujejo, spreminjajo in dopolnjujejo po svoji meri, kot del stremljenja k razumevanju sebe in okolice. V širšem kontekstu navdušenja nad mobilnostjo ob koncu 20. stoletja (Sheller 2011) in razraščanja turističnih dejavnosti ter emancipacije žensk lahko njihova dejanja prepoznamo tudi kot lokalne oblike univerzalnih tendenc, v katerih so Šavrinke našle svoje mesto. Ob vsem tem biografska metoda z obrati v razumevanju še naprej razkriva zakrito, saj svojo pozornost usmerja na dialog med nepomembnim in pomembnim, med prikritim in odkritim ter med nesamoumevnim in samoumevnim ter osvetljuje tista področja preteklosti in sedanjosti, ki bi sicer lahko utonila v pozabo. Marijine zgodbe so imele ob izpovedovanju in pripovedovanju osebne biografije še širši efekt; nagovarjale so druge ženske, da so iz svojega zornega kota povedale ali podoživele »še in še« resničnih doživetij in odprle pot novim/starim zgodbam, da bi te lahko postale del zgodovine. Če ob koncu besedo prepustim Mariji: »Najprej sem mislila, da nimam več kaj za povedati, ko pa sem začela, se je pojavilo resničnih dogodkov še in še. Tako so zdaj vse te zgodbe zapisane. Pregovor pravi: Kar ni napisano, tega ni bilo« (Franca 1995: 14).

VIRI IN LITERATURA

- Anderson, Kathrin, Jack, Dana Crowley (1991). *Learning to Listen: Interview Techniques and Analysis. Womens Worlds: The Feminist Practice of Oral History*. New York, London: Routledge, 11–26.
- Baskar, Bojan (2002a). Med regionalizacijo in nacionalizacijo: Iznajdba šavrinke identitete. *Annales: Series historia et sociologia* 12/1, 115–132.
- Baskar, Bojan (2002b). *Dvoumni Mediteran: Študije o regionalnem prekrivanju na vzhodnojadranskem območju*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije.
- Boas, Franz (1943). Recent Anthropology. *Science* 98, 334–337.
- Brumen, Borut (1996). The State Want It So, and the Folk Cannot Do Anything Against the State Anyway. *Narodna umjetnost* 33/2, 139–155.

¹⁴ Na tem mestu ne omenjam turističnih predstavitev Šavrinke, ki zahtevajo posebno obravnavo, in se osredotočam na delovanje lokalnih kulturnih društev.

- Brumen, Borut (2000). *Sv. Peter in njegovi časi: Socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Buechler, Hans, Buechler, Judith-Maria (1996). *The World of Sofia Velasquez: The Autobiography of a Bolivian Market Vendor*. New York: Columbia University Press.
- Burgos-Debray, Elizabeth (1984). Introduction. *I, Rigoberta Menchú* (ur. Elisabeth Burgos-Debray). New York: Verso, xi-xxi.
- Crapanzano, Vincent (1980). *Tuhami: Portrait of a Moroccan*. Chicago: University of Chicago Press.
- Driessen, Henk (1998). Introduction: Trends, Genres and Cases in Self-Revelation. *Focaal* 32, 7–13.
- Dukovski, Darko (1997). *Svi svjetovi istarski*. Pula: C.A.S.H. Histria Croatica.
- Franca, Marija (1990). *Šavrinke zgodbe*. Koper: Fontana.
- Franca, Marija (1992). *Šavrinke zgodbe 2*. Koper: Fontana.
- Franca, Marija (1995). *Šavrinke zgodbe 3*. Koper: Fontana.
- Hladnik, Milharčič Mirjam (2007). Avto/biografičnost v narativnosti: Metodološko teoretični pristopi v raziskovanju migracijskih izkušenj. *Dve domovini / Two Homelands* 26, 31–46.
- Intervju 1. Intervju z Marijo Franca, 3. 12. 1994, Gračišče (intervju vodili Špela Ledinek Lozej, Nataša Rogelja).
- Intervju 2. Intervju z Marijo Knez, 25. 8. 1999, Movraž (intervju vodili Špela Ledinek Lozej, Nataša Rogelja).
- Kocjančič, Alojz (1962). *Šavrinke pesmi*. Ljubljana: Ciril-Metodijsko društvo katoliških duhovnikov LRS.
- Orehovec, Martina (1997). Delo Istrank v Trstu. *Etnolog* 58/7, 115–129.
- Langness, Lewis Leroy (1965). *The Life History in Anthropological Science*. Toronto: Holt, Rinehart and Winston.
- Ledinek, Špela, Rogelja, Nataša (2000). *Potepanja po poteh Šavrinke Marije*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Ledinek Lozej Špela, Rogelja, Nataša (2012). Šavrinka, Šavrini in Šavrinija v etnografiji in literaturi = The Šavrinka, Šavrin, and Šavrinija in Ethnography and Literature. *Slavistična revija* 60/3, 537–547, 549–560.
- Lewis, Oscar (1979). *The Children of Sanchez*. Harmondsworth: Penguin Books (orig. 1961).
- Mihelj, Sabina (2006). Transformations of Imagined Landscapes: Istra and Šavrinija as Intercultural Narratives. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctions and Disjunctions in the 19th and 20th Centuries* (ur. Marcel Cornis-Pope, John Neubauer). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins publishing company, 364–373.
- Mihurko Poniž, Katja (2011). Reprezentacije aleksandrink v prozi Marjana Tomšiča. *Dve domovini / Two Homelands* 34, 47–62.
- Okely, Judith, Callaway, Helen (ur.) (1992). *Anthropology and Autobiography*. London: Routledge.
- Radin, Paul (1926). *Crushing Thunder: The Autobiography of an American Indian*. New York: Appleton.
- Ramšak, Mojca (2000). Zbiranje življenjskih zgodb v slovenski etnologiji. *Etnolog* 10, 29–41.
- Rogelja, Nataša, Ledinek Lozej, Špela (1996). Šavrinka, Šavrini, Šavrinija. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 36/2–3, 40.
- Rogelja, Nataša, Ledinek Lozej, Špela (1997). Šavrinka kot oseba in simbol. *Etnolog (Nova vrsta)*, 7/58, 131–145.
- Rojac, Nadja (2005). Študijski krožki kulturnega društva Beseda slovenske Istre. Bogataj, Nevenka. *Študijski krožki: Od zamisli do sadov v prvem desetletju* (ur. Nevenka Bogataj). Ljubljana: Andragoški center Slovenije, 140–144.
- Sharpe, Sue (1978). *Just Like a Girl: How Girls Learned To Be Women*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Sheller, Mimi (2011). *Mobility. Sociopedia.isa*. Drexel University.
- Shostak, Marjorie (1981). *Nisa, the Life and Words of a !Kung Woman*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Stanley, Liz (1996). O avto/biografiji v sociologiji. *Teorija in praksa* 33/5, 764–774.

Tomšič, Marjan (1986). *Šavrinke*. Ljubljana: Kmečki glas.

Tomšič, Marjan (1993). *Zrno od frmentona*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Tomšič, Marjan (2000). Jože Pohlen – Istran in svetovljan. *Fontana* 31/32, 129–133.

Urbanc, Mimi (2012). Reprezentacije kulturne pokrajine v besedilih o slovenski Istri. *Annales, Series historia et sociologia* 22/1, 199–210.

Verzijbergen, Els (1998). »How on Earth Am I Supposed to Use This Underwear?« Listening To and Interpreting Life Stories. *Focaal* 32, 15–28.

ŠAVRINKE – PREPRODAJALKE MED OSREDNJO ISTRO IN OBALNIMI MESTI TER NOSILKE SIMBOLNIH IDENTIFIKACIJ: DRUŽBENOZGODOVINSKE OKOLIŠČINE DELOVNIH MIGRACIJ IN ŠAVRINIZACIJE ISTRSKEGA PODEŽELJA

Špela LEDINEK LOZEJ¹

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Šavrinke – preprodajalke med osrednjo Istro in obalnimi mesti ter nosilke simbolnih identifikacij: Družbenozgodovinske okoliščine delovnih migracij in šavrinizacije istrskega podeželja

V prispevku so opisane družbenozgodovinske okoliščine, trgovske poti in vsakdanjik preprodajalk s severovzhodnega istrskega podeželja, ki so v prvi polovici 20. stoletja v osrednji Istri zbirale jajca, jih plačevale s potrošnimi artikli – sukancem, z milom, s petrolejem, soljo, z rutami, robci idr. ter prodajale v Trstu. Našteta so žarišča jajčarstva, glavne tedenske trgovske poti in okoliščine, v katerih so se ženske oprijele tovrstne dejavnosti. V zaključku je orisana vloga preprodajalk, ki so jih v osrednji Istri poimenovali Šavrinke, pri ohranjanju izvorno etničnega poimenovanja Šavrini ter v procesih šavrinizacije severnoistrskega zaledja.

KLJUČNE BESEDE: Šavrinke, jajčarice, delovne migracije, Istra, Trst

ABSTRACT

Šavrinkas – Migrant Women Traders between Central Istria and Coastal Towns and Bearers of Symbolic Identifications: Sociohistorical Conditions of Labour Migrations and the “Šavrinization” of the Istrian Countryside

The paper presents the sociohistorical conditions, trade routes and everyday life of migrant women traders from the north-eastern Istrian countryside. In the first half of the 20th century they traded in central Istria, where they gathered eggs, and paid for them with consumer goods, e.g. thread, soap, paraffin, salt, kerchiefs and handkerchiefs and other goods, and sold them in Trieste. The egg-selling centres, the main weekly trade routes and the conditions under which the women involved in this activity worked are listed and discussed. In the conclusion the role of the migrant women traders (known as *Šavrinkas* in central Istria) in the preservation of the original ethnic label *Šavrini* and in the processes of the “šavrinization” of the northern Istrian countryside is outlined.

KEY WORDS: Šavrinkas, egg-sellers, labour migration, Istria, Trieste

¹ Dr. etnoloških ved, asistentka z doktoratom, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Raziskovalna postaja Nova Gorica, Delpinova 12, 5000 Nova Gorica, spela.ledinek@zrc-sazu.si.

UVOD

Konec 19., predvsem pa v prvi polovici 20. stoletja, v času naraščajočih davčnih obveznosti, ki jih je med prvo in drugo svetovno vojno uvedla italijanska oblast, ter v času gospodarske krize konec dvajsetih in v začetku tridesetih let, je bila preprodaja kmetijskih in trgovskih artiklov med osrednjeistrskimi vasmimi in obalnimi mesti pogosta oblika ženskih delovnih migracij. Poleg tovarnikov in prevoznikov drv, sena, vina in drugega blaga, prodajalcev kmetijskih pridelkov, živilskih in obrtnih izdelkov ter storitev so istrske poti med urbanimi središči na obali in vasmimi v zaledju utrle tudi Šavrinke, kot so v osrednji Istri ter pozneje v ljudskem izročilu, literaturi, popularnem in medijskem diskurzu imenovali preprodajalke, ki so v osrednjeistrskih vaseh zbirale jajca, jih plačevale bodisi z denarjem bodisi z artikli iz koprskih in tržaških trgovin ter jih tovorile do Trsta, kjer so jih prodale meščanom, trgovcem ali mlekaricam. V obdobju med prvo in drugo svetovno vojno so se jajčarstva oprijele predvsem ženske iz severovzhodnega dela istrskega polotoka, predvsem iz krajev med Pregarsko planoto in Kraškim robom. Zemlja v teh krajih je bila borna, kmetijska dejavnost zato ni zadoščala za preživetje in plačevanje davkov, lega med Trstom in odročnejšimi osrednjeistrskimi vasmimi pa je bila ugodna za preprodajo med gospodarskim središčem in zaledjem. V prispevku so na podlagi etnografije, zbrane med letoma 1994 in 1998,¹ opisane družbeno-zgodovinske okoliščine in vsakdanjik istrskih preprodajalk z začetka 20. stoletja, kot tudi njihova vloga pri ohranjanju izvorno etničnega poimenovanja Šavrini ter v procesih šavrinizacije istrskega zaledja konca 20. stoletja.

»JE BILO PREMALO, IZ ZEMLJE BI BILO SAMO ZA JEST«

Trgovina med Trstom in zaledjem je cvetela že od srednjega veka, ko je mesto postalo avstrijsko pristanišče in se je v nasprotju z Benetkami, ki so nadzorovale pomorsko trgovino, usmerilo na trgovanje z zaledjem in notranjostjo istrskega polotoka. V 19. stoletju se je Trst razvil v najpomembnejše gospodarsko središče severne Istre, kar je še okrepila železniška povezava z Dunajem (Titl 1965: 75; Darovec 1992: 61). Istrsko zaledje je mesto zalagalo z vsem potrebnim: s senom, z drvmi, ogljem,² vinom, s sadjem (s češnjami, z jabolki), z vrtninami, s poljščinami, z gozdnimi sadeži, predvsem gobami in s kostanjem, perutnino, z jajci, žganjem, mlekom, s sirom, pa tudi s storitvami, kot so bili pranje perila, peka kruha, opravljanje kmetijskega in gospodinjanskega dela (Titl 1965: 77; Ravnik 1996: 132–135). Z elektrifikacijo in s porastom mestnih pekarn v 20. stoletju sta krušarstvo ter prodaja drv in oglja izgubila na donosnosti (Verginella 1990: 12).

Po italijanski okupaciji sta izguba avstrijskega trga, ki je spričo železniške povezave segal preko Kranjske tja do Dunaja in Prage, ter konkurenca italijanskih pridelovalcev vplivali na upad prodaje zgodnje zelenjave, sadja, vina in olja. Italijanska oblast je poleg tega leta 1924 uvedla višje davke, zato je bilo prebivalstvo prisiljeno v iskanje dodatnega zaslužka. Težnja po delu, ki bi prinašalo gotovino, je doživela vrhunec med gospodarsko krizo konca dvajsetih let (Dukovski 1997: 139). Poleg siceršnje obr-

1 Etnografija temelji predvsem na (pol)vodenih in prostih razgovorih z istrskimi trgovkami in njihovimi sorodniki iz Boršta, Dola, Gračišča in Kubeda ter njihovimi strankami iz Kaldirja in z Vrhovščine, kot tudi s pisatelji, z likovniki, s folkloristi in z drugimi istrskimi poustvarjalci in raziskovalci ter na stvarni izkušnji pešačenja po krožni trgovski poti med Gračiščem, Vrhom in okoliškimi zaselki nad Buzetom ter Trstom med 14. in 18. 7. 1995. Sporadično in kontinuirano je zbiranje dokumentacijskega gradiva potekalo vse do leta 2013. Etnografijo sva zbirali skupaj s kolegico Natašo Rogelja.

2 S Pregarske planote so vozili les, drva, seno in oglje (*karbon* ali *ugalj*) v Trst, Milje in Koper. V Trstu so seno, drva in oglje prodajali na *pjaci od sena* (*Piazza foraggi*); najboljši ogljarji pa so bili Čiči (Ravnik 1996: 134–135).

tne dejavnosti – kovaštva, kolarstva, zidarstva,³ mizarstva, pletarstva, mlinarstva, oljarstva, lončarstva,⁴ kamnarstva in prevoznitva,⁵ tako za domače potrebe kot za prodajo po sejnih in vaseh, so moški iskali delo po kmetijah v okolici Kopra in Trsta, bodisi za daljši čas pri stalnih odjemalcih ali pa zgolj za en dan – *žornado*,⁶ priložnostno so delali v gozdu, tolkli *batudo*,⁷ gramoz za nasipanje cest in se oprijeli kakršnega koli plačanega dela. V Trstu so iskali tudi stalnejši zaslužek, moški predvsem kot delavci na kmetijah, cestarji, delavci na železnici, v ladjedelnici in železarni, dekleta pa kot služkinje ali kot prebiralke smeti na žveljskih solinah. Sploh ženske iz manj premožnih družin so bile že od otroštva navajene služiti denar. Za dekle je bilo najboljše, da si je čimprej zagotovila zaslužek in samostojnost. V manj premožnih in številčnih družinah so zato že kmalu po dopolnjenem desetem letu odšle za dekle v isto ali bližnjo vas, k premožnejšim sosedom ali sorodnikom, s trinajstimi ali petnajstimi leti pa služiti v mesto. Pogosto so se priučile šivanja. V krajih bliže mestom je bila bolj razvita storitvena dejavnost – krušarstvo in pranje perila (Jakomin 1989: 136). Prodajke agrarnih pridelkov so bile predvsem iz severozahodnega koprskega zaledja, mlekarice iz Dekanov, Koštabone, Marezig, Plavij, Pomjana, Puč, Svetega Antona, Svetega Petra, Šmarij in drugih krajev koprskega zaledja, perice iz krajev v bližini Rižane, Rokave in opsapske Reke, Glinščice, npr. iz Boljunca, Dekanov, Doline, Koštabone, Krkavč, Marezig, Nove vasi, Plavij, Puč, Svetega Antona, Svetega Petra in Škofij, krušarice pa iz neposredne bližine Trsta – iz Dekanov, Gabrovice, Mačkovelj, vasi dolinskega Brega (Boršt, Ricmanje, Zabrežec, Boljunec, Dolina, Mačkovlje), Ospa, Škednja in Škofij, kot tudi iz zaledja drugih mest.⁸ Med največjo gospodarsko stisko in v najrevnejših gospodinjstvih so bila pogosto prav ženska prizadevanja po pridobitvi sekundarnega dohodka ključna, da so družine preživele (Titl 1965: 79; 1988: 83; Jakomin 1989: 136; Verginella 1990: 11; Tome Marinac 1994: 55; Dukovski 1996: 115; Ravnik 1996: 127–146; Orehovec 1997: 119–121; Ledinek, Rogelja 2000: 84; Repinc 2001: 127–143; Funa 2005: 41–45).

»IMETI OSLA, PLENJER IN TO ŠAVRINSKO OBRT JE POMENILO TOLIKO KOT DANES IMETI MERCEDES«

Ženske so se oprijele jajčarstva – zbiranja in preprodaje jajc in morebitnih drugih pridelkov ter potrošnih dobrin med istrskim zaledjem ter Trstom in drugimi obalnimi mesti – predvsem na severovzhodnem delu istrskega polotoka, predvsem v krajih med Pregarsko planoto in Kraškim robom, v Dolu, Gračišču, Hrastovljah, Kubedu, Mostičju in Podpeči, kjer je bila zemlja manj rodovitna in vremenske razmere za sadjarstvo in vrtnarstvo manj ugodne. Jajčarstva so se ženske oprijele tudi v krajih, ki so bili za dnevne migracije preveč oddaljeni od Trsta, pa vendar za tedenske migracije med gospodarskim središčem in odročnimi vasmu še dovolj blizu tako Trstu kot osrednjeistrskim vasem, kot tudi ponekod drugod.⁹ Tr-

3 Zidarili so tako v Trstu kot v drugih istrskih krajih, Labinu, Pazinu, Puli in Raši ter v Čičariji (Ravnik 1996: 142–143). Najbolj poznani so bili kastavski zidarji (Miličević 1987; 2013).

4 Poznani so bili rakaljski, oprtaljski in humski lončarji (Miličević 1987; 2013).

5 Prevoznitvo vina, lesa, kamenja in drugega blaga, t. i. vožnja *na nolo* (it. *nolo* – najem, tovarnina, prevoznina), je bila dobičkonosna dejavnost tistih kmetov, ki so posedovali voz in vole (Ravnik 1996: 136–137).

6 Iz it. *giornata* – dnevno delo, dnina.

7 Iz it. *battuta* – udarec.

8 Krušarice iz Šmarij so tako s kruhom oskrbovale Koper, kolačarice pa so pekle kolače in jih ob praznikih raznašale po okoliških vaseh ali pa so jih prodajale na ladjah; krušarice iz Krkavč, Padne, Nove vasi in Svetega Petra so prodajale kruh v Bujah, Umagu in Novigradu; krušarice iz Kort pa v Sečoveljskih solinah (Jakomin 1989: 136; Tome Marinac 1994: 55; Orehovec 1997: 118).

9 Jajčarice, s katerimi sva se s kolegico Natašo Rogelja pogovarjali med intenzivno terensko raziskavo med letoma 1994 in 1996, so bile iz Boršta, Dola, Gračišča in Kubeda; informatorji so pripovedovali še o preprodajalkah iz Hrastovelj, Nove vasi, Mostičja, Trseka in Truš. V literaturi so omenjene še jajčarice iz Brezovice, Dekanov, Koštabone, Krkavč, Loparja, Marezig, Nove vasi, Podpeči, Pomjana, Puč, Rižane, Svetega Petra (Ivetac 1990: 102;

govke, ki so v osrednji Istri, kjer so jih imenovali Šavrinke, zbirale jajca ter jih prodajale v Trstu in drugih severnoistrskih obalnih mestih, so bile v ustnih pričevanjih dokumentirane konec 19. stoletja. Medtem ko so bile v nekaterih pisnih virih iz druge polovice 19. stoletja kot Šavrinke označene ženske iz slovenskega kmečkega zaledja, ki so v obmorskih mestih prodajale kruh, sadje, kurivo in mleko (Vidmar 1857: 338; Spinčič 1891: 215; Rutar 1896: 175),¹⁰ pa je Koprčan Nicolò Del Bello – ki sicer ne omenja izraza Šavrinke – poleg izjemne delavnosti žensk iz krajev med Glinščico in Dragonjo poudaril tudi zbiranje sadja, piščancev, jajc in divjačine po celinski Istri, torej njihovo preprodajo (Del Bello 1890: 132).¹¹ Medtem ko je dejavnost na severozahodnem delu istrskega polotoka zaradi boljše prometne povezave – železniške proge med Trstom in Porečom, ki je delovala med letoma 1902 in 1936 – zamirala, ker so začeli trgovci sami zbirati in prodajati jajca ter oskrbovati Istrane s potrošniškimi dobrinami (Brumen 2000: 248), pa se je na severovzhodu istrskega polotoka zaradi upadanja krušarstva, prodaje sena in drv ter povečanih potreb po sekundarnem dohodku v obdobju med prvo in drugo svetovno vojno, razcvetela.

Preprodajalke iz Gračišča, Kubeda, Dola, Hrastovelj, Podpeči in okoliških vasi so hodile tedensko zbirat jajca v dve smeri: na Buzetščino, vasi nad Buzetom, in na Motovunščino, vasi okoli Motovuna. Do krajev nad Buzetom so hodile po današnji glavni cesti mimo Sočerge, nad dolino reke Bračane, se spustile po štrpedskem klancu in se za Buzetom razkropile vsaka po svojih vaseh in hišah. Za pot na Buzetščino so potrebovale šest do sedem ur hoda. Nekaj ur hoda daljša je bila pot na Motovunščino, ki je vodila prek Pregarske planote, mimo Brezovice in Svete Lucije do Oprtalja. Za Oprtaljem so se Šavrinke spustile po ovinkih, *ključih*, na Livade, kjer so prečkale Mirno in nadaljevale vsaka po svojih vaseh, zaselkih in hišah. Nekatere Šavrinke so hodile tudi globlje, v Dolenjo Istro oziroma Vlačijo, vasi južno od Motovuna, vse do Pazina in Tinjana.¹²

Na razpotjih so potovke pustile *sinjade*,¹³ dogovorjena znamenja, npr. na kamne položene veje, s katerimi so druga drugi sporočale, v katero smer so šle. Vsaka trgovka je imela namreč svoje vasi, zaselke in hiše, v katere je tedensko zahajala in kjer so jo vedno čakala jajca. »Smo meli vsaki svoje ljudi, so bli sigurni, da pridemo. Tudi uro, kdaj. Smo zmeraj pršli ob isti uri v vas. Si šel, kamor te je čakalo« (intervju 2).

Strankam v notranji Istri so v zameno za jajca in v manjši meri ter občasno tudi za šparglje, lobodiko, zimzelen, piščance in kokoši, iz mestnih trgovin prinašale, kar so jim bili naročili, navadno sukanec, milo, platno, rute, robce, predpasnike, prte, sodo, petrolej, gumbes, sponke, glavničke, igle, žlice, vilice, riž, testenine, sladkor, kavo, sol, poper, tobak, cigarete in drugo blago pa tudi rabljena oblačila in posodo. Jajca so bila tako na nek način plačilno sredstvo: leta 1936 je bilo tako mogoče štiri jajca zamenjati za škatlico

Koštial 1993: 50; Brumen 1996: 148; Ravnik 1996: 140; Orehovec 1997: 119; Brumen 2000: 131–132; Funa 2005: 34–41).

10 Fran Vidmar je tako v potopisu po Istri, med Trstom in Pazinom, objavljenem leta 1857 v *Novicah*, Šavrinke povezal s krušarstvom; navedel je številne mline v dolini Dragonje pod Kaštelom, »kateri pšenico meljejo, da pridne Šavrinke daleč okoli kruh dobrega okusa raznašajo« (Vidmar 1857: 338). Alois Spinčič je v 9. zvezku *Avstro-Ogrske monarhije v besedi in sliki* navedel »slovenske Šavrinke iz sodnega okraja Piran in Koper«, ki jih je mogoče dnevno videti v Piranu, Bujah, Trstu in Kopru, kako prodajajo sadje, kurivo, mleko in kruh (Spinčič 1891: 215). Simon Rutar je v knjigi *Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra* omenil Šavrinke, ki jih je mogoče videti na koprskem tgu, kamor »prinašajo sadje v jerbasih, mleko pa v kositrnih posodah« (Rutar 1896: 175).

11 »Iz teh vasi prihajajo vse mlekarice in krušarice, ki se stekajo v Piran, Izolo, Koper, Milje, poleg tistih, ki nadaljujejo pot po kopnem ali morju vse do Trsta; iz teh vasi prihajajo nabiralke sadja, piščancev, jajc, divjačine, ki po potrebi prehodijo vso celinsko Istro, v skupinah, zmeraj vesele in zmeraj na delu. Nobena razdalja jih ne zaustavi: v slehernem letnem času, v slehernem vremenu, ki si ga je mogoče zamisliti [...], so v povprečju tri ure dnevno na poti, da pridejo na trg, in še druge tri, da se vrnejo domov, kjer morajo takoj zatem začeti zbirati in pripravljeni blago za naslednji dan« (Del Bello 1890: 132).

12 Dolenja Istra in Vlačija sta ostali v spominu sogovornice kot nevarni; verjetno tudi zaradi razbojnikov, ki so med gospodarsko krizo ropali popotnike in prevoznike (Dukovski 1997: 139; Brumen 2000: 132). Preprodajalke iz zahodnejših naselij, iz Koštabone, Krkavč in Puč, so hodile zbirat jajca v neposredno soseščino, v Brda, Brič, Krasico, Merišće, Porto Porton in Šterno, preprodajalke iz Nove vasi in Svetega Petra pa zahodno od Buj proti Umagu, v Cahnice, Kršete, Vinelo, Sv. Marijo na Krasu, Juricane (Koštial 1993: 50).

13 Iz it. *segno* – znak; *segnare* – označevati.

desetih cigaret znamke Popolari, ki je sicer stala eno liro (Ivetac 1990: 102). Ker je bila na Buzetščini in Motovunščini še večja revščina kot v krajih pod Kraškim robom, so Šavrinke blago večkrat pustile tudi na up ali na *kredenco*.¹⁴ Stranke so jo postopoma odplačevale z jajci. Tako je, kot so nama povedali, »ena revščina podpirala drugo« (intervju 2). Prenočišče in hrano so trgovke plačevale z blagom.

Pri hiši, kjer so prespale, oziroma pri *štalarju*, so pustile osla, in peš, s *fagotom* (culo) zbirale jajca. Zbrana jajca so preštevale – z desnico po tri, z levico po dve – in jih zložile v *plenjer* (jerbas) ali v s slamo obložene *bisage*, platnene vreče, ki so jih pritrdile na oslovsko sedlo, *bašto* (Ivetac 1990: 102–103; Ledinek, Rogelja 1997: 136; 2000: 86–90; Funa 2005: 38–39).

Po dveh ali treh dneh zbiranja jajc so se vrstile domov. Tiste, ki so hodile na Motovunščino, so se *stekle* (sešle) na Livadah. Ustavile in okrepčale so se v Sveti Luciji. Tiste, ki so hodile na Buzetščino, pa so se ustavile in okrepčale na Štrpedu. Med hojo so nekatere Šavrinke pletle, posameznice so na slehernem obhodu spletle par nogavic, ter vsaka zase preštevale jajca in preračunavale, koliko bodo zaslužile. Doma so jih nestrpnost pričakovali, saj so vse priboljške, ki so jim jih dali za na pot – kos kruha ali steklenico vina – prihranile za domače. »Doma so vsi čakali, kaj jim bomo prinesli« (intervju 2). Jajca so doma zložile iz bisag in jih razvrstile po velikosti (Ivetac 1990: 102–103; Koštial 1993: 51; Ledinek, Rogelja 1997: 139; 2000: 86–90; Funa 2005: 34–41; Đorđević 2012: 59).

Proti Trstu so se pogosto odpravile še isto noč. Ob polnoči so se zbrale na koncu vasi in ob skupni molitvi rožnega venca, klepetanju in petju nadaljevale pot preko osapske doline.¹⁵ Do mesta so potrebovale pet ur. Pred vstopom v mesto so jih pri *daciji*, mestni tržni inšpekciji, pregledali *financarji*. »Enbot, k ste pasala, je blo dobro. Ste mogla prnest pole anka vola!« (intervju 1). »In pod ono hišo so nas pretipali, vse, kaj jemamo in smo mogli povedat in smo šli naprej. Ma niso bli strogi. Njim se je šlo za kšne večje stvari, za jajca v bisagah so znali« (intervju 2). V Trstu so osla pustile pri *štalarju* na ulicah Tesi, Molino a Vento ali Bosco.¹⁶ Jajca so prodajale na drobno ali na debelo. Na drobno so jih prodajale pri kipu zlate Matere Božje na trgu Garibaldi, pred pokrito mestno tržnico, na trgu Impero, Ponte Rossu, pa tudi po hišah, na debelo pa na trgu Sant' Andrea ali v *magazinu* nad trgom Garibaldi. Nekatere so jajca prodale tudi posrednicam ali mlekaricam, ki so jih znosile skupaj z mlekom po meščanskih gospodinjstvih, druge spet so imele stalne odjemalce, pekarnice, mlekarne in trgovine, kjer so lahko pustile večjo količino. Ko so prodale, so nakupile, kar so jim naročile stranke v Istri in kar so potrebovali doma. Pogosto so blago nakupile tudi v Kopru, v dobro založenih in cenejših židovskih trgovinah. Včasih so se pred odhodom proti domu ustavile še v *betoli*,¹⁷ dve sta bili v ulici Sorgente nedaleč od pokrite tržnice. Iz Trsta so domačim prinašale priboljške, otrokom *kornete* (vrsto krušnega peciva), bonbone in ocvrte ribe, moškim pa tobak in *kartafino* (papir za zvijanje cigaret). Na poti domov so se ustavile in odpočile v Mačkovljah ali Žavljah, po potrebi pa so se ustavile tudi v mlinu ob Rižani in kupile nekaj moke. Krožna pot prodajalk, ki so hodile na Buzetščino, je bila dolga okoli 125 km, tistih, ki so hodile na Motovunščino, pa tudi prek 150 km. Šavrinke so jo, ne glede na vremenske razmere, prehodile enkrat tedensko ali vsaj enkrat na dva tedna (Ravnik 1996: 140; Brumen 1998: 91; Ledinek, Rogelja 1997: 140; 2000: 86–90; Funa 2005: 34–41).

Za preprodajo so potrebovale obrtno dovoljenje, imenovano *ličenca* ali *patent*. Sprva je *ličenca* stala petsto lir, kar je bila takrat vrednost manjšega kosa zemljišča. Pozneje je bila cena nekoliko nižja. S preprodajo so zaslužile do pet lir za sto jajc, kar je bilo primerljivo *žornadi*, tj. plačilu za dan fizičnega dela na kmetiji. Tedensko so v Trst prinesle med petsto do sedemsto jajc, odvisno od letnega časa. Podjetna preprodajalka si je za tvorjenje kmalu priskrbel *mušo*, *tovara* oziroma *tovariča* (osla). Z oslom je lahko

14 Iz it. *credere* – verovati.

15 Preprodajke iz zahodnejših severnoistrskih vasi, iz Boršta, Nove vasi in Svetega Petra, so se v tridesetih letih za prevoz v Trst posluževale tudi *vaporja* (parnika), ki je šestkrat dnevno vozil med Koprom in Trstom (Koštial 1993: 51). Redkeje, predvsem če so imele manj blaga, so se z *vaporjem* peljale preprodajke iz krajev med Pregarsko planoto in Kraškim robom.

16 S *štalarji*, lastniki hlevov, je bilo pametno biti v dobrem odnosu. Preprodajke so jim npr. puščale razbita jajca, kajti ti so jim v zameno posredovali informacije o trgovcih, prodajnih mestih in priložnostnih zaposlitvah.

17 Iz it. *bettola* – beznica, taverna.

pritorila v Trst tudi do tisoč tristo jajc naenkrat, v *plenjer*, jermas, jih je šlo zgolj tristo, in temu primerno višji je bil tudi zaslužek. Kadar se je osel potaljal, je šel zaslužek po zlu. S *plenjerjem* so na pot hodile samo začetnice oziroma tiste, ki so hodile v Istro zgolj pred poroko, da so finančno pripomogle k družinskemu gospodinjstvu oziroma da so si prislužile balo. Tiste, ki so se resneje lotile posla, so imele osla. Pogosto so se s šavrinsko obrtjo preživljale samske ženske, vdove in tiste, ki so živele v skupnem gospodinjstvu z drugimi ženskami (Ivetac 1990: 102–103; Ravnik 1996: 140; Ledinek, Rogelja 2000: 86–90; Funa 2005: 34–41). Šavrinke so bile iskane neveste. Tistim trgovkam, ki so hodile po jajca po poroki, so otroke varovale tašče, svakinje, matere in moške. V sestavljenih družinah, kjer so skupaj živele družine dveh ali več poročenih bratov, so se žene dogovorile za izmenjavanje pri kmetijskih in gospodinskih opravilih ter trgovanju, še pogostejše pa so si delo razdelile. Tako je v Istro hodila tista, ki ji je bilo to ljubše oziroma je bila pri tem uspešnejša, druge pa so skrbele za delo na polju, njivah in z živino, za gospodinjstvo ter varovale in celo dojele njene otroke (Ravnik 1996: 125, 148–150; Ledinek, Rogelja 2000: 86–87).

Navadno so dekleta v šavrinsko obrt vpeljele starejše sorodnice, mame, *none*, tete, tašče in *kunjade* (svakinje). Pokazale so jim poti, jih spoznale s svojimi strankami ter jih naučile »trdo glihat in pošteno plačat« (intervju 2). Ni pa bila vsaka primerna za šavrinsko obrt. »Jih je blo veliko ..., je bla kšna bošča, ki ni bla sposobna za it, [...], če ni znala računat, al če se ni čutla, razumeste? Če se ni čutla za it med ljudi. Ste mogla jemat glavo na pošti. [...] Slabe besede samo niste smela reč. In človek, če ni sposoben, če ni rojen za it po sveti, ga ne moreste« (intervju 3).

Redko so se s preprodajo ukvarjali tudi moški, oziroma so izjemoma nadomestili ženske ali jim pomagali. Kot nama je povedala sogovornica iz Kaldirja: »Da, da, anka muškarci so bili Šavrini. Je bio jedan mali Šavrin, je hodao isto za jaja. A on je dosti rakije kupovao. [...] I kako niso imali slobodno, on je stavio lepo zdola flaše u košarico, pa je stavio seno, pa je stavio jaja i tako složeno. [...] A on je rekao, da ima samo jaja« (intervju 1). V nasprotju z ženskami, ki so preprodajale jajca in potrošne artikle, so se moški pogostejše oprijeli donosnejšega *kontrabanta*¹⁸ (tihotapstva).¹⁹

Jajčarstvo je bilo v tržaški gospodarski centrogenezi krajevna in časovna različica preživetja, ki so ga narekemale specifične družbene in gospodarske razmere ter preživitvene taktike gospodinjstev in posameznikov. Za preprodajo sta bila potrebna začetni kapital ter mreža poznanstev oziroma večšina vzpostavljanja in ohranjanja odnosov z raznolikimi strankami v Istri in Trstu. Diverzifikacijo in specializacijo dela družinskih članov je omogočalo tudi večje število družinskih članov v razširjenih in sestavljenih družinah. In nasprotno, življenje več družinskih jeder pod isto streho je bilo mogoče le, če je bil sekundarni dohodek zadovoljiv (Verginella 1990: 183).

»MI NISMO NITI ZNALI, DA SMO ŠAVRINI, ZDAJ SMO ŠAVRINI VSI«

V osrednji Istri, kjer so preprodajalke zbirale jajca, so se te srečale in poistovetile s specifično rabo etnonima Šavrinka, ker so bile, kot so nama povedali sogovorniki iz današnjega hrvaškega dela Istre, iz Šavrinije.

¹⁸ Iz it. *contrabbando* – tihotapstvo.

¹⁹ V družbenogospodarskih okoliščinah prve polovice 20. stoletja je bilo tihotapljenje oz. *kontrabant* osnovni vir prihodkov ne samo posameznikov, temveč tudi družin in celotnih vasi. Na veliko in na drobno se je tihotapilo skoraj vse: živino, meso, drva, olje, vino, tobak, kavo, sol in sladkor (Dukovski 1997: 139). Med italijansko oblastjo je bilo najbolj dobičkonosno in obenem najbolj tvegano trgovanje z artikli, ki so bili v državnem monopolu (alkohol, sol in tobak), kazniva pa je bila tudi trgovina z drugimi artikli brez uradnega dovoljenja, *patenta* ali *licence*, torej mimo nadzora države in plačila davka. Kljub nelegalnosti pa drobni *kontrabant* med Istrani ni imel nelegitimnega statusa in je bil prekršek, ki ga je uzakonila stiska (Giordano 1995: 65; Ravnik 1996: 139–140; Ledinek, Rogelja 2000: 90–93).

So nas oni krstili. Mi nismo niti znali, da smo Šavrini. Zdaj smo Šavrini vsi. [...] So nam rekli Šavrinke, ma tudi po imenih. So imeli obzir. Kadar so klicali otroci mater, pač naj pride domov, je prišla Šavrinka, so me vprašali: »Kaj čmo rečt, je prišla Šavrinka?« So se bali, da bi se užalle.²⁰ »Ma neč«, sem rekla. [...] So imeli obzir. Zaradi mene mi je prou, če mi reče Šavrinka, mi smo pristali, so nas spoštovali dosti (intervju 2).

Preprodajalke so se šele prek stika s strankami v današnji hrvaški Istri seznanile in se poistovetile s poimenovanjem Šavrinke. Izvorno eksogen etnonim je sčasoma, kot izpričuje odgovor sogovornice, da so bili tudi moški Šavrini,²¹ pridobival na poklicni konotaciji. Slednje seveda ne spodbija etnične rabe poimenovanja, v zgodovinskih virih so ga uporabljali italijanski pisci (Ledinek, Rogelja 2000: 94–95; Baskar 2002a: 122–124), zdi pa se, da je bila prav poklicna raba poimenovanja ključna za vnovično prilastitev in uveljavitev šavrinske istovetnosti. Pri njeni popularizaciji konec 20. stoletja so imeli, kot ugotavljajo različni avtorji (Ledinek, Rogelja 1997: 141–143; 2000: 93–102; Baskar 2002a: 127; 2002b), pomembno vlogo književniki, likovni umetniki in folkloristi, od Alojza Kocijančiča z zbirko *Šavrinske pesmi* (Kocijančič 1962), Marjana Tomšiča z upodobitvami Šavrink v romanih, novelah in pripovedih (Tomšič 1983; 1986; 1990; 1993), Jožeta Pohlana s slikovnimi in kiparskimi upodobitvami, zapisovalci spominov, kot sta Marija Franca s *Šavrinskimi zgodbami* (Franca 1990; 1992; 1993) in Rafael Vidali z zbirko pripovedi *Čubejske žrjavce* (Vidali 1989), pa tudi kulturno-umetniška društva, kot so npr. Šavrini inu anka Šavrinke iz Gračišča. V zvezi z navedenimi upodobitvami Šavrink je Bojan Baskar zapisal, da so – v nasprotju z zgodnejšimi omembami Šavrink (in Šavrinov) v zgodovinskih virih, ki so se nanašale na prebivalce širšega območja severnoistrskega zaledja – Šavrinke v literaturi reducirane na jajčarice iz jugovzhodnega kota današnje slovenske Istre (Baskar 2002a: 129). Pri omenjeni omejitvi Šavrink na jajčarice so imele poleg literatov, likovnikov ter drugih ustvarjalcev in poustvarjalcev ključno vlogo tudi same jajčarice oziroma, bolje, preprodajalke. Prvič, jajčarice so bile, ker so hodile v osrednjo Istro, kjer so jih (po)imenovali Šavrinke, v določenem obdobju, predvsem v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja, ključne nosilke šavrinske istovetnosti (v nasprotju z drugimi istrskimi trgovkami, prodajalkami sadja in vrtnin, krušaricami, mlekaricami in pericami, ki takrat niso hodile v osrednjo Istro). Še več, prav preprodajalke so bile tiste, ki so eksogeno istovetenje s Šavrinkami, čeprav predvsem kot poklicno identifikacijo, ponotranjile in afirmirale. Drugič, dejanske okoliščine delovnega vsakdana jajčaric – na primer dolgotrajna in naporna hoja, večdnevna odsotnost od doma, stik z »istrsko revščino in s tržaškim bliščem« – ter posledična fizična utrjenost, socialne veščine ter avtonomnost²² so oblikovale večplastne podobe Šavrink. Večplastne in pogosto tudi protislovne podobe so bile mikavno gradivo, ki so ga v drugi polovici 20. stoletja pisatelji, likovniki in drugi poustvarjalci, zbiratelji ljudskega blaga ter pevske, kulturne in folklorne skupine pregneti in prikojili v po svoji meri urezan lik Šavrinke (Mihelj 2006: 371–372; Ledinek, Rogelja 2012: 541–545). In tudi tu so posamezne jajčarice odigrale ključno vlogo; nenazadnje je bilo prav plodno vzajemno sodelovanje jajčarice in literata²³ kot tudi pripravljenost za pripovedovanje in sodelovanje s šolarji, študenti, z novinarji in s kulturno-umetniškimi društvi ključno za širši val zanimanja za Šavrinke in afirmacijo šavrinske identitete.

20 Zadrega strank iz osrednje Istre pred poimenovanjem trgovk Šavrinke korenini v dejstvu, da naj bi bil etnonim Šavrin zmerljivka (Titl 1965; intervju 4).

21 »Da, anka muškarci so bili Šavrini« (intervju 1).

22 Tudi v tem pogledu so se preprodajalke razlikovale od istrskih prodajalk sadja in vrtnin, krušaric, mlekaric in peric, ki blaga niso zbiral in preprodajale v osrednji Istri, njihove trgovske poti so bile krajše, niso bile odsotne od doma po več dni ter niso imele tako intenzivnih stikov s strankami.

23 Jajčarica Marija Franca, ki je svoje spomine sprva pripovedovala sostanovalcu, učitelju in pisatelju Marjanu Tomšiču, jih je prav na njegovo pobudo zapisala v treh zvezkih *Šavrinskih zgodb* (Franca 1990; 1992; 1995). Sočasno je Marjan Tomšič izdal romana *Šavrinke* (1986) in *Zrno od frimentona* (1993), novele *Olive in sol* (1983) in *Kažuni* (1990) ter druga leposlovna dela, v katera je med drugim vtikal Marijine spomine. Podrobneje o nastajanju romana *Šavrinke* prim. Tomšič (2013).

SKLEP

Konec 19., predvsem pa v prvi polovici 20. stoletja, je bila preprodaja kmetijskih in trgovskih artiklov med osrednjeistrskimi vasi in obalnimi mesti pogosta oblika preživetvenih taktik žensk iz severovzhodnega dela istrskega polotoka, iz krajev med Pregarsko planoto in Kraškim robom. Ker so arhivski in pisni viri, ki bi orisovali podrobnosti iz vsakdanjega življenja istrskih delovnih migrantk, skopi, je etnografsko gradivo, predstavljeno v pričujočem prispevku, dragoceno. Poleg umestitve v družbenozgodovinski kontekst namreč razkriva tudi drobce iz vsakdanjega življenja. Opazovanje poznejših (re)interpretacij ženskih delovnih migracij pa je omogočilo tudi vpogled v proces šavrinizacije severnoistrskega zaledja. Te iste preprodajalke so namreč odigrale tudi ključno vlogo v procesu (so)oblikovanja šavrske istovetnosti v devetdesetih letih 20. stoletja, bodisi kot pasivne nosilke šavrske identitete ali pa kot aktivne upovedovalke. Če so bile Šavrinke, kot so jajčarice imenovalе stranke v osrednji Istri, v prvi polovici 20. stoletja ključne za preživetje družin, so bile te iste jajčarice konec 20. stoletja, poleg umetnostnih in folklorističnih impulzov, ključne nosilke in promotorke šavrske istovetnosti.

VIRI IN LITERATURA

- Baskar, Bojan (2002a). Med regionalizacijo in nacionalizacijo: Iznajdba šavrske identitete. *Annales. Series historia et sociologia* 12/1, 115–132.
- Baskar, Bojan (2002b). *Dvourni Mediteran: Študije o regionalnem prekrivanju na vzhodnojadranskem območju*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije.
- Brumen, Borut (1996). The State Want It So, and the Folk Cannot Do Anything Against the State Anyway. *Narodna umjetnost* 33/2, 139–155.
- Brumen, Borut (2000). *Sv. Peter in njegovi časi: Socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter*. Ljubljana: Založba / *cf.
- Darovec, Darko (1992). *Pregled zgodovine Istre*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Del Bello, Nicolò (1890). *La provincia dell'Istria: Studi economici*. Capodistria: Cobol & Priora.
- Dukovski, Darko (1997). *Svi svjetovi istarski: Ili još-ne-povijest Istre prve polovice XX. stoljeća*. Pula: C.A.S.H.
- Đorđević, Iva (2012). *Neistražena*. Buzet: Udruga Kaleido.
- Franca, Marija (1990). *Šavrske zgodbe*. Koper: Fontana.
- Franca, Marija (1992). *Šavrske zgodbe 2*. Koper: Fontana.
- Franca, Marija (1995). *Šavrske zgodbe 3*. Koper: Fontana.
- Funa, Katja (2005). *Vloga Šavrinke pri oblikovanju šavrske identitete*. Diplomsko delo. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.
- Giordano, Christian (1995). The Gulf Between State and Citizens in Complex Societies: An Interpretive Approach to Political Anthropology. *MESS – Mediterranean Ethnological Summer School* (ur. Borut Brumen, Zmagor Šmitek). Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Intervju 1. Intervju z Dorotejo, 26. 11. 1994, Kaldir (intervju vodili: Špela Ledinek Lozej in Nataša Rogelja).
- Intervju 2. Intervju z Marijo Franca, 2. 12. 1994, Gračišče (intervju vodili: Špela Ledinek Lozej in Nataša Rogelja).
- Intervju 3. Intervju s Karlino Jakomin, 12. 5. 1997, Kubed (intervju vodili: Špela Ledinek Lozej in Nataša Rogelja).
- Intervju 4. Intervju z Julijem Titlom, 23. 9. 1994, Koper (intervju vodili: Špela Ledinek Lozej in Nataša Rogelja).
- Ivetac, Just (1989). Goniči i šavrinke. *Franina i Jurina* 1990, 101–103.
- Jakomin, Dušan (1989). *Škedenjska krušarica = Servola: La portatrice di pane*. Trst: Dom Jakoba Ukmarja.
- Koštal, Rožana (1993). Se rōjana u srājčice, Šavrinika? *Jurina i Franina* 53, 48–55.

- Ledinek, Špela, Rogelja, Nataša (1997). Šavrinka kot oseba in simbol. *Etnolog* 7, 131–145.
- Ledinek, Špela, Rogelja, Nataša (2000). *Potepanja po poteh Šavrinke Marije*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Ledinek Lozej Špela, Rogelja, Nataša (2012). Šavrinka, Šavrini in Šavrinija v etnografiji in literaturi = The Šavrinka, Šavrin, and Šavrinija in Ethnography and Literature. *Slavistična revija* 60/3, 537–560.
- Mihelj, Sabina (2006). Transformations of Imagined Landscapes: Istra and Šavrinija as Intercultural Narratives. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries* (ur. Marcel Cornis-Pope, John Neubauer). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins publishing company, 364–373.
- Miličević, Josip (1987). Istarsko rukotvorstvo = Istrsko rokodelstvo. Doktorska disertacija. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Miličević, Josip (2013). *Istarsko pučko lončarstvo*, http://www.google.si/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCoQFjAA&url=http%3A%2F%2Fhrca.hr%2Ffile%2F126873&ei=7EZBUqDSBMjKtQbFpoCQAw&usq=AFQjCNGR00HJlfpGuz9_39Tqi9aNmew&sig2=2zAco_KEUKnft9Xl1zxk3g&bvm=bv.52434380,d.Yms (24. 9. 2013).
- Ravnik, Mojca (1996). *Bratje – sestre – strniči – zermani: Družina in sorodstvo v vaseh v slovenski Istri*. Ljubljana: ZRC SAZU; Koper: Lipa.
- Repinc, Martina (2001). Perice v Boljuncu. *Etnolog* 11, 127–144.
- Rutar, Simon (1896). *Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra: Prirodnoznanstvi, statistični, kulturni in zgodovinski oris*. Ljubljana: Matica slovenska.
- Spinčić, Alois (1891). Volksleben der Slaven in Istrien. *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* 9. Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 208–230.
- Titl, Julij (1965). *Socialnogeografski problemi na koprskem podežlju*. Ljubljana: Lipa.
- Titl, Julij (1988). *Vodni mlini in mlinarstvo v Slovenski Istri*. Koper: Lipa.
- Tome Marinac, Bogdana (1994). *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja: 20. stoletje: Občina Izola*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Tomšič, Marjan (1983). *Olive in sol*. Koper: Lipa.
- Tomšič, Marjan (1986). *Šavrinke*. Ljubljana: Kmečki glas.
- Tomšič, Marjan (1990). *Kažuni*. Ljubljana: Kmečki glas.
- Tomšič, Marjan (1993). *Zrno od frmentona*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Tomšič, Marjan (2013). Kako je nastajal roman Šavrinke. *Znamenja trajnosti* (ur. Nevenka Bogataj). Ljubljana: Andrigoški center Slovenije, 21–26.
- Verginella, Marta (1990). *Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju*. Trst: Odsek za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici; Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Vidali, Rafael (1989). *Čubejske žrjavce*. Koper: Fontana.
- Vidmar, Fran (1857). Potopis po Istri od Tersta do Pazina. *Novice gospodarske, obertnijske in narodske* 15/85, 338.

GLOBALIZACIJA SKRBSTVENEGA DELA IN POLOŽAJ PRIMORSKIH SKRBSTVENIH DELAVK V ITALIJI

Majda HRŽENJAK¹

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Globalizacija skrbstvenega dela in položaj primorskih skrbstvenih delavk v Italiji

V besedilu avtorica, izhajajoč iz kvalitativne metodologije individualnih intervjujev, umešča primorske skrbstvene delavke, ki dnevno prestopajo slovensko-italijansko državno mejo, da bi v Italiji čistile, varovale otroke in negovale starejše, v sodobne globalne skrbstvene ekonomije. Glavni namen članka je analiza specifičnih značilnosti neformalnega skrbstvenega dela na tem mikroobmejnem območju, da bi poudarili izjemnost primorskih skrbstvenih delavk na globalnih trgih skrbstvenega dela. Analiza temelji na šestnajstih polstrukturiranih intervjujih s slovenskimi državljankami, ki iz obmejne regije z Italijo dnevno migrirajo na delo v gospodinjstva v Italiji, in na aktualnih raziskavah o globalnih skrbstvenih ekonomijah v Evropi.

KLJUČNE BESEDE: transnacionalne skrbstvene ekonomije, globalne verige skrbi, obmejna regija, migracije, spol, ženske

ABSTRACT

The Globalization of Care and the Situation of Slovenian Care Workers in Italy

Based on individual interviews the author locates in contemporary global care economies Slovenian care workers who commute to Italy daily in order to perform cleaning and provide care for children and the elderly in private households. The main purpose is to identify the specific characteristics of informal care work in this micro border region between Italy and Slovenia, and to highlight the specific position of Slovenian care workers in global informal care markets. The analysis is based on 16 semi-structured interviews with female Slovenian citizens in the border region with Italy who commute daily to work in Italian households, and on current research on global care economies in Europe.

KEY WORDS: transnational care economies, global care chain, border region, migration, gender, women

UVOD: GLOBALIZACIJA SKRBSTVENEGA DELA

Zaradi vzpona sistemov blaginje in večje ekonomske enakosti je zaposlovanje plačanih čistilk, varušek in negovalk v zasebnih gospodinjstvih v povojni Evropi, zlasti v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, skoraj povsem izginilo, od osemdesetih let pa se spet povečuje (Cancedda 2001;

¹ Dr. sociologije, višja znanstvena sodelavka, Mirovni inštitut, Metelkova 6, SI-1000 Ljubljana, majda.hrzenjak@guest.arnes.si.

Anderson 2000). Razloge za to je mogoče iskati v součinkovanju demografskih, socialnih in političnih procesov, kot so staranje prebivalstva, krčenje socialne države in deregulacija socialnih storitev, zlasti pa vse večja in intenzivna participacija žensk na trgu dela, ki ni pospremljena z učinkovitimi politikami enakosti spolov in socializacije skrbstvenega dela, ki bi ženske razbremenile »dvojnega delovnega dne« (Hochschild 1989; Williams 2005). Medtem ko se postindustrijske družbe soočajo z naraščajočim skrbstvenim primanjkljajem (Daly, Rake 2003), se spreminja tudi dinamika sodobnih migracij (Castles, Miller 2003). Neoliberalne politike, ki naj bi zagotovile vračilo zunanjih dolgov držav v razvoju, so prispevale k uničenju lokalnih ekonomij, demontaži socialnih storitev, od katerih so odvisne predvsem ženske, visoki brezposelnosti in revščini, kar ženske v državah v razvoju potiska v vlogo hraniteljic družine in vzpostavlja pogoje za globalno feminizacijo migracij. Oba razvoja se združita v neformalnem zaposlovanju migrantk v zasebnih gospodinjstvih, ki prevzamejo reproduktivno delo žensk srednjega in višjega razreda globalnega severa in zahoda, ki se, spodbujene s politikami enakosti spolov, vse bolj aktivno vključujejo na trg dela.

Povezavo med skrbstvenim primanjkljajem, feminizacijo migracij ter strukturnimi neenakostmi sta artikulirali Rachel Salazar Parreñas (2001) v svoji doktorski raziskavi o filipinskih skrbstvenih delavkah v Rimu in Los Angelesu s konceptom »mednarodne delitve reproduktivnega dela« ter Arlie R. Hochschild (2000), ki je na podlagi raziskav Rachel Salazar Parreñas razvila koncept globalne verige skrbi (GVS). Avtorici sta s tem opozorili, da je iz študij globalizacije povsem izpuščen vidik reproduktivnega dela in ospoljenosti globalizacije, ter pokazali, da mednarodno delitev reproduktivnega dela oblikujejo globalni kapitalizem in sistemi neenakosti spolov v državah izvora in ciljnih državah (Parreñas 2001: 72). V konceptualizaciji Arlie E. Hochschild (2000: 131) arhetipska GVS vključuje »starejšo hčerko iz revne družine, ki skrbi za svoje brate/sestre, medtem ko je njena mati varuška otroku migrantke, ki skrbi za otroka družine v bogati državi«. Nicola Yeates (2005) poudari, da GVS implicira procese relokacije skrbstvenega dela tako v državi izvora kot v ciljni državi. V državi izvora migrantka relocira svoje skrbstveno delo sorodnici ali najeti skrbstveni delavki, pogosto sodržavljanki, ki ji revščina onemogoča, da bi tudi sama migrirala, medtem ko v ciljni državi pripadnica srednjega ali višjega razreda alocira skrbstveno delo najeti migrantki. Vrednost dela proti koncu verige upada in se spremeni v neplačano delo ženskih članic družine migrantske delavke v izvorni državi. Ti procesi vključujejo različne vrste migracij: interne ruralno-urbane, meddržavne, regionalne in transkontinentalne (Hochschild 2000: 132). Hkrati pa koncept GVS razkriva procese transnacionalizacije družin, v katerih se formirajo transnacionalna gospodinjstva in povezave med njihovimi člani/cami, vključno z otroki (prav tam). Nicola Yeates (2004: 379) predlaga razširitev koncepta GVS, ki implicira heterogenost globalnih skrbstvenih trgov, multidimenzionalnost skrbstvenega dela in historizacijo skrbstvenih verig. Predlaga, da se poleg nekvalificiranega dela (npr. varuš in čistilk) v raziskave vključuje tudi kvalificirano delo (npr. medicinske sestre, negovalke); da se poleg migrantk, ki so matere, upošteva raznolikost družinskih statusov in tipov gospodinjstev migrantk in migrantov (npr. poročenih/samskih, z/brez otrok, z/brez razširjene družine); da se poleg materinskega dela raziskuje tudi skrb za starejše ter izobraževalne, seksualne, religijske in druge socialne storitve; da poleg zasebnega gospodinjstva kot delovnega mesta analize vključujejo tudi institucije (npr. bolnice, šole), pri tem pa naj se upošteva distinkcija med državnimi in nedržavnimi delovnimi okolji; še zlasti poudari potrebo po osvetlitvi zgodovinskih kontinuitet in diskontinuitet posamezne GVS.

Evropska refleksija součinkovanja feminizacije migracij, skrbstvenega primanjkljaja in sistemov blaginje (Williams 2005; Lutz 2008; Widing Isaksen 2010), ki je bila po letu 1990 soočena z naraščajočimi migracijami z vzhoda na zahod Evrope, poudari, da globalizacija skrbstvenega dela ni samo posledica ekonomske globalizacije ter neenakosti med globalnim severom in jugom, pač pa jo sooblikujejo geopolitične spremembe v Evropi, kot so širitev Evropske unije, vojne na Balkanu in vpliv neoliberalnih politik na tranzicijske vzhodnoevropske družbe. Kot pomemben dejavnik »globalne ekonomije skrbi« (Williams 2005) in »neformalnih skrbstvenih trgov« (Lutz 2008) avtorice poudarijo vlogo države v odzivu na intenzivno zaposlovanje žensk, ki spreminja družinski model, v katerem je moški hranitelj družine, ki s svojim delom zunaj doma ekonomsko preživlja družino, ženska pa je kot gospodinja in mati skrb-

nica doma, v dvokarierni družinski model, v katerem sta oba odrasla partnerja zaposlena zunaj doma. Vzporedno s tem potekajo premestitve odgovornosti od javnega zagotavljanja skrbstvenih storitev k privatiziranim rešitvam, kar se odraža v tipu socialnih podpor, ki jih država namenja državljanom/državljanke, ki imajo skrbstvene potrebe. Namesto zagotavljanja javnih storitev številne evropske države (npr. Velika Britanija, Španija, Nemčija, Francija, Italija, Finska, Švedska, Nizozemska, Avstrija) uvajajo politike delnega pokritja stroškov skrbi za otroke v obliki *denar-za-skrb podpor* (angl. *cash-for-care allowances*), na področju oskrbe starejših pa neposrednih dodatkov k pokojninam, ki starejšim omogočajo, da na skrbstvenem trgu kupijo ustrezno količino skrbstvenih storitev (Ungerson, Yeandle 2007). Ta način (de)regulacije skrbstvenih storitev spodbuja razvoj specifične oblike poblagovljene oskrbe, ki je individualizirana in si jo uporabnik poišče sam na (globalnih) skrbstvenih trgih, kjer so pomembne akterke migrantke.

V pričujočem članku analiziram položaj slovenskih državljanek, ki dnevno prestopajo slovensko-italijansko državno mejo, da bi na globalnem skrbstvenem trgu v Italiji v zasebnih gospodinjstvih čistile, varovale otroke in negovale starejše. Raziskave evropskih sistemov blaginje umeščajo Italijo v t. i. mediteranski model, za katerega je značilno, da je skrbstveno delo, zlasti skrb za starejše, skoraj v celoti prepuščeno družini (Bettio idr. 2006: 272). Z vidika sociodemografskih trendov Italija po letu 1970 doživlja pospešeno staranje populacije, hkrati pa zlasti v industrijsko razvitem severu stopnja zaposlovanja žensk ves čas narašča. Po letu 1980 se je Italija iz države emigracije spremenila v državo rastoče imigracije. V nasprotju z mediteranskimi državami, kot so Španija, Grčija in Portugalska, so v Italiji pokojnine relativno visoke, hkrati pa država omogoča individualno finančno podporo starejšim, ki potrebujejo dodatno oskrbo ali dolgotrajno nego. Ob nerazvitih javnih kapacitetah in manku reguliranih tržnih storitev so ta sredstva usmerjena v obsežen nereguliran globalni skrbstveni trg, ki vključuje tudi skrb za otroke in gospodinjstva dela ter omogoča neformalno delo številnim globalnim skrbstvenim delavkam.¹ Te v največjem številu prihajajo s Filipinov, v manjših deležih pa iz Peruja, Šri Lanke, Romunije, Poljske, Albanije, Maroka in številnih drugih držav (prav tam).

Slovenija, čeprav postsocialistična vzhodnoevropska družba, v tranzicijskem obdobju ni doživljala delovne emigracije žensk na Zahod, ki je sicer značilna za številne vzhodnoevropske države (Williams 2005). Vendar etnografske in druge študije (Orehovec 1997; Verginella 2006) pričajo, da slovenske državljanke, prebivalke vasi in krajev ob meji z Italijo, od 19. stoletja kontinuirano delujejo kot neformalne skrbstvene delavke v zasebnih gospodinjstvih v italijanskih obmejnih mestih. Na podlagi individualnih intervjujev² v tem članku analiziram, kako se slovenske državljanke umeščajo v globalni trg skrbstvenega dela v Italiji. Medtem ko obstoječe študije o globalizaciji skrbstvenega dela ne posvečajo posebne pozornosti historizaciji posameznih primerov mednarodne delitve skrbstvenega dela, v tem članku najprej osvetlim zgodovinski kontekst in posebnosti položaja slovenskih v primerjavi z globalnimi skrbstvenimi delavkami z vidika več kot stoletne kontinuitete, tako rekoč tradicionalnosti tega pojava. Analiziram, kako na specifične položaje slovenskih skrbstvenih delavk v Italiji vpliva dejstvo, da gre za obmejno regijo z očitno kulturno in jezikovno bližino, zlasti pa poudarim specifične položaje dnevnih

1 Termin *globalne skrbstvene delavke* izhaja iz parafraze terminov *global servants* (Parreñas 2001) in *global care work* (Widding Isaksen 2010). Uporabljamo ga kot sinonim za migrantsko skrbstveno delavko.

2 Aktualni položaj slovenskih skrbstvenih delavk v Italiji analiziram na podlagi 16 individualnih intervjujev na območju Krasa, Goriške in Vipavske doline. Pet intervjujev je bilo narejenih leta 2006 v okviru projekta Sistem pomoči na domu – SIPA (Equal program), 11 intervjujev pa leta 2009 v okviru diplomskega dela »Donne di servizio«: Plačano družinsko delo (transkripcije so zbrane v Bratož 2009). V obeh terenskih raziskavah sta raziskovalki Mojca Sušnik in Ivana Bratož – zahvaljujem se jima za njuno terensko delo, ki je empirično izhodišče tega članka – pridobivali respondentke po metodi snežne kepe; intervjuji so bili posneti in transkribirani. Obe raziskavi sta poleg demografskih podatkov vključevali vprašanja o prejšnjih delovnih izkušnjah, motivih za opravljanje skrbstvenega dela v Italiji, pozitivnih in negativnih izkušnjah z delodajalci, poteku delovnega dne, njihovem mnenju, zakaj jih gospodinjstva zaposlujejo, odnosih z drugimi migrantskimi skrbstvenimi delavkami, socialni varnosti in načrtih za prihodnost.

skrbstvenih migrantk, ki v literaturi, ki se pretežno osredotoča na dolgotrajne, začasne ali krožne migracije, še ni obdelan. Metodološko članek predstavlja mikrostudijo, tako v geografskem smislu (obmejna regija med Slovenijo in Italijo) kot v smislu osredotočenja analize na osebne pripovedi skrbstvenih delavk. Čeprav osebne pripovedi ne odražajo realnosti, pač pa jo v procesu naracije na poseben način konstruirajo, so relevantne za analizo družbenih pojavov, ker omogočajo povezovanje objektivnih dejavnikov, ki opredeljujejo določen pojav, z njihovim subjektivnim osmišljanjem in tako odprejo prostor za vnašanje novih interpretacij, tistih, ki so bile zastrte v prevladujočih razlagah družbenih procesov (Pajnik, Bajt 2009).

PRIMORSKE SKRBSTVENE DELAVKE V ITALIJI MED PRETEKLOSTJO IN SEDANJOSTJO

Mejno območje med Slovenijo in Italijo, ki ima tudi simbolne pomene meje med Vzhodno in Zahodno Evropo in je bilo pred dvema desetletjema tudi meja med nasprotujočima si političnima in ekonomskima sistemoma, ki sta ideološko delila Evropo, je zaznamovano z razgibano zgodovino, polno političnih sprememb, premikov imperialnih in državnih meja, sprememb mejnih režimov ter z večsmernimi migracijskimi tokovi. V tej dinamiki ostaja fenomem Primork, ki v italijanskih mestih opravljajo skrbstveno delo, kontinuiran vse od srede 19. stoletja do danes. Do prve svetovne vojne, ko je del Italije skupaj s slovenskim ozemljem pripadal avstro-ogrskega imperiju, so slovenske ženske predstavljale več kot polovico migrantk v Trst v primerjavi z moškimi (Kalc 2002). Večina med njimi je bila ruralnih deklet, starih med 15 in 20 let, ki so tako kot moški vrstniki iskala v mestu delo in zaslužek. Kot pravi Verginella (2006), je bil njihov odhod v mesto pogosto posledica gospodarske krize, ki je zajela revno plast kmečkega prebivalstva. Patrilinearni vzorec dedovanja je določal, da večji del kmetije in premoženja pripada prvorojenemu sinu, zato večini otrok v praviloma številčnih družinah, zlasti pa dekletom, ni preostalo drugega, kot zapustiti dom (Mlekuž 2004). Zaposlovale so se kot služkinje, kuharice in gospodinjske pomočnice pri družinah. Poleg pomoči družini, ki je ostala na kmetiji, je bil glavni namen njihove migracije s služenjem zaslužiti doto, ki bi jim prepečila padec med najrevnejše na poročnem trgu. Tovrstna ruralno-urbana ekonomska migracija in vzorec zaposlovanja mladih ljudi predstavlja model življenjskega ciklusa (Nagata 2003), v katerem je služenje sestavni del prehoda iz izvorne v ustvarjanje lastne družine, služenje pa je pojmovano kot učenje, navezovanje stikov, priložnost za družbeno mobilnosti navzgor in varčevanje.

Drugače je bilo z aleksandrinkami, slovenskimi Primorkami, ki so se kot cenjene služkinje, gospodinjske pomočnice in dojilje zaposlovale pri bogatih družinah v Egiptu. Poleg mladih samskih deklet so bile mnoge aleksandrinke poročene in matere majhnih otrok. V slovenski kolektivni zavesti so aleksandrinke simbol mater, ki so v varstvo sorodnic in očetov zapustile majhne, včasih komaj rojene otroke, da bi prevzele dobro plačano delo dojilj v tujini in s tem omogočile preživetje družine. Aleksandrinstvo predstavlja tipično GVS, ki je kontinuirano potekala med Slovenijo in Egiptom od leta 1890 do druge svetovne vojne, ko je bila pretrgana zaradi spremenjenih političnih razmer v Egiptu ter zaradi rastoče industrializacije in novih možnosti zaposlovanja doma (Koprivec 2013). Aleksandrinstvo kaže, da GVS niso zgolj sodoben pojav, pač pa so obstajale že v preteklosti, vendar v različnih kontekstih: smer migracij je bila drugačna; država izvora in ciljna država sta bili v različnih socioekonomskih položajih, kot sta danes; namesto skrbstvenega primanjkljaja je bil povod GVS življenjski stil premožnih evropskih in egiptčanskih slojev v Egiptu.

Kljub spremenjenim ekonomskim in političnim razmeram po drugi svetovni vojni in »novi« meji, ki je ločevala Slovenijo v okviru Jugoslavije od Italije, hkrati pa tudi simbolno vzpostavljala nove notranje meje v Evropi, so Primorke nadaljevale pridobitno dejavnost v Italiji. V obdobju med letoma 1945 in 1954 je prvi val industrializacije v Jugoslaviji omogočal predvsem ustvarjanje novih zaposlitev za moške,

ženske pa so še vedno ostajale doma. Zaradi negotovosti, komu bo pripadlo slovensko Primorje, k Italiji ali novi državi Jugoslaviji, in v bojazni, da bo zaledje odtrgano od Trsta, od katerega je bilo vitalno odvisno, se je precej slovenskih družin odselilo v Trst. Prav ti izseljenci so bili pomembna socialna mreža, na katero so se oprle Primorke, ki so ostale v domačem kraju in se dnevno vozile na delo k družinam v Trst (Orehovec 1997). Pridobljene izkušnje z delom v Trstu, ki so se prenašale iz generacije v generacijo, in novonastala mreža sorodnikov so ženskam omogočale, da so si našle delo v neformalnem skrbstvenem sektorju. V prvih desetletjih po vzpostavitvi meje so razvile strategije, da so vsakodnevno neovirano prehajale varovano mejo, po letu 1954 pa je meja zaradi gospodarskih interesov obeh strani postajala vse bolj prepustna, dokler ni bila leta 2007 mejna kontrola s šengenskim sporazumom ukinjena.

V obdobju med letoma 1960 in 1980 se je obseg dnevnih migracij žensk v Italijo zmanjšal, nikakor pa niso izginile (Verginella 2006). Razloge za zmanjšanje je mogoče iskati v novih možnosti zaposlovanja, ki jih je drugi val industrializacije omogočal tudi ženskam, hkrati pa se je položaj žensk v Jugoslaviji v tem obdobju občutno izboljšal. Kot pokaže Burcar (2009: 7), je bila v skladu s socialistično politiko, ki je spodbujala splošno zaposlenost za vse, pri tem pa dajala poseben poudarek ženski emancipaciji, in ob pomoči na novo ustanovljenih podpornih javnih servisov, kot so bili vrtci in jasli, omogočena množična zaposlitev žensk za polni delovni čas. Iz tega pa so izhajale tudi pomembne individualne pravice do socialnega, zdravstvenega in pokojninskega zavarovanja. Ekonomski motiv brezposelnosti in pomanjkanja je postal spet pomemben v devetdesetih letih, ko je slovensko gospodarstvo zaradi sprememb političnega in ekonomskega sistema ter odcepitve od Jugoslavije doživljalo krizo.

POLOŽAJ PRIMORSKIH SKRBTVENIH DELAVK V ITALIJI DANES

Kdo so slovenske skrbstvene delavke v obmejnih italijanskih mestih?

V sodobnosti se tradicija skrbstvenega dela v gospodinjstvih v Italiji nadaljuje zlasti med ruralnimi ženskami. Če so v preteklosti delo v družinah v Italiji iskala predvsem mlada dekleta, demografska slika intervjuvank, delujočih v Italiji, danes kaže, da prevladujejo ženske srednjih let (od 40 do 65 let) in starejše, že upokojene ženske (najstarejša respondentka je stara 76 let). Mlade ženske, stare od 20 do 40 let, se v ta tradicionalni vzorec vključujejo izjemoma in začasno, zanimivo pa bi bilo spremljati njihove življenjske poteke z vidika, ali se bodo pozneje kljub temu vrnila k materinim tradicionalnim vzorcem neformalnega dela v Italiji. Večina respondentk je poročenih in imajo že samostojne otroke. Kadar med materino odsotnostjo otroci še potrebujejo varstvo, si pomagajo z razširjeno družino. Razen ene respondentke, ki ima visokošolsko izobrazbo, in je v delo čiščenja v Italiji vstopila šele po upokojitvi, imajo vse respondentke nizko izobrazbo, končano osnovno ali dveletno poklicno šolo. Večina respondentk, ne pa vse, so že bile formalno zaposlene v Sloveniji, vendar so zaposlitev iz različnih razlogov zamenjale za neformalno skrbstveno delo v Italiji.

Motivi za delo v Italiji

Motivi za delo v Italiji so različni. Ekonomski motivi so pomembni, vendar niso tako nujni, kot so bili v preteklosti. Pomemben ekonomski motiv je še vedno zaposlitev. Respondentke so povedale, da v domačem kraju s svojo izobrazbo ne morejo najti zaposlitve. Industrijskih tovarn skoraj ni več, delovna mesta čistilk, strežnic, negovalk so že zasedena, delo administratork je zanje prezahtevno. Če že najdejo delo v Sloveniji, je to slabo plačano osemurno fizično delo, medtem ko v gospodinjstvih v Italiji dobijo boljše plačilo za krajši in prilagodljiv delovni čas. Respondentke reflektirajo negotovost na trgu dela in

spremembe v strukturi gospodarstva, ki so nastale s prehodom v kapitalistični sistem. Marta (1947)³ pravi: »Ma, to so privatniki, glih tako, veste. Ma, kej je boljše ... to so ti, ki te vržejo takoj ... ni več družbenih firm, tam, kjer si bil varen.« Za upokojenke, ki imajo nizko pokojnino, ker so bile v svoji aktivni dobi gospodinje, tovarniške delavke z nizko plačo ali pa so delale na črno v Italiji in so si same plačevale socialno zavarovanje, je neformalno delo v Italiji nujno dopolnilo k prenizki pokojnini. Mnogim družinam pa to delo prinaša dodatek k družinskemu proračunu, ki nekoliko dvigne kvaliteto življenja.

Respondentke, ki v Sloveniji niso mogle najti dela, so večkrat poudarile, da jim neformalno delo v Italiji omogoča neodvisnost od moža: »No, pa da vam povem, jaz sem bila doma, na Zavodu, ene par let, od začetka je še nekaj bilo, potem pa vedno manj in kar ni bilo dela. Jaz nisem imela delovne dobe, nisem dobila skoraj nič in sem bila odvisna od moža. In to, veste, to je težko. Če delaš, pa si tako odvisen« (Cvetka 1960). Tudi Klara (1947) pravi: »Vse, samo da nisem odvisna od moža.« Barbič in Miklavčič-Brezigar (1999) pretanjeno analizirata emocionalne in družbene motive za tako obliko dela. Ruralne ženske so lahko precej omejene na ozek krog svoje družine in imajo malo možnosti za socializacijo zunaj doma. Občasno neformalno delo jim omogoča kanček zasebnosti in individualnosti ter distance od moža in otrok, druženje zunaj sorodstvenih mrež in pridobivanje novih izkušenj.

Tradicionalna ukoreninjenost tega vzorca dela je med Primorkami lahko sama po sebi razlog, da se brez večjih premišljanj odločijo za tovrstno delo. Kot pravi Jožica (1950) in tudi potrdi medgeneracijski prenos tega vzorca zaposlovanja znotraj družine:

Jaz nikoli nisem bila zaposlena v Sloveniji. Jaz sem tam dol začela delat že kot mlada punca. Moja mama je delala kot gospodinjska pomočnica in jaz sem ji šla kdaj pomagat. [...] Tudi moja hči hodi v Trst delat, ni naredila šole in mora nekaj delat. Od vedno se je to bolj splačalo kot pa služba v Sloveniji.

Usklajevanje dela in družine

Študije globalnih skrbstvenih trgov upravičeno poudarjajo, da migrantke omogočajo ženskam srednjega in višjega razreda v bogatih državah usklajevati profesionalno in družinsko življenje, medtem ko so same ujele v težki situaciji, ko morajo skrbeti za svoje otroke na daljavo in so njihove potrebe po usklajevanju dela in družine povsem prezrte (Lutz 2011). Rachel Salazar Parreñas (2001) pokaže, kako ne vključevanje specifičnih situacij migrantk v politike usklajevanja dela in družine prizadene njihove otroke in družine, kar se kaže v dolgotrajni odsotnosti fizičnega stika med materjo in otroki, premagovanju birokratskih ovir, ko poskušajo urediti obisk otrok pri materi, in večletnem čakanju na možnost združevanja družine. Neformalno skrbstveno delo lahko zelo omejuje možnosti usklajevanja dela in družine zaradi dolgih in slabo definiranih delovnikov, slabega plačila, ki vodi v več zaposlitev hkrati, nestandardnega delovnega časa, ki vključuje konce tedna, praznike, večerno, nočno in izmensko delo, časovno potratne neplačane prevoze od ene do druge stranke (Cancedda 2001). Še zlasti je to delo obremenjujoče za *live-in*⁴ delavke. V nasprotju s tem pa primorske delavke v Italiji prav neformalno delo poudarijo kot rešitev iz zagate pri usklajevanju dela in družine, saj jim prilagodljivo skrbstveno delo v Italiji omogoča izhod iz slabo plačanih formalnih zaposlitev z dolgimi, neprilagodljivimi delovniki in opresivnimi delovnimi razmerami v Sloveniji.

Primorke delajo v družinah v Italiji izključno kot *live-out*⁵ delavke v enem ali več gospodinjstvih,

3 Zaradi varovanja anonimnosti respondentk so njihova imena izmišljena, medtem ko je letnica rojstva prava.

4 Pojem *live-in* skrbstvene delavke je uveljavljen v literaturi o GVS (Anderson 2000) in se nanaša na tisto obliko dela, v kateri skrbstvena delavka živi v družini, v kateri dela. Ker v slovenščini ni mogoče najti ustreznega prevoza, ta izraz uporabljam v angleškem izvirniku.

5 Pojem *live-out* skrbstvene delavke ima nasproten pomen od pojma *live-in* in označuje skrbstvene delavke, ki delajo v različnih aranžmajih za več delodajalcev hkrati in živijo v lastnem domu. Tudi ta izraz v tem besedilu uporabljam v izvirni angleški obliki.

povprečno od pet do šest ur dnevno in ne nujno vsak dan, kar jim omogoča lažje usklajevanje dela in skrbi za družino. Večina čisti in dopoldan varuje otroke, kar jim omogoča večjo časovno prilagodljivost kot emocionalno naporna in časovno obremenjujoča nega starejših. Delodajalci jim omogočajo dopust in nekateri tudi plačano bolniško. Kot pravi Ana (1969): »Če potrebujem dopust, to ni noben problem. Če zbolim, mi v dveh družinah vseeno plačajo, čeprav v resnici ne delam.«

Slabe delovne razmere, neprilagodljivi delovniki in nizke plače v formalnih zaposlitvah v Sloveniji so strukturni vzvod vzdrževanja tradicionalnega vzorca dnevnih delovnih migracij žensk v Italijo. Nina (1970), mati dveh šoloobveznih otrok, dela v Italiji že deset let. Na vprašanje, zakaj se je odločila za to delo, potem ko je bila nekaj let zaposlena kot prodajalka v Sloveniji, je odgovorila: »Zaradi vse večjega pritiska v službi, nenehnega podaljševanja delavnika, najbolj pa zaradi družine. Treba se je bilo odločit, ali delo ali družina.« Ema (1966), ki je 14 let v Sloveniji delala v strežbi, je na isto vprašanje odgovorila: »Veste, kako je, majhni otroci, ti pa delaš vsak vikend, v strežbi je plača slaba. In sem si rekla, šla bom delat tja čez, bom vsaj frej ob sobotah in nedeljah.« Če se morajo transnacionalne migrantke, ki v družinah bogatih držav opravljajo skrbstveno delo, odpovedati preživljanju časa s svojimi otroki, pa primorskim dnevnim migrantkam v Italijo to delo omogoča, da lahko vsaj nekaj časa preživijo z njimi. Hkrati pa Primorke reflektirajo posledično obremenjenost z dvojnim družinskim delom. Marta (1947) pravi: »Ura je pol pet, ko pridem domov. Doma pa me čaka, saj veste, komplet vse še enkrat, kar delam tam, me čaka doma.«

Rekrutacija

Raziskave o globalnih skrbstvenih trgih poleg vloge etničnih migrantskih mrež in Katoliške cerkve razkrivajo industrijo rekrutacije migrantskih delavk iz revnih držav; izvajajo jo specializirane agencije, ki večinoma delujejo na meji zakona. Rekrutacija temelji na finančnem posojilu z visokimi obrestmi, ki naj bi pokrilo stroške storitve agencije, in je eden najbolj žgočih problemov v delovanju GVS (Anderson 2000). V nasprotju s tem primorske delavke v Italiji nikoli ne uporabljajo agencij za iskanje dela. V več kot stoletni tradiciji svojega delovanja v Italiji so vzpostavile socialno mrežo, ki omogoča kontrolo neformalnega trga dela v obmejnih italijanskih mestih. Ta socialna mreža je ključna za ohranjanje stalnih strank in širjenje kroga mestnih odjemalcev njihovih storitev. Večina delavk se vozi v Italijo z avtobusi. Skupna vožnja na delo med njimi vzpostavlja občutek pripadnosti posebni ženski skupnosti in jih povezuje v kolektiv, v katerem si izmenjujejo izkušnje, informacije o »dobrih« in »slabih« delodajalcih, pomagajo si pri iskanju novih delodajalcev. To jim omogoča neformalno mrežo socialne varnosti pa tudi socialne kontrole. Kot je povedala Ida (1944): »Pri nas si ženske tu zelo, zelo veliko pomagajo, pri nas ob meji še posebej. [...] Dosti se pomaga starejšim, ko grejo v penzijo, ki so še sposobne delat, da zaslužijo nekaj denarja. Ženska ena drugi, to je naj-naj-največja pomoč. In tako tudi največ dobijo.«

Načini in vrste dela

Zaposlitev v zasebnih gospodinjstvih je lahko v obliki *live-in* ali *live-out*. *Live-in* oblika dela, ki pritegne zlasti nedokumentirane migrantke, je opresivna oblika dela, v kateri so, kot poročajo študije, zlorabe in izkoriščanja pogosti (Anderson 2000). Delovni čas delavke ni jasno določen, podvržene so družbeni izolaciji, pomanjkanju zasebnosti ter ločenosti od lastne družine. V primerjavi s tem so prednosti *live-out* dela očitne in se kažejo v manjšem nadzoru delodajalca, boljši definiranosti obsega dela, možnosti zasebnosti in bivanja z lastno družino (prav tam).

Primorke praviloma delujejo kot *live-out* delavke, saj jim to omogoča bližina doma. Opravljajo dela, kot so čiščenje, pospravljanje in kuhanje, ki so včasih kombinirana z varstvom predšolskih otrok ali nego ostarelih družinskih članov. Tiste, ki so v svoji karieri delovale kot varuške ali negovalke starejših, poroča-

jo o velikih emocionalnih in fizičnih obremenitvah, zato se raje odločajo za čiščenje in pospravljanje, ki omogočata tudi večjo časovno fleksibilnost. Neva (1969), ki pri družini v Italiji pospravlja, kuha in varuje dva predšolska otroka, je takole opisala svoj delovni dan:

Jaz vsako jutro grem od doma že pred sedmo uro, grem v mlekarno, kupim sveže mleko in prinesem kruh. No, moram povedat, da je ta gospodinja, kjer sem, zelo prijazna, spijemo skupaj kavo in potem gre ona v službo. Potem jaz dve puncici, stari dve in štiri leta, jih čuvam, malo kakšno našo pravljičico, veste, tudi preberem in malo povem, kako je pri nas na Opčinah. Skuham tudi kosilo, se jim strašno dopade, ker znam skuhat joto, prinesem tudi od doma kaj domače hrane in se jim strašno dopade. In potem pride ona okoli ene ure in ji potem predam otroke. Takrat pa jaz ostanem še dve uri, toliko, da počistim. Rada pohitim, prej ko pride njen mož, pride okoli pol štirih.

Primorske skrbstvene delavke v Italiji še vedno ohranjajo kontinuiteto tradicije čezmejnega trgovanja z vrtninami, s pekovskimi izdelki, sadjem ipd., zaradi česar so v gospodinjstvih še bolj cenjene in zaželenjene. Cvetka (1960) je povedala: »Jaz tudi včasih kakšne češplje, jabolka, tega je pri nas polno, tukaj doma na vrtu sadimo, in mi imamo malo kmetije doma, veste. Strašno radi imajo kozje mleko, ne vem, je boljše. Tako da tudi kaj za to zaslužim. Tako, nesem dol.«

Pogosto pospravlja in čistijo v dvokariernih družinah z otroki in pri starejših ljudeh, ki potrebujejo podporo pri sicer samostojnem življenju. Nekaj respondentk je povedalo, da medtem ko one v družini čistijo in pospravlja, družina zaposluje tudi otroško varuško ali negovalko ostarelega družinskega člana. Pogosto pa so gospodinske pomočnice tudi v premožnih družinah, v katerih ženske niso zaposlene zunaj doma. Kot pravi Klara (1947): »Oni imajo dosti večerij, ki jih prirejajo doma za druge in tako grem jaz za vikend jim kuhat in postreči večerjo.« Opravljene storitve se nanašajo na zapolnjevanje skrbstvenega primanjkljaja v dvokariernih družinah in pri pomoči starejšim ljudem, pa tudi na statusne storitve življenjskega stila v premožnih gospodinjstvih, ki niso povezane s skrbstvenim primanjkljajem. Iz pripovedi respondentk izhaja, da je meja med skrbstvenim delom in storitvami življenjskega stila lahko zelo tanka in da ocena o skrbstvenem primanjkljaju kot ključnem motivu za zaposlovanje migrantk v družinah, ki predstavlja temeljni interpretativni okvir aktualnih teoretizacij zaposlovanja migrantk v zasebnih gospodinjstvih (Williams, Gavanas 2008; Lutz 2011), ni vedno upravičena.

Odnosi z delodajalci

Razmerja med skrbstveno delavko in družino so pogosto dolgotrajna in delavke so v družini sprejete kot njihove članice. Pojav »članica družine« je dobro raziskan in kaže na ambivalenten in asimetričen odnos med delodajalcem in delavko (Bakan, Stasiulis 1997). Motiv, zakaj je delavka postavljena v položaj »članice družine«, je predvsem vplivati na njeno čim večjo razpoložljivost, voljnost, skrbnost, pripravljenost na žrtvovanje in brezplačne usluge.

Tudi primorske delavke v Italiji poudarjajo, da jih delodajalci sprejemajo kot članice družine, hkrati pa reflektirajo hierarhična razmerja, razmerja *drugosti* (angl. *othering*) in neenakosti, ki se odvijajo pod navidezno prijaznim površjem in se kažejo v subtilnih vsakdanjih gestah. Ena takih gest je preverjanje delavke, da bi se delodajalci prepričali o njeni poštenosti. Marta (1947) pravi: »Tisto te pa kar zaboli. So mi nastavili, je bilo tam 50 €, tam pri šolnih vrženo. Saj veste, jaz vem, da tisto jim ni padlo.« Drugi primer je socialna distanca. Opisuje jo Cvetka (1960), ki v Italiji varuje otroke v eni od družin s slovenskimi koreninami: »Jaz sem jim rekla, da naj pridejo kdaj k nam, veste, pri nas je praznik, češpljevi dnevi in tako, je za otroke fajn. Pa nočejo. To pa striktno nočejo.« Tudi prehranjevalni rituali, o katerih poročajo respondentke, ki gospodinjiski delavki določajo, da pripravi hrano za celo družino, ne pripustijo pa je k skupnemu obedu, ampak ji določajo, da hrano poje v ločenem prostoru ali z otroki, izkazujejo socialno distanco. Neva (1969) pravi: »Čeprav je gospodinja zelo prijazna, mi da velikokrat vedeti, da sem samo

pomočnica.« S temi gestami delodajalci utrjujejo družbeno distanco do delavke. Ta je porušena z njenim vstopom v intimno sfero skrbi, hkrati pa se tako na ravni medosebnih odnosov preigravajo strukturna razmerja moči med ekonomsko močnejšimi in ekonomsko šibkejšimi, med urbanim in ruralnim, med »starimi« in »novimi« članicami Evropske unije, pa tudi med »pravim« formalnim delom in neformalnim skrbstvenim »nedelom«. Neformalno skrbstveno delo je večkratno družbeno stigmatizirano: kot neformalno, »ilegalno« delo, kot feminizirano delo in kot skrbstveno, družbeno nepriznано delo. Ta stigma doleti tudi skrbstveno delavko, in je še večja, če je delavka migrantka.

Iz intervjujev je razvidno, da primorske delavke izkazujejo v odnosu do delodajalcev v Italiji veliko avtonomijo. Če so delodajalci nespoštljivi in izkoriščevalski, jih preprosto zamenjajo, kar jim omogočajo dobro poznavanje terena in mreže solidarnosti med delavkami. Čeprav se v zadnjih desetletjih na neformalnem trgu skrbstvenih storitev v Italiji uveljavlja vse več Filipink ter migrantk iz vzhodnoevropskih držav in z Balkana, imajo Primorke neke vrste monopol in kontrolo na trgu. In to kljub temu da je cena njihovega dela tudi do dvakrat višja od cene dela »novih« migrantk. Etnizacija in hierarhizacija skrbstvenih delavk v tem primeru vzpostavlja slovenske delavke kot privilegirane, razloge za to pa je mogoče iskati prav v stoletni tradiciji, značilnostih obmejne regije, zaradi katerih imajo številne družine v italijanskih obmejnih mestih slovenske prednike, ter zaradi jezikovne in kulturne bližine. Ne gre pa prezreti dejstva, da ta vzorec vztraja na meji med evropskim centrom in periferijo, na notranji ločnici med »staro« in »novo« Evropo, kar vzpostavlja odnos med delodajalci v Italiji in slovenskimi delavkami kot asimetričen, ne glede na to, kako privilegiran položaj imajo slovenske delavke na italijanskem neformalnem skrbstvenem trgu.

Neformalnost

Neformalni trgi skrbstvenih storitev se vzpostavljajo na marginah družbe, obrobju ekonomije in mejah legalnosti, kar je posledica marginalizacije skrbstvenega dela in tistih, ki to delo opravljajo, kar je značilnost sodobnih kapitalističnih družb. Velik delež družbeno potrebnega skrbstvenega dela opravijo migrantke v polju sive ekonomije. Od dela migrantke imata dobiček tako država izvora kot ciljna država. Za ciljno državo ostaja družbeno potrebno reproduktivno delo še naprej poceni, saj se izobražene ženske, domačinke, lahko vključijo na trg delovne sile in ekonomsko prispevajo tako, da si individualno plačujejo opravljanje skrbstvenega dela. Ker številne migrantke prihajajo na delo za omejeno časovno obdobje, ciljna država z njimi nima stroškov za oskrbo v starosti, in ker svojih otrok praviloma ne pripeljejo s seboj, tudi stroški, povezani z zdravjem in izobraževanjem otrok, ostanejo breme države izvora. Države izvora pa imajo od emigrantskih delavk ekonomski priliv (Hrženjak 2007).

Primorke praviloma delujejo v sivi ekonomiji, čeprav imajo možnosti legalizacije dela. Vztrajanje v neformalnosti je ugodno za delodajalce, saj so storitve cenejše, in za delavke, ker jim omogoča, da so upravičene do ostankov socialnega sistema v Sloveniji, hkrati pa jim omogoča dodatni dohodek. Kot pravi Ina (1971):

Oni so me hoteli že takoj na začetku zaposlit. Ma jaz nisem hotela, ker sem bila pri možu zaposlena in je bilo tako zame boljše. Da sem delala v bistvu na črno. Oni mi dajo enkrat na mesec 100 €, da si plačam zavarovanje pri nas, v Sloveniji. Si raje plačujem tu kot v Italiji. Dobim otroški dodatek, štipendijo za otroka, tako da je zame boljše.

Kot se kaže v intervjujih, lokalni zavodi za zaposlovanje in centri za socialno delo, kjer ženske uveljavljajo socialne olajšave, ter šole, kjer uveljavljajo znižana plačila za stroške šolanja otrok, vedo za njihovo neformalno delo v Italiji, vendar tega ne sankcionirajo. Tudi na italijanski strani, kjer je vlada leta 2002 z zakonom Bossi-Fini nameravala zaježiti nezakonito zaposlovanje migrantk, to ni bistveno vplivalo na položaj slovenskih skrbstvenih delavk (Verginella 2006). Obe državi imata namreč ekonomske koristi od tega, da si ženske individualno, privatizirano in na meji legalnosti poiščejo rešitve za skrbstveno

delo in zaposlitev. Strukturna marginalizacija skrbstvenega dela pa na individualni ravni vzpostavlja negotovost tako delodajalcev kot delavk, saj so kljub navidezni benevolentnosti države neprestano pod grožnjo inšpekcije, preganjanja sive ekonomije in sankcioniranja. Kot kažejo intervjuji, delavke ta strukturni problem internalizirajo, individualizirajo in se soočajo z občutki krivde. Jožica (1950) pravi: »Tako, na ene trenutke nam dajo vedet, da vedo. Saj jaz vem, da ni pošteno. Jaz vem, da delajo ženske, veste na Kozini je ene par teh obratov privatnikov in res delajo, ena črna, ena bela, in potem so še obdavčene. Vem, da ni prav.«

ZAKLJUČEK

Osebnе izpovedi primorskih skrbstvenih delavk v Italiji pričajo, da dolgotrajna zgodovinska kontinuiteta neformalnega skrbstvenega dela v Italiji, značilnosti obmejne regije in tip migracij – dnevne migracije – vplivajo na drugačen, boljši položaj slovenskih migrantskih delavk v primerjavi z drugimi migrantkami na globalnih skrbstvenih trgih. Kontinuiteta dela vzpostavlja razširjene, trajne socialne mreže delodajalcev s slovenskimi predniki in omogoča dobro poznavanje terena. Sosedstvo države izvora in ciljne države vzpostavlja kulturno in jezikovno bližino, ki migrantski delavki olajšata vstop v gospodinjstvo. Tip dnevne migracije pa omogoča manj opresivno *live-out* obliko dela, vsakodnevno vračanje v državo izvora in kontinuirano skrb za lastno družino. V nasprotju z migrantkami iz t. i. tretjih držav in tretjega sveta, ki delujejo na globalnih skrbstvenih trgih, se primorske delavke ne soočajo s problemi državljan-skega statusa, delovnih viz in stalnega prebivališča. Te okoliščine, ki vključujejo še močno lokalno solidarnostno mrežo med ženskami, ki opravljajo isto delo, v odnosu do delodajalcev vzpostavljajo primorske skrbstvene delavke v Italiji kot avtonomne in opolnomočene.

Na mikroindividualni ravni osebne izpovedi delavk kažejo, da Primorke uspešno obračajo sebi v prid strukturna nasprotja med vzhodom in zahodom Evropske unije, ruralnim in urbanim, tradicijo in modernostjo, dobrim zaslužkom in neuglednim delom. Iz makroperspektive pogojev, ki oblikujejo življenje žensk v Sloveniji, pa je neformalno skrbstveno delo Primork v Italiji mogoče interpretirati kot individualizirano strategijo izhoda iz neugodnih strukturnih razmer, ki jih oblikujejo politike in režimi socialne varnosti, trga dela in (ne)enakosti spolov ter njihovo součinkovanje. Socialna varnost je v Sloveniji v precejšnji meri individualizirana, saj socialne varovalke, kot so minimalna plača, nadomestila za brezposelnost, velik delež pokojnin in socialne podpore ne dosegajo praga revščine. Za ženske na Primorskem, ki ostanejo brez zaposlitve, so zaposlene in prejemajo minimalno plačo ali so (predčasne) upokojenke s (pre)nizko pokojnino, predstavlja neformalno delo na globalnem skrbstvenem trgu v Italiji, ki je njihova tradicionalno uhojena delovna niša, strategijo izogibanja revščini. Hkrati so se po letu 1991 izrazito spremenile razmere na trgu dela v Sloveniji. Brezposelnost, zlasti starejših žensk, se je povečala in postala dolgotrajna, delo za polni in nedoločen čas je postalo izjema, povečali so se intenzivnost, negotovost in fleksibilizacija dela. Raziskave kažejo, da je delovni čas v Sloveniji razmeroma zelo dolg glede na severozahod Evrope, povečuje se obseg nadurnega dela in dela ob koncu tedna ter dela v izmenah (Ignjatović 2002: 183–184). Ob socialni in zaposlitveni negotovosti pa je treba upoštevati tudi spolne norme, ki ženske, še zlasti v ruralnih okoljih, večkratno obremenijo: kot skrbnice doma; kot zaposlene ženske, ki so ekonomsko neodvisne in enakovredno partnerju finančno prispevajo v družinski proračun; kot delavke na kmetiji. Skrbstveno delo v Italiji, čeprav neformalno in simbolno obremenjeno, se s prilagodljivim in krajšim delovnikom ter spodobnim plačilom, ki izhaja iz ekonomskih razlik med državama, kaže kot relevantna alternativa. Kljub boljšemu položaju, ki ga imajo Primorke na globalnem skrbstvenem trgu v Italiji v primerjavi z drugimi migrantskimi delavkami, pa je cena take »izhodne strategije« visoka. Njihovo delo v Italiji je ilegalno, kot tako ne omogoča socialne varnosti na podlagi delovne dobe in pokojnine, povečuje tveganje revščine v starosti in ekonomske odvisnosti od partnerja ter utrjuje vztrajni vzorec feminizacije in deregulacije skrbstvenega dela.

VIRI IN LITERATURA

- Anderson, Bridget (2000). *Doing the Dirty Work? The Global Politics of Domestic Labour*. London: Zed Books.
- Bakan B. Abugail, Stasiulis, Daiva (ur.) (1997). *Not One of the Family: Foreign Domestic Workers in Canada*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press.
- Barbič, Ana, Miklavčič-Brezigar, Inga (1999). Domestic Work Abroad. A Necessity and an Opportunity for Rural Women from the Goriška Borderland Region of Slovenia. *Gender, Migration and Domestic Service* (ur. Janet Momsen Henshall). London: Routledge, 164–179.
- Bettio, Francesca, Simonazzi, Anamaria, Villa, Paola (2006). Changes in Care Regimes and Female Migration: The 'Care Drain' in the Mediterranean. *Journal of European Social Policy* 16, 271–285.
- Bratož, Ivana (2009). »Donne di Servizio«: Plačano družinsko delo. *Diplomsko delo*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani.
- Burcar, Lilijana (2009). Od socialistične k (neoliberalni) kapitalistični družbenoekonomski ureditvi: Redefinicija državljanstva žensk. *Borec* 61/657–661, 296–331.
- Cancedda, Alessandra (2001). *Employment in Household Services*. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Castles, Stephen, Miller J., Mark (2003). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. New York: Palgrave Macmillan.
- Daly, Mary, Rake, Katherine (2003). *Gender and the Welfare State: Care, Work and Welfare in Europe and USA*. Cambridge: Polity Press.
- Hochschild, R. Arlie (1989). *The Second Shift*. New York: Penguin Books.
- Hochschild, R. Arlie (2000). Global Care Chains and Emotional Surplus Value. *On the Edge: Living with Global Capitalism* (ur. Will Hutton, Anthony Giddens). London: Jonathan Cape, 124–138.
- Hrženjak, Majda (2007). *Nevidno delo*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Ignjatović, Miroljub (2002). *Družbene posledice povečanja prožnosti trga delovne sile*. Ljubljana: Znanstvena knjižnica FDV.
- Kalc, Aleksej (2002). *Poti in usode: Selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje*. Koper: Knjižnica Annales Majora.
- Koprivec, Daša (2013). *Dediščina Aleksandrinsk in spomini njihovih potomcev*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Lutz, Helma (2008). *Migration and Domestic Work: A European Perspective on a Global Theme*. Burlington, Hampshire: Ashgate Publishing.
- Lutz, Helma (2011). *The New Maids: Transnational Women and the Care Economy*. London, New York: Zed Books.
- Mlekuž, Jernej (2004). Izbrani vidiki zaposlovanja beneških deklet v gospodinjstvih italijanskih mest: Tiha, grenko-sladka, nikoli povsem izrečena in slišana zgodba. *Dve domovini / Two Homelands* 19, 141–164.
- Nagata, Mary Louise (2003). *Scientific Report on Domestic Service, a Factor of Social Revival in Europe, 4. Seminar of the Servant Thematic Network »The Socio-economic Role of Domestic Service as a Factor of European Identity«*, Essex, <http://servantproject.com/reportEssex.htm> (15. 1. 2014).
- Orehovec, Martina (1997). Delo Istrank v Trstu. *Etnolog* 7, 115–129.
- Pajnik, Mojca, Bajt, Veronika (2009). Biografski narativni intervju: Aplikacija na študije migracij. *Dve domovini / Two Homelands* 30, 69–89.
- Parreñas Salazar, Rachel (2001). *Servants of Globalization: Women, Migration, and Domestic Work*. Stanford: Stanford University Press.
- Ungerson, Clare, Yeandle, Sue (ur.) (2007). *Cash for Care in Developed Welfare States*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Verginella, Marta (2006). *Ženska obrobja: Vpis žensk v zgodovino Slovencev*. Ljubljana: Delta.

- Yeates, Nicola (2004). Global Care Chains. *International Feminist Journal of Politics* 6/3, 369–391.
- Yeates, Nicola (2005). *Global Care Chains: A Critical Introduction*. Geneva: Global Commission on International Migration.
- Widding Isaksen, Lise (2010). *Global Care Work: Gender and Migration in Nordic Societies*. Lund: Nordic Academic Press.
- Williams, Fiona (2005). *Intersecting Issues of Gender, 'Race', and Migration in the Changing Care Regimes of UK, Sweden and Spain*. Predstavitev na letni konferenci mednarodnega sociološkega raziskovalnega odbora (19. 9. 2005). Chicago: Northwestern University. Neobjavljeno.
- Williams, Fiona, Gavanas, Anna (2008). The Intersections of Childcare Regimes and Migration Regimes: A Three-Country Study. *Migration and Domestic Work: A European Perspective on a Global Theme* (ur. Helma Lutz). Burlington, Hampshire: Ashgate Publishing, 13–19.

R A Z P R A V E I N Ć L A N K I
E S S A Y S A N D A R T I C L E S

MODEL MEDKULTURNE VZGOJE IN IZOBRAŽEVANJA: ZA USPEŠNEJŠE VKLJUČEVANJE OTROK PRISELJENCEV

Marijanca Ajša VIŽINTIN¹

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Model medkulture vzgoje in izobraževanja: Za uspešnejše vključevanje otrok priseljencev

Kot posledica priseljevanja, slabše učne uspešnosti otrok priseljencev v primerjavi z večinskim prebivalstvom in prepoznavanja nepravičnosti v šolskem sistemu so se začele razvijati različne oblike podpore za njihovo vključevanje. Za slovenski vzgojno-izobraževalni sistem smo razvili svoj model medkulture vzgoje in izobraževanja, ki ga sestavlja sedem področij: 1. razumevanje medkulturnosti kot pedagoško-didaktičnega načela; 2. razvoj sistemske podpore za uspešno vključevanje otrok priseljencev; 3. učitelji z razvijajočo se medkulturno zmožnostjo; 4. razvoj zavedanja o večkulturni družbi pri vseh učnih predmetih; 5. razvoj medkulturnega dialoga na šoli; 6. sodelovanje s (starši) priseljenci; 7. sodelovanje z lokalno skupnostjo. Model medkulture vzgoje in izobraževanja predlaga čim bolj celosten pogled na proces vključevanja otrok priseljencev, njegova cilja pa sta njihovo uspešnejše vključevanje in razvoj medkulturnega dialoga na šoli.

KLJUČNE BESEDE: otroci priseljenci, vključevanje, integracija, inkluzija, medkulturna zmožnost, medkulturna vzgoja in izobraževanje

ABSTRACT

The Intercultural Education Model: For more Successful Inclusion of Immigrant Children

The lower performance of immigrant children and the recognition of inequity in the school system are two of the reasons for the development of different support systems for the inclusion of immigrant children. For more successful and effective intercultural education that contributes to the inclusion of immigrant children and intercultural dialogue in Slovenia, it is necessary to do the following: 1. understand interculturality as a basic pedagogical principle; 2. develop systematic support for the inclusion of immigrant children; 3. hire teachers with developed intercultural competence; 4. be aware of multicultural society and develop this awareness in all school subjects; 5. develop intercultural dialogue in school; 6. cooperate with (immigrant) parents, and; 7. cooperate with the local community. This model of intercultural education provides a holistic view of the process of inclusion of immigrant children. Its aims are more successful inclusion of immigrant children and the development of intercultural dialogue in schools.

KEY WORDS: immigrant children, integration, inclusion, intercultural competence, intercultural education

¹ Dr. znanosti, asistentka z doktoratom, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, vizintin@zrc-sazu.si.

UVOD

Model medkulturne vzgoje in izobraževanja smo razvili na podlagi spoznanj nekaterih raziskav, razprav, primerov dobrih praks, izkušenj večkulturne vzgoje in izobraževanja ter lastnih izkušenj. Izhodišče je usmerjenost na celotno populacijo (ne le na priseljenke, ampak tudi na drugo prebivalstvo), kar je v skladu z medkulturnimi in integracijskimi načeli (Skubic Ermenc 2010; Bergoč 2011; Rey-von Allmen 2011). Poudarjamo, da ima pomembno vlogo pri oblikovanju družbenega zavedanja, da je vsaka družba večkulturna, večjezična, da sta identiteta in kultura dinamična procesa v stalnem razvoju – ne samo pri priseljenkih, ampak pri vsej populaciji – znanost (Rey-von Allmen 2011), ki širi svoja spoznanja iz teorije v prakso, torej tudi med učitelje. Za večji uspeh je ključno sodelovanje med različnimi znanstvenimi disciplinami (meddisciplinarne raziskave, razprave in projekti), ki omogoča večperspektivni pogled na zahteven in večplasten proces vključevanja otrok priseljenec.

Raziskava MIPEX (indeks politik vključevanja priseljenec), ki preverja politike vključevanja priseljenec, je leta 2011 uvrstila Slovenijo na 18. mesto med 31 sodelujočimi državami, med sedmimi kriteriji pa je najslabše ocenjeno ravno izobraževanje (Huddleston 2011). Nekatere šole in skupnosti, soočene s priseljevanjem (otrok) priseljenec, so same poiskale določene rešitve in razvile svoje oblike podpore za vključevanje (Baloh 2010; Hanuš 2010; Vižintin 2009; Gombač idr. 2011). Prva leta so se učitelji osredotočali na enega ali nekaj vidikov (najpogosteje na vprašanja, kako in s katerim gradivom poučevati slovenščino kot drugi jezik (SDJ), kako ocenjevati otroka priseljenca), sčasoma pa so razvili več podpor-nih oblik. Te so sistematično izpopolnjevali in širili, vključujoč tudi starše priseljenke in organizacije v lokalnem okolju ter zavedajoč se pomena usposabljanja učiteljev (Vižintin 2013a; 2013b).

Model medkulturne vzgoje in izobraževanja smo oblikovali z namenom, da presežemo osredotočenost le na posamezne vidike in da razvijemo čim bolj celosten pogled na vključevanje otrok priseljenec. Model aktivno vključuje različne soustvarjalce, vpete v proces vključevanja: učitelje, otroke in starše priseljenke, druge otroke in starše, lokalno prebivalstvo, lokalne organizacije, že obstoječe možnosti znotraj šolskega sistema, zakonodajo. Namen tega prispevka je predstavitev modela medkulturne vzgoje in izobraževanja, katerega cilj je prispevati k uspešnejšemu vključevanju otrok priseljenec in k razvoju medkulturnega dialoga v slovenskem vzgojno-izobraževalnem sistemu (Vižintin 2013b). Z njim želimo izboljšati dosedanje razmere, »ko za nepriznane jezikovne manjšine ni bilo narejenega veliko«, kot kritično ocenjuje slovenske razmere na področju vključevanja otrok priseljenec v začetku 21. stole-tja Klara Skubic Ermenc (2010: 277), in ponuditi učiteljem podporo pri vključevanju otrok priseljenec.

IZHODIŠČA ZA RAZVOJ MODELA

V slovenski vzgojno-izobraževalni proces se po priselitvi v Slovenijo vključujejo tudi otroci priseljenki prve generacije oz. novopriseljeni otroci, katerih materni jezik ni slovenščina in niso bili rojeni v Sloveniji. Učitelji se soočajo z izzivi poučevanja otrok, ki po vpisu v slovensko šolo ne znajo slovensko, medtem ko učni proces večinoma poteka v slovenskem jeziku. Povečan vpis otrok priseljenec v slovenski vzgojno-izobraževalni sistem, s katerim se je na začetku 21. stoletja soočilo veliko slovenskih šol, je posledica družbeno-političnih razmer v državi, konkretno povečanega števila priseljenec na podlagi izdanih delovnih dovoljenj za prosta delovna mesta, in posledica združevanja družin. Med letoma 2000 in 2009 je število otrok priseljenec naraščalo; po letu 2010 otroci priseljenki še vedno prihajajo, a v zmanjšanem številu. Potreba po razvoju modela, ki bi omogočal učinkovitejše vključevanje, se je porodila na podlagi osebnih strokovnih izkušenj na področju vključevanja otrok priseljenec (Vižintin 2009) ter sodelovanja v projektih ZRC SAZU (Gombač idr. 2011; Eduka 2012; Vižintin 2013a).

V teh projektih se je, tako kot pri raziskavi za doktorsko disertacijo (Vižintin 2013b) in nekaterih drugih raziskavah, razpravah (Skubic Ermenc 2007: 68–69; Zudič Antonič 2010: 212; *Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju* 2011: 138), izkazalo, da v slovenskih šolah že delujejo posamezni pogumni, subverziv-

ni, ozaveščeni in angažirani učitelji – aktivni državljani – ki presegajo ustaljene diskriminatorne prakse, »prehitevajo institucije in razpirajo ukleščenost v jezikovni in izobraževalni ekskluzivizem« (Milharčič Hladnik 2011a: 17, 18). Sočasno delujejo v Sloveniji učitelji in šole, ki se šele nekaj let soočajo z vključevanjem otrok priseljencev in iščejo odgovore, kako se organizirati in na kaj morajo biti pozorni. Predvsem zanje smo oblikovali model medkulturne vzgoje in izobraževanja. Obenem je model namenjen učiteljem in šolam, ki že imajo določene izkušnje, a jih želijo dopolniti, nadgraditi, evalvirati. Pri razvoju modela medkulturne vzgoje in izobraževanja smo izhajali iz:

- evropskih smernic pri razvoju medkulturnega dialoga, medkulturne zmožnosti, integracijskega modela za vključevanje priseljencev, slovenskih raziskav (*Bela knjiga Sveta Evrope o medkulturnem dialogu* 2009; Vrečer 2009; Vidmar Horvat 2009; Huddleston 2011; Huber 2012)
- ključnih poudarkov pri razumevanju termina medkulturen in pri uvajanju termina medkulturna vzgoja in izobraževanje (Rey-von Allmen 2011; Portera 2011)
- slovenskih raziskav na področju vključevanja otrok priseljencev prve generacije (meddisciplinarni pristop: migracijske študije, slovenščina kot drugi jezik, pedagogika), predlaganih ukrepov za sistemsko uresničevanje medkulturnosti kot pedagoškega načela, predlaganih sprememb za vključevanje otrok priseljencev (Peček, Lesar 2006; Peček, Lukšič Hacin 2006; Milharčič Hladnik 2011a, 2012; Skubic Ermenc 2007, 2010; Knez 2009; Zudič Antonič 2010; Bergoč 2011; Lukšič Hacin 2011; Vrečer 2012)
- primerov dobrih praks iz slovenskih šol (Baloh 2010; Hanuš 2010; Vižintin 2013a)
- rezultatov izbranih slovenskih razpisov in projektov (Baloh 2010; Gombač idr. 2011)
- slovenske osnovnošolske zakonodaje (Zakon o osnovni šoli 1996 idr.; Pravilnik o preverjanju in ocenjevanju znanja ter napredovanju učencev v osnovni šoli 2008)
- strategije in smernic (Strategija vključevanja otrok, učencev in dijakov migrantov 2007; Smernice za vključevanje otrok priseljencev v vrte in šole 2011)
- Bele knjige o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji (2011)
- spoznanj večkulturne vzgoje in izobraževanja (Nieto, Bode 2008; Bennett 2011)
- lastnih izkušenj s področja vključevanja otrok priseljencev
- raziskave za potrebe doktorske disertacije (Vižintin 2013b)

Za poimenovanje medkulturna vzgoja in izobraževanje (ne večkulturna) smo se v doktorski disertaciji (Vižintin 2013b) odločili, ker prinaša predpona med- dodano vrednost: poudarja sodelovanje med različnimi skupnostmi (Rey-von Allmen 2011) v družbi, ki je že večkulturna, večjezična, večetnična, večverska itd. Šele ko sprejmemo dejstvo, da je naša družba večkulturna, so postavljeni temelji za razvoj medkulturnega dialoga, v vzgojno-izobraževalnem procesu pa za razvoj medkulturne vzgoje in izobraževanja.

Spoznanja iz naštetih raziskav, razprav, primerov dobrih praks, izkušenj večkulturne vzgoje in izobraževanja ter lastnih izkušenj smo obogatili s kvalitativno raziskavo, izvedeno za potrebe doktorske disertacije (Vižintin 2013b). Ugotavljali smo, katere možnosti in rešitve so razvili v treh slovenskih šolskih okoljih (šola A, B, C) glede vključevanja otrok priseljencev v slovenski osnovnošolski vzgojno-izobraževalni proces ter razvoja medkulturnega dialoga na ravni celotne šole (šola A in C v letih 2001–2011, šola B v letih 2009–2011) in njihove dejavnosti analizirali s pomočjo razvitega modela.¹ Z otroki priseljenci, s starši priseljenci in z učitelji smo opravili polstrukturirane intervjuje. Sodelujoči priseljenci so prišli iz različnih izvornih dežel: Bolgarije, Bosne in Hercegovine, Hrvaške, Črne gore, s Kosova, iz Makedonije, Ukrajine, Združenih držav Amerike. V prispevku navajamo nekatera mnenja in izkušnje sodelujočih v kvalitativni raziskavi – vendar namen tega članka ni navedba rezultatov terenske raziskave na sodelujočih šolah, ampak predstavitev modela medkulturne vzgoje in izobraževanja.

1 Drugi cilj raziskave je bil ugotoviti, katere možnosti in rešitve so razvili na šolah na področju razvoja medkulturnega dialoga pri učnem predmetu slovenščina pri pouku književnosti v drugem triletnem osnovne šole. O rezultatih terenske raziskave glej Vižintin (2013b: 294–461).

MODEL MEDKULTURNE VZGOJE IN IZOBRAŽEVANJA

Model medkulture vzgoje in izobraževanja je sestavljen iz sedmih področij. Da bo vključevanje otrok priseljencev učinkovitejše in uspešnejše, ni dovolj, da smo pozorni le na posamezne vidike (npr. samo na ocenjevanje ali poučevanje slovenščine), ampak je treba razviti celosten pogled, ki aktivno vključuje različne soustvarjalce, vpete v proces vključevanja.

Slika 1: Model medkulture vzgoje in izobraževanja

Vir: Vižintin (2013b: 145)

Za učinkovit in uspešno delujoč model medkulture vzgoje in izobraževanja, katerega cilja sta uspešno vključevanje otrok priseljencev in razvoj medkulturnega dialoga na šoli, predlagamo sedem področij, ki jih v nadaljevanju podrobneje opišemo.²

1. Medkulturnost kot pedagoško-didaktično načelo

Medkulturnost kot pedagoško-didaktično načelo razumemo kot (Vižintin 2013b: 146–150):

- enakopraven odnos med kulturnimi, etničnimi, jezikovnimi idr. skupnostmi
- sprejemanje drugačnega kot enakovrednega, ne deficitnega
- pedagoški proces, ki podpira realnejši uspeh vseh učencev (pozitivna diskriminacija)
- priznavanje večkulturne družbe in razvoj medkulturne družbe: razvoj skupnostnih vrednot
- zaposlovanje učiteljev z lastno izkušnjo preseljevanja
- podporo pri spremembah obstoječih hierarhičnih odnosov
- usmerjenost na vse prebivalstvo: razvoj medkulturne zmožnosti pri vseh prebivalcih
- celoten vzgojno-izobraževalni proces
- podporo splošnim načelom ter ciljem vzgoje in izobraževanja

² Žal omejeni prostor ne dopušča opisa vseh teoretičnih izhodišč in primerov dobrih praks, ki so bili podlaga za razvoj modela (več o tem glej Vižintin 2013b: 1–217), zato navajamo le nekatere ključne poudarke.

Da postane medkulturnost eno od načel osnovne šole, je večkrat zahtevala Klara Skubic Ermenc (2007; 2010), kar so upoštevali tudi v novi Beli knjigi o vzgoji in izobraževanju (2011: 114–117): »načelo oblikovanja in širjenja nacionalne kulture in spodbujanja medkulturnosti«. Medkulturnost kot načelo in cilj nadaljnjega razvoja osnovne šole tvorita skupaj z oblikovanjem in s širjenjem nacionalne kulture eno načelo, ki se dopolnjuje – in si ne nasprotuje.

Enakopraven odnos med kulturnimi, etničnimi, jezikovnimi idr. skupnostmi razumemo kot spoštljivo in enakopravno sodelovanje med različnimi skupnostmi, ki sobivajo v naši družbi, konkretno v določenem lokalnem okolju in šolski skupnosti. Z drugačnim lahko enakopravno sodelujemo, če ga jemljemo kot enakovrednega, ne deficitnega, opozarja Klara Skubic Ermenc (2007; 2010). Ko se na šolo vpisujejo otroci priseljenci, jih uvrstimo v razred skladno s starostjo in glede na zaključeni razred v izvorni državi. V starših priseljencih in učiteljih maternih jezikov ter kultur, ki prihajajo na šolo, vidimo enakovredne partnerje, s katerimi na šoli skupaj razvijamo medkulturni dialog.

Pedagoški proces podpira realnejši uspeh vseh učencev, tako da razvija različne podporne oblike in dejavnosti. Pozitivna diskriminacija³ razlikuje zato, da bi odpravila nepravilne razlike in vzpostavila enake možnosti za vse. Zaradi negativne konotacije, ki jo zbuja izraz diskriminacija, in upoštevajoč cilj, za katerega si prizadevamo, predlagamo spodbudnejši, prijaznejši izraz, npr. sistemska podpora, enake možnosti, podpora pravičnosti. Naše izhodišče za razvoj skupnostnih vrednot je priznavanje večkulturne šolske skupnosti (in družbe), na podlagi česar lahko razvijamo medkulturno družbo. Na nekaterih šolah se svojega večkulturnega in večjezičnega okolja že zavedajo, še več, to jim je izhodišče za nadaljnje delo:

Smo zelo multikulturni, smo enkrat našeli več kot 21 nacionalnosti na šoli. Naša likovnica je s pomočjo hišnika, ki je ta konstrukt naredil oziroma ga dal delati, izoblikovala tako, da smo vsi učenci in učitelji naše šole pomočili svojo roko v eno od barv in jo dali gor. S tem smo se povezali. Mavrica – to smo mi. Z vsemi nacionalnostmi (učiteljica, šola A, Vižintin 2013b: 343).

Medkulturnost kot pedagoško-didaktično načelo se lažje uresničuje, če imamo na šoli zaposlene učitelje z lastno izkušnjo preseljevanja, tj. učitelje, ki so se sami preselili in izkusili medkulturni šok; proces izseljevanja in vključevanja v novo družbo; večleten trud za učenje jezika okolja; dileme, kako ohranяти in izpopolnjevati materni jezik, kulturo iz izvorne države ter hkrati sprejemati določena (drugačna) družbena pravila iz novega okolja.

Zelo težko pridejo v stik z okoljem, ki je drugačno, in jih odklanja in se zelo težko naučijo slovensko. Govorim o našem okolju, ki je, če ga preneseš v Nemčijo, enako. Tam se ena Slovenka, ki doma skrbi za svojo družino, zelo težko vključi ali hitro nauči. Zelo veliko energije moraš vložiti v to, da se naučiš jezika v okolju, v katerem živiš. Čutiti moraš sprejemanje okolice. Če imaš občutek, da te okolica odklanja, toliko teže pridobiš večšine jezika. Če bi ti ljudje imeli tako izkušnjo, torej kako težko je zunaj, da si na istem, kot so ti Makedonci pri nas ... Teže je za ženske. Moški so zaposleni. [Snaha ni zaposlena?] Seveda ne, imajo novorojenčka (učiteljica, šola B, Vižintin 2013b: 389–90).

Učitelji, ki so se sami soočili s spreminjanjem in z razvojem sestavljene identitete (Milharčič Hladnik 2011b) ali pa je to doživel kdo od njihovih sorodnikov, pripomorejo k uspešnejšemu vključevanju otrok priseljencev, saj izhajajo iz svojih izkušenj:

3 Pozitivna diskriminacija je uveljavljen termin na področju politične filozofije. Le s politiko pozitivne diskriminacije ne rešimo vseh zagat, na katere opozarjajo medkulturno usmerjeni pedagogi; Klara Skubic Ermenc (2010) opozarja, da le prilagajanje potrebam in značilnostim posameznikov ter skupin lahko vodi v pretirano ločevanje in segregacijo, zato je treba področje reševati celovito.

Glede na to, da sem tudi sam tujec, nisem Slovenec, sem sem prispel in nisem rojen v Sloveniji, jih na fini način obogatim z vedenjem, da če obdržijo vse, kar imajo v svoji kulturi, in spoštujejo in dodajo vse, kar ponuja ta država, ta kombinacija zna biti fantastična (učitelj, šola A, Vižintin 2013b: 358).

Namesto izraza učitelj z migrantskim/priseljenskim ozadjem predlagamo uporabo novega strokovnega izraza, in sicer učitelj z lastno izkušnjo preseljevanja. Ponovno smo pri negativni konotaciji, in sicer besede ozadje: to je običajno nekaj temačnega in negativnega, medtem ko ima beseda izkušnja ravno nasproten učinek, pomen: je nekaj dragocenega, pomembnega, nekaj, iz česar se (na)učimo in gremo naprej (Vižintin 2013b: 148).

Učitelji naj sodelujejo pri spremembah obstoječih hierarhičnih odnosov, kar pomeni, da v svojem (šolskem) okolju prepoznajo primere (sistemske, prikrite) diskriminacije, ozaveščajo predsodke, stereotipe (tako pri sebi kot pri učencih), jih presegajo – in jim odkrito nasprotujejo. S svojim znanjem in svojimi dejanji kot aktivni državljani prispevajo k spremembam, ki omogočajo razvoj dejanskega enakopravnega odnosa med kulturnimi, etničnimi, jezikovnimi idr. skupnostmi.

Pri razvoju medkulturnosti kot pedagoško-didaktičnega načela smo usmerjeni na vse prebivalstvo, ne samo na priseljence ali določene kulturne, etnične, jezikovne idr. skupnosti. Vsi moramo razvijati svojo medkulturno zmožnost. Sonia Nieto in Patty Bode menita, da potrebujejo pripadniki večinskega prebivalstva več izobraževanja na tem področju kot drugi, saj so po navadi najmanj ali napačno izobraženi o raznolikosti (2008: 51), medtem ko so pripadniki manjšinskih/priseljenskih skupnosti bistveno bolj izpostavljeni spoznavanju večinske skupnosti ter sodelovanju z njo.

Medkulturnost je načelo, ne posebna pedagoška disciplina. Medkulturnost je, tako kot druga načela, vodilo pouka, ki usmerja načrtovanje, izvajanje in evalviranje pouka, kar pomeni, da preveva celoten proces vzgoje in izobraževanja, preveva vse: šolsko vzdušje, fizično okolje, šolske učne načrte, odnose med učitelji, učenci in skupnostjo (Nieto, Bode 2008; Skubic Ermenc 2007; 2010). Medkulturnost podpira splošna načela (človekove pravice in dolžnosti, avtonomijo, pravičnost, kakovost) ter cilje vzgoje in izobraževanja. Vendar smo do splošne načelnosti kritični, še zlasti, če ostaja le na načelni ravni in se v vzgojno-izobraževalnem procesu ne uresničuje (Peček, Lesar 2006; Peček, Lukšič Hacin 2006; Milharčič Hladnik 2011a, 2012; Skubic Ermenc 2007; 2010; Bergoč 2011 idr.). Mnoge šole so sprejele svojo vizijo: predlagamo, da postane medkulturnost eno od načel v viziji šole, eden od ciljev, h kateremu stremi celotni vzgojno-izobraževalni proces.

2. Sistemska podpora

Sistemska podpora uporablja zakonodajne možnosti (pouk SDJ, dveletno prilagojeno ocenjevanje, individualni program, razširjeni program), predvidene v Zakonu o osnovni šoli (1996 idr.) in Pravilniku o preverjanju in ocenjevanju (2008), ter primere dobrih praks, razvitih v slovenskem šolskem sistemu (uvajalnica, priprava razredne skupnosti, medvrstniška podpora). Za kakovostno sistemsko in strokovno podporo pri uspešnem vključevanju otrok priseljencev so priporočljive naslednje dejavnosti:

- uvajalnica
- priprava razredne skupnosti na sprejem otrok priseljencev
- pouk slovenščine kot drugega jezika
- dveletno prilagojeno ocenjevanje
- individualni program
- vključevanje v razširjeni program
- medvrstniška podpora

Nedorečenosti, v kakšni obliki, kako dolgo, s katerim gradivom itd. naj bi potekale posamezne oblike sistemske podpore za vključevanje otrok priseljencev, povzročajo med učitelji stisko: »ko morajo slovenski

učitelji novopriseljenega učenca naučiti jezik in mu nuditi pomoč tudi pri drugih predmetih, je lahko takšno vključevanje za (še zlasti neizkušenega) učitelja zelo naporno» (Lesar, Čančar, Jug Došler 2012: 69). Na nekaterih šolah so učitelji sami razvili svoje rešitve. Kot pomembno inovativno obliko podpore, ki so jo razvili na Osnovni šoli (OŠ) Koper, omenjamo uvajalnico (Baloh 2010). Uvajalnica se na OŠ Koper izvaja v zadnjem tednu avgusta. V tem tednu se otroci priseljenci naučijo osnovnih sporazumevalnih vzorcev v slovenščini – a pomembneje je, da imajo otroci priseljenci priložnost spoznati šolske prostore, nekaj učiteljev, ki so jim en teden na voljo pri dejavnostih, namenjenih samo njim. Na prvi šolski dan, ko vstopi v šolske prostore na stotine drugih otrok, so otroci priseljenci – ki so spoznali, kje na šoli so posamezne učilnice, jedilnica, telovadnica, knjižnica, garderoba, kaj pomenijo krajsšave na urniku itd. – malo manj prestrašeni in se v novem okolju počutijo bolj varni, dobrodošli. V času uvajalnice dobijo učenci priseljenci možnost, da predstavijo svoj materni jezik in izvorno državo, kar pozitivno vpliva na njihov občutek sprejetosti. Skupaj z učitelji si ogledajo mestno jedro, kar omogoča lažje vključevanje v širšo družbeno skupnost. Uvajalnica, kot so si jo zamislili na OŠ Koper, je le del pripravljavnice: nadaljuje se v naslednjem šolskem letu in vključuje večino dejavnosti, pomembnih za sistemsko in strokovno podporo pri vključevanju otrok (Baloh 2010). Odločitev zaposlenih na šoli, da sodelujejo pri projektih, je omogočila razvoj in okrepitev njihove dotedanje dobre prakse – strokovne objave in predstavitve strokovni javnosti pa so omogočile širjenje dobre prakse na druge šole:

Po konferenci smo lansko šolsko leto vpeljali, da imamo zadnji teden v avgustu pripravljavnico. Upam, da bomo šle s tem čisto realno naprej. Jaz sem bila navdušena. Povabimo vse, bili so otroci, mamice. Deklica, ki je prišla v našo šolo – v mesecu avgustu so prišli v Slovenijo in so prišli v pripravljavnico. Zraven je v pripravljavnico hodila njena mama in starejša sestra, ki je šla potem na srednjo zdravstveno šolo. Spoznali so razredničarko, šli smo po prostorih šole. Učili smo se osnove, začeli smo čisto na začetku: osnovni sporazumevalni vzorci, spoznavanje šole in šolskih prostorov (učiteljica, šola C, Vižintin 2013b: 437).

V modelu predlagamo nadaljevanje in dopolnitev uvajalnice (strnjene oblike vključevanja s poučevanjem SDJ, spoznavanje šolskih prostorov, lokalnih organizacij in lokalne skupnosti) med šolskimi počitnicami (Vižintin 2013b: 151).⁴ V ta namen se uporabijo ure za dodatno strokovno pomoč za poučevanje SDJ, ki jih pridobi šola na podlagi prošnje, poslane na Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport. Če ni možno, da izvajajo uvajalnico še naprej učitelji, ki so spremljali otroka na avgustovski uvajalnici, si lahko učitelji, ki bi izvajali nadaljevanje uvajalnice, pomagajo z individualni programi, v katerih se spremlja napredek posameznega otroka priseljenca.

Pomembna oblika podpore je priprava razredne skupnosti na sprejem otroka priseljenca, saj ključno vpliva na to, kako bodo učenci sprejeli novega otroka, ki največkrat še ne zna govoriti slovensko. Za vsakega otroka so pomembni občutek sprejetosti, različne oblike podpore in razvijajoče se prijateljstvo – za otroka, ki se je pred kratkim preselil v neznano okolje, v katerem govorijo drugačen jezik in v katerem se mora navaditi na nova šolska pravila, še toliko bolj. Najpogostejše oblike priprave učiteljev so pogovori z učenci pred prihodom novega učenca (kako bi se sami počutili, če bi se preselili; katere oblike podpore bi pričakovali zase). Predlagamo, da si ogledajo risanko/odlomek iz (dokumentarnega) filma ipd. v jeziku, ki ga ne razume nihče v razredu (Vižintin 2013b: 152).⁵ Učenci občutijo, kako je poslušati neznan jezik (in to pet do osem ur pri pouku), kako malo ali nič ne razumejo – pa čeprav so vsi prijazni. Predlagamo, da se učitelji pozanimajo, od kod prihaja novi učenec in mu v skladu s tem v razredu pripravijo dobrodoščilo: slika zastave; zemljevid izvirne države; učenca nauči učitelj reči dober dan, živijo, ime mi je ipd. v maternem jeziku prihajajočega otroka; naučijo se šteti do pet ali zapeti pesem, povedati

4 Predlagamo jesenske, zimske počitnice (božično-novoletne in prvomajske ne, ker mnogi odpotujejo na dopust ali k družinam v izvorno državo).

5 Posnetek naj traja vsaj 5–15 minut, odvisno od starosti otrok (na začetku smo običajno pozorni, potem koncentracija in zanimanje upadeta, ker razumemo malo); priporočamo tudi pri usposabljanju učiteljev.

izštevanko ipd. Učenci to napišejo/narišejo na dvojezične plakate: v maternem jeziku otroka priseljenca in v slovenščini. Vključevanje je proces, ki se s toplim sprejemom šele začneja.

Pouk SDJ je temeljna oblika podpore za uspešno vključevanje otrok priseljencev v novo okolje, zato je pomembno, da je organiziran strokovno, sistematično in prilagojeno individualnim potrebam. Učiteljem SDJ svetujemo usposabljanje za poučevanje SDJ, študij strokovne literature s tega področja ter izmenjavo izkušenj z drugimi učitelji SDJ. Navajamo mnenji dveh učiteljic, ki sta opisali svoje začetniške dvome, težave ter kako sta jih rešili:

Še sama sem se lovila. Ker nisem sama vedela, kako naj, mi je zelo veliko pomagala sodelavka. Ona mi je povedala, ker poučuje slovenščino že več let – tule drugo ali tretje leto, a mislim, da ima tudi od druge pedagoške izkušnje s to slovenščino. Nisem vedela, kje, kaj naj iščem (učiteljica na šoli A, Vižintin 2013b: 316).

Bili smo na seminarju za Sliko jezika, predstavili so nam gradivo, igre. [...] Po tem seminarju sem malo spremenila način poučevanja. Ko sem brala priročnik, sem si igre zamislila malo drugače, nisem jih toliko povezovala med sabo. Pokazali so nam, kako se igre navezujejo ena na drugo, tako da smo vključili vse igre, da smo dobro ponovili (učiteljica, šola B, Vižintin 2013b: 390).

Učiteljem svetujemo, da poleg izbranega učbenika za SDJ uporabljajo priročnik, saj so v njem številne usmeritve in nasveti za metodologijo in didaktiko poučevanja SDJ – ki se razlikuje od metodologije in didaktike poučevanja slovenščine kot maternega jezika. Učitelji se pogosto sprašujejo tudi, kdaj poučevati SDJ.⁶ Začnejo lahko v uvajalnici in nadaljujejo z izpopolnjevanjem uvajalnice med jesenskimi, zimskimi počitnicami. Predlagamo fleksibilno obliko izvajanja pouka SDJ: poleg uvajalnice naj se pouk SDJ izvaja med poukom, na začetku intenzivneje, postopoma pa naj bo otrok vedno več vključen v redni vzgojno-izobraževalni proces.

Pri odločitvi, koliko ur na teden in kdaj poučevati SDJ, se zavedamo, da se noben otrok ne bo naučil jezika okolja le od ene ure pouka SDJ tedensko. Pomembno je, da za učinkovito in hitrejše učenje SDJ na šoli in v lokalnem okolju uporabljamo tudi druge (ne)formalne možnosti (vključevanje v razširjeni program, medvrstniška pomoč, izpopolnitev uvajalnice). Zavedamo se, da je učenje jezika okolja večleten proces – ki bo uspešnejši, če bomo otroku priseljencu omogočili občutek varnosti in sprejetosti.

Dveletno prilagojeno preverjanje in ocenjevanje zakonodaja omogoča od septembra 2008. Na nekaterih šolah so sprejeli interne pravilnike.⁷ Učitelji so bili zaradi dilem, kako ocenjevati standarde znanja pri otroku, ki ne zna učnega jezika, zelo obremenjeni. Mnogi so se zatekali k doseganju minimalnih standardov znanja in zniževanju učnih zahtev, namesto da bi uporabili drugačen pristop v poučevanju (Peček, Lesar 2006). Prilagoditve se na posameznih šolah različno izvajajo: otroci priseljenci prvo leto po vpisu niso ocenjeni ali pa so ocenjeni le pri posameznih učnih predmetih in kljub temu napredujejo v višji razred; učitelji preverjajo in ocenjujejo znanje: ustno, individualno, s podaljšanim časom pisanja, z dodatno razlago, možnostjo uporabe slovarja ali spletnega prevajalnika, uporabo slikovnega gradiva; učenci uporabljajo pri pouku in preverjanju, ocenjevanju svoj materni jezik ali skupni vmesni jezik, (najpogostejše hrvaški, srbski, bošnjaški, angleški jezik); učitelji pripravljajo za učence priseljence posebne učne liste (skladno z redno snovjo), na katerih je več slikovnega gradiva in s pomočjo katerih dosegajo standarde znanja skladno z individualnim napredkom posameznega otroka priseljenca. Nekateri učitelji ne izvajajo nobenih posebnih prilagoditev. Veliko se osredotočajo na ocenjevanje, manj na prilagojeno posredovanje znanja in preverjanje razumevanja, skladno z osebnim napredkom učenca (primerjaj Gombač idr. 2011: 55–56; Vižintin 2013b: 322–323, 379–383, 426–428). Najmanj, kar bi morali narediti na

6 Mnogi učitelji predlagajo intenzivni večmesečni tečaj SDJ za otroke priseljence pred vstopom v šolo (Knez 2009; Bergoč 2011; Vižintin 2013b: 378–379), a se to sistemsko ne izvaja.

7 Poimenovanje posebnega dveletnega statusa za otroke priseljence (t. i. status tujca, primerjaj Gombač idr. 2011: 52) je na jezikovni ravni diskriminatorno in izločevalno (a skladno s poimenovanji v zakonodaji).

vsaki šoli, bi bilo sprejetje Pravidnika o prilagojenem poučevanju in ocenjevanju za učence priseljence, ki bi bil obvezujoč za vse učitelje določene šole. Na državni ravni bi morali učiteljem ponuditi podporo z raziskavami in usposabljanji, na katerih bi učiteljem predstavili izbrane primere najboljših praks s tega področja (Vižintin 2013b: 155).

Za vsakega otroka priseljenca naredijo učitelji individualni program, dosegljiv v elektronski obliki na intranetni strani šole vsem učiteljem, ki poučujejo določenega otroka priseljenca oz. imajo stik z njim v razširjenem programu, kot so to razvili na OŠ Koper (Baloh 2010). V individualnem programu učitelji spremljajo več dejavnikov vključevanja: podatke o dosedanjem izobraževanju; dosežkih, močnih in šibkih področjih; doseganju napredka pri vključevanju v razredno skupnost; predlagamo pa (Vižintin 2013b: 155–156), da v individualnem programu spremljamo tudi oblike sodelovanja s starši in z lokalno skupnostjo. Predlagamo tudi, da učitelji izpolnjujejo individualni program najmanj enkrat mesečno. Vsak učitelj za svoj učni predmet napiše učne cilje, ki jih namerava doseči z določenim učencem, po enem mesecu pa evalvira, ali je bil napredek dosežen ali ne, ter v skladu s tem določi učne cilje za naslednji mesec. Prav tako spremljajo napredek pri doseganju učnih ciljev učitelji, ki sodelujejo z otrokom v razširjenem programu. Vsi učitelji spremljajo tudi otrokovo vključevanje v razredno in šolsko skupnost. Razrednik spremlja načine sodelovanja s starši. Če prihaja pri spremljanju napredka pri doseganju učnih ciljev,⁸ vključevanju v razredno in šolsko skupnost ter pri sodelovanju s starši do težav, učitelji tudi to zapišejo v individualni program in predlagajo nove možnosti. Individualni program nam ponuja spremljanje napredka pri doseganju standardov znanja, pri ocenjevanju in vključevanju, zato je pomembna oblika podpore.

V razširjenem programu (podaljšano bivanje, jutranje varstvo, dodatni pouk, dopolnilni pouk, pouk neobveznih izbirnih predmetov in interesne dejavnosti) učitelji niso obremenjeni z ocenjevanjem, otroci se družijo in spoznavajo v neformalnih oblikah, kar vpliva spodbudno na medsebojne odnose (med učitelji in učenci, med učenci) in usvajanje jezika okolja. Vzdušje v razširjenem programu je bolj sproščeno, obenem pa lahko učitelji otrokom priseljencem nudijo v podaljšanem bivanju konkretno pomoč npr. pri usvajanju učne snovi, pisanju domačih nalog.

Tam naredimo domačo nalogo in gremo na igrišče. Če ne razumem, vprašam učitelja. / Hodim v podaljšano bivanje, tam delam domačo nalogo. Če ne razumem, mi pomaga učitelj ali pa vprašam sošolce. Hodim še na pevski zbor. / V podaljšanem bivanju igramo računalnik. Ko gremo ven, se igramo parket. To je nekaj z žogo. Delam tudi nalogo, učitelji pomagajo, če ne znam. / Otrok je v podaljšanem bivanju, da tam dela nalogo in da se čim več družijo z drugimi otroki (otroci priseljenci, šola A, B; starši priseljenci, šola C, Vižintin 2013b: 326, 384, 430).

V dodatni in dopolnilni pouk vključimo otroke priseljence glede na njihove zmožnosti in potrebe. Močna področja posameznega otroka priseljenca dodatno razvijamo pri interesnih dejavnostih in dodatnem pouku, s čimer pozitivno vplivamo na proces vključevanja. Učenci v tretjem triletju večinoma ne obiskujejo več jutranjega varstva in podaljšanega bivanja, ki sta pomembni obliki podpore v prvem, drugem triletju, zato uporabimo preostale možnosti razširjenega programa (Vižintin 2013b: 156–157).

Tudi medvrstniška podpora je ena od pomembnih oblik podpore pri vključevanju otrok priseljencev. Svetujemo, da za vsakega otroka priseljenca oblikujemo manjšo skupino otrok in določimo, pri katerih učnih predmetih mu bodo v oporo, da ne preobremenimo enega otroka. Pomembno podporo v razredu nudijo novopriseljenim otrokom drugi otroci priseljenci, ki so prišli v razred pred njimi in so že v dlje časa v procesu vključevanja. Novopriseljeni otroci so hvaležni za podporo v maternem jeziku, predvsem na začetku procesa vključevanja; tovrstno medvrstniško podporo lahko ponudijo otroci pri-

⁸ Če je otrok priseljenec pri doseganju učnih ciljev podpovprečen, najprej identificiramo, ali je težava v neznanju jezika ali v nižjih sposobnostih, in temu ustrezno nudimo nadaljnjo podporo (dodatne ure učenja SDJ v različnih oblikah, dopolnilni pouk, usmerjanje za otroka s posebnimi potrebami). Če je nadpovprečen, določimo zahtevnejše standarde znanja, otroka vključimo v dodatni pouk, ga predlagamo za nadarjenega učenca.

seljenci, ki so se priselili že pred časom, ali otroci, rojeni v Sloveniji, ki živijo v večjezičnem domačem okolju, ker so se v Slovenijo priselili njihovi (stari) starši. Svoje začetne izkušnje in dobljeno podporo otroci priseljenci opišejo:

Najprej mi je pomagala moja bivša sošolka, ki se je izpisala. Zelo mi je pomagala. Bili sva iz iste države, iz istega kraja. Ona je tukaj hodila v vrtec in je že dobro znala. / Sedela sem zraven ene punce, ki je razumela makedonsko, in mi je prevajala, kar je učiteljica govorila. / Pomagali so mi pri domačih nalogah ... So me sprejeli v igro, so mi razlagali, kako se kaj reče (otroci priseljenci, šola A, Vižintin 2013b: 310).

Na nekaterih šolah je razvita mreža prostovoljcev, ki vsem otrokom, ne samo priseljenim, nudi podporo pri domačih nalogah, razlagi učne snovi, branju. Ne glede na to, za katero od naštetih oblik medvrstniške podpore gre, pomeni za otroka priseljenca pomembno podporo, tesnejše sodelovanje pa pomaga pri spoznavanju in navezovanju prijateljskih stikov. Seveda pa potrebujejo učenci pri nudenju medvrstniške podpore mentorja in izmenjavo izkušenj. Medvrstniška podpora je pomembna tako za tistega, ki ponuja podporo, kot za tistega, ki jo prejema, saj vsi razvijajo svojo medkulturno zmožnost. Pogost pojav je, da otrok, ki je sam določen čas potreboval podporo, kasneje sam nudi podporo drugim otrokom (priseljencem) (primerjaj Gombač idr. 2011: 60, 110).

3. Učitelji z razvijajočo se medkulturno zmožnostjo

Razvijanje medkulturne zmožnosti je vseživljenjski proces. Za razvoj medkulturne vzgoje in izobraževanja na posamezni šoli so ključnega pomena učitelji, ki sami razvijajo svojo medkulturno zmožnost, saj lahko le učitelji z razvijajočo se medkulturno zmožnostjo spodbujajo razvoj medkulturne zmožnosti tudi pri svojih učencih. Za učitelje z razvijajočo se medkulturno zmožnostjo je značilno (Vižintin 2013b: 157–161):

- stalno usposabljanje
- zavedanje o vplivu svojih stališč in pričakovanj
- sprejemanje soodgovornosti za uspešno vključevanje
- soočanje s predsodki, stereotipi in primeri (sistematične in prikriti) diskriminacije v (šolskem) okolju
- aktivno državljanstvo: s svojim znanjem in z dejavnostmi spodbujajo razvoj medkulturne vzgoje in izobraževanja
- zavedanje, da je učenje jezika okolja in vključevanje v novo okolje večleten proces
- sodelovanje pri projektih in pri izmenjavi primerov dobrih praks
- stalno razvijanje svoje medkulturne zmožnosti in medkulturne zmožnosti svojih učencev

Josef Huber (2012: 5–7) je označil medkulturno zmožnost za ključno sestavino izobraževanja. Medkulturne zmožnosti ne moremo pridobiti samodejno, treba jo je razvijati in vzdrževati vse življenje, podobno kot druge zmožnosti. Medkulturno zmožnost moramo poučevati in izvajati v praksi od najzgodnejšega obdobja, učitelji pa imajo pri tem bistveno vlogo. Le učitelji, ki se stalno izobražujejo, se lahko seznaniijo z najnovejšimi teoretičnimi in praktičnimi spoznanji. Ozavešijo lahko določene pomanjklivosti izobraževalnega sistema, znotraj katerega so se izobraževali, saj se spreminjata tako znanost kot družba.

Številni pedagogi ugotavljajo, da se učitelji premalo zavedajo vpliva svojih stališč in pričakovanj, da v procesih izobraževanja učiteljev ni bilo vzpostavljenih dovolj učinkovitih modelov za spreminjanje ukoreninjenih navad, stereotipov in predsodkov, zato je treba organizirati tovrstna usposabljanja na državni ravni. »Med slovenskimi učitelji je pogosto stališče, ki kaže na njihovo neprepoznavanje lastne aktivne vloge pri vključevanju »drugačnega« učenca. Pogosto pripisujejo ostalim učencem in njihovim staršem večjo vlogo za vključitev priseljenega učenca kot samim sebi,« ugotavlja Mojca Peček in Irena

Lesar (2006: 199), medtem ko raziskave kažejo, da imajo ravno stališča učiteljev in njihova pričakovanja bistven vpliv na dosežke in realen uspeh (vseh) učencev. Še zlasti so stališča učiteljev in njihova pričakovanja pomembna za otroke, ki prihajajo iz manj spodbudnega družinskega okolja (revščina, neizobraženi starši, diskriminirane etnične in priseljske skupnosti itd.).

Vsi učitelji so soodgovorni za uspešno vključevanje otrok priseljencev, za svoje usposabljanje in poznavanje zakonodaje. Vsak učitelj, ki izobražuje posameznega otroka pri svojem učnem predmetu, sestavlja za vsakega učenca svoj individualni program: doseganje standardov znanja največ za mesec dni, spremljanje napredka pri usvajanju snovi in vključevanju v (šolsko) družbo. Precej pogost pojav v preteklih letih je bilo razmišljanje učiteljev, da je npr. za učenje slovenščine odgovoren samo učitelj, ki je učenca enkrat tedensko eno šolsko uro učil SDJ. Nemogoče, neizvedljivo – učenec se v takšnih razmerah po navadi ni naučil slovensko, kaj šele vključil v šolsko skupnost. Drug pogost pojav je bila izjemna angažiranost enega učitelja, ki je (na začetku največkrat zaradi empatije ali primanjkljaja ur za polno zaposlitev) prevzel poučevanje SDJ, začutil stisko otrok, se začel izobraževati, iskati primere dobrih praks – in pregorel, če ni dobil podpore pri sodelavcih (Vižintin 2013b: 159–160).

S svojimi stereotipi in predsodki se človek težko sooča, saj se največkrat razvijajo na nezavedni ravni in s splošno družbeno podporo (Ule 2005; Šabec 2006). Tudi na tem področju potrebujejo učitelji usposabljanje: najprej morajo svoje predsodke ozavestiti, šele potem jih lahko presegajo – in nanje odreagirajo. Učinkovitost preseganja predsodkov in stereotipov ter izpostavljanja primerov (prikrite) diskriminacije se poveča, če jih povezujemo s konkretnimi primeri iz svojega (šolskega) okolja in jih ozaveščamo skupaj s pripadniki priseljskih ali etničnih skupnosti. Pasivna toleranca do izražanja predsodkov in diskriminiranja to dvojico le še okrepi.⁹ Primeri diskriminacije, ki jih učitelji pogosto omenjajo v povezavi z otroki priseljenci, so: izločanje iz igre; zafrkavanje zaradi napačno naglašanih ali sklanjanih slovenskih besed; pripovedovanje šal, ki ponižujejo pripadnike določenih skupnosti; opozarjanje (tudi učiteljev!), da otroci v šoli ne smejo uporabljati svojega maternega jezika, čeprav jim to zagotavlja slovenska ustava.

Učitelje pozivamo, da postanejo aktivni državljani (po navadi učitelji k temu spodbujajo učence), ki s svojimi dejanji, ne samo z načelno podporo, spodbujajo razvoj medkulturne vzgoje in državljanstva. Če v svojem (šolskem) okolju zaznavajo predsodke in primere diskriminacije, naj o tem spregovorijo tako z učenci kot z učitelji – ter skupaj sprejmejo dogovore, kako to preseči (predvsem ta drugi, aktivni korak je pomemben). Treba je tudi preverjati, ali se dogovorjene dejavnosti izvajajo in ali prinašajo pozitivne spremembe. V nasprotnem primeru poiščejo nove poti, tudi inovativne.

Učenje jezika okolja je večleten, dolgotrajen in zapleten proces, soodvisen od mnogih dejavnikov. V prejšnjih letih so na marsikateri šoli razumeli vključevanje otrok priseljencev le kot poučevanje SDJ. Druga težava je mišljenje, da se lahko učenci naučijo SDJ v nekaj mesecih in da je to enostavno. Nekateri učitelji spodbujajo starše, naj doma govorijo slovenščino, ne svoj materni jezik, ker naj bi to pripomoglo k učenju slovenščine. A učinki so po navadi ravno obratni: neznanje tako maternega kot slovenskega jezika, kriza identitete (ki naj bi bila enotna in edina, saj mnogi ne poznajo in ne sprejemajo možnosti za sestavljeno identiteto), odpor do slovenskega jezika in do vključevanja v slovensko družbo. Tudi če otrok razume enostavne sporazumevalne vzorce in jih uporablja, še ne pomeni, da bo razumel strokovni jezik, potreben za razumevanje učne snovi. Po določenem času otroci priseljenci razumejo že veliko besed, a si ne upajo (spre)govoriti. Tudi tu bi bilo treba storiti pomemben korak naprej: otroke priseljence spodbujati h govorjenju, k poslušanju, branju (in pisanju).

9 Po navadi učiteljem ne povzroča težav, ko govorijo o apartheidu v Južnoafriški republiki ali o revščini v Afriki, težje pa govorijo o neenakopravnosti ljudi v različnih republikah in avtonomnih pokrajinah v SFR Jugoslaviji (oz. se jim zdi samoumevno, da so bili prebivalci nekaterih republik ali pokrajin večvredni od drugih, kar se odraža tudi v današnjem odnosu Slovencev do zdajšnjih priseljencev iz SFR Jugoslavije), o revščini v Sloveniji, o neenakovrednem položaju nekaterih Romov v Sloveniji itd.

Za učitelje sta pomembni obliki podpore sodelovanja pri projektih in izmenjava primerov dobrih praks. Učitelji potrebujejo usposabljanje in povezovanje, nesmiselno (in neučinkovito) je, da si za vsak izziv utirajo svojo pot. To je treba, če so raziskali že številne možnosti, pa niso našli ustreznih rešitev. Bistven je še korak naprej: učitelji naj o svojih spoznanjih in rešitvah objavljajo strokovne prispevke, s čimer omogočajo širjenje in izmenjavo znanja ter nadaljnji razvoj. Do tega velikokrat ne pride, za kar navajamo nekaj vzrokov: učitelji so zadovoljni s tem, da so našli rešitev za svoje učence in svojo šolo; zmanjkuje časa za pisanje strokovnih prispevkov; ne dobijo ustrezne podpore vodstva šole; bojijo se kritike strokovnjakov in znanstvenikov, ko ob iskanju novih poti delajo napake itd. (Vižintin 2013b: 162).

4. Razvoj zavedanja o večkulturni družbi pri vseh učnih predmetih

Razvoj zavedanja o večkulturni družbi, ki je heterogena, saj v njej sobivamo različne kulturne, etnične, jezikovne, verske idr. skupnosti, krepimo pri vseh učnih predmetih. Za razvoj zavedanja o večkulturni družbi, ki ga krepijo učitelji z razvito medkulturno zmožnostjo, so potrebni (Vižintin 2013b: 162–164):

- kritično branje obstoječih učnih načrtov in učnih gradiv
- analiza stereotipov, predsodkov v učnih gradivih z učenci
- pobuda za izločitev stereotipov, predsodkov iz učnih gradiv
- pobuda za večperspektivne in večkulturne učne načrte, učno gradivo
- povezava učne snovi z večkulturnostjo v razredu, na šoli
- samostojna priprava in uporaba dodatnega učnega gradiva o večkulturnosti v šolski skupnosti
- obravnava sistemske in prikrite diskriminacije v (šolski) družbi

Razvoj zavedanja o večkulturni družbi razumemo kot nasprotje (nacionalističnemu) konceptu o enokulturni družbi ter kot temelj za razvoj medkulturnega dialoga. Učitelje spodbujamo, da so z vidika medkulturnosti kritični do obstoječih učnih načrtov in gradiv, da v njih prepoznavajo stereotipe, predsodke in primere diskriminacije – ter to skupaj kritično obravnavajo z učenci. Številne raziskave dokazujejo, da so slovenski učni načrti enokulturni, temelječi na anglo-evropski perspektivi (Peček, Lesar 2006; Šabec 2006; Skubic Ermenc 2007). Učitelje spodbujamo, da postanejo aktivni državljani in zahtevajo od pristojnih organov, da iz učnih načrtov, gradiv izločijo besedila (in slikovno gradivo), v katerih so predsodki, stereotipi in primeri diskriminacije prikazani tako, da jih ne presegajo, še več, s svojim sporočilom utrjujejo upravičenost privilegirane skupnosti za neenakopraven položaj v družbi. Obenem naj zahtevajo, da se dodajo besedila, ki izražajo perspektivo in stališča različnih priseljenjskih in manjšinskih skupnosti, kajti v večini sedanjih učnih gradiv prevladujejo stališča večinske populacije. Tudi če »večinske kulture niso navedene kot večvredne, pa je etnocentrizem impliciten, saj zato, ker perspektive marginaliziranih ljudstev niso omenjene, dobimo vtis, da so perspektive večinske populacije pomembnejše ali celo edine vredne omembe« (Vrečer 2012: 53).

Pri prenovi učnega načrta in učnega gradiva se ob diskriminatornih besedilih, za katere se odloči, da ostanejo, zapišejo jasni standardi znanja. Nova besedila se analizirajo skupaj s pripadniki drugih kulturnih, etničnih, jezikovnih skupnosti, saj se pripadniki večinske skupnosti največkrat niti ne zavedajo moči in sporočilnosti prikrite diskriminacije, ki jo občutijo in doživljajo pripadniki nevečinskih skupnosti. Najpomembnejše pa je, da poleg načelne medkulturnosti v splošnih ciljih to dejansko podpirajo jasno izraženi operativni cilji, standardi znanja v učnih načrtih in učnih gradivih. Z vidika večkulturnosti in večperspektivnosti pozitivno izstopajo učni načrt in učna gradiva za državljansko in domovinsko kulturo ter etiko.¹⁰

Ko se učitelji odločijo za obravnavo večkulturnosti, naj izhajajo iz dejanske raznolikosti v razredu (lokalni skupnosti, širši družbi) ter jo (po vnaprejšnjem dogovoru in skupnih pripravah) predstavljajo

¹⁰ Ta se poučuje le eno uro tedensko v 7. in 8. osmem razredu – spremeniti je treba učne načrte in gradivo pri drugih učnih predmetih, ki se več let poučujejo več ur tedensko.

skupaj z učenci priseljenci in njihovimi starši. Če učitelji prepoznavajo, da so podobe priseljencev in drugih etničnih skupnosti v učnih gradivih stereotipne (ali pa jih sploh ni), jim svetujemo, da sami pripravijo svoje učno gradivo, upoštevajoč cilje v učnih načrtih in spodbujajoč medkulturno vzgojo in izobraževanje. Svetujemo sodelovanje z učenci in s starši priseljenci, z lokalnimi priseljskimi društvi, učitelji maternih jezikov in kultur – predvsem pa pripravo gradiva, ki bo skladno z večkulturnostjo na šoli, ne samo s tujimi jeziki, ki se poučujejo na šoli.

Učitelji skupaj z učenci obravnavajo primere diskriminacije (v povezavi s šolskim in slovenskim prostorom, primerjalno s primeri iz drugih družb), ki so posledica sistemske ali prikrite diskriminacije vladajoče etnične skupnosti nad manjšinskimi v preteklosti – in predvsem v sedanjosti, v njihovem vsakdanjem (zunaj)šolskem življenju. Učitelji spodbujajo učence, da navajajo svoje primere diskriminacije, ki so jih doživeli ali videli, ter skupaj z njimi iščejo rešitve za njihovo preseganje.

5. Razvoj medkulturnega dialoga na šoli

O razvoju medkulturnega dialoga na šoli lahko govorimo, če poteka skladno z večkulturnostjo na šoli, v sodelovanju z otroki in s starši priseljenci ter pripadniki drugih ustavno priznanih manjšin (Vižintin 2013b: 165–168). Medkulturni dialog se razvija:

- skladno z večkulturnostjo na šoli
- v sodelovanju z otroki in s starši priseljenci
- z izvajanjem pouka maternih jezikov in kultur otrok priseljencev
- s spodbujanjem učenja maternih jezikov otrok priseljencev pri vseh učencih
- z organizacijo medkulturnih učnih ur in medkulturnih šolskih prireditev
- z nabavo gradiva v maternih jezikih otrok priseljencev za šolsko knjižnico
- tako, da je večjezičnost na šoli javno vidna (v šolskem glasilu, pri objavah na spletni strani, na razstavah)

Pogosto se dogaja, da so šole načeloma medkulturne: na šolo vabijo popotnike, ki predstavljajo dežele, po katerih so potovali; pri učnih predmetih in projektih predstavljajo učenci različne države; predstavljeni so tuji jeziki, ki se učijo na šoli; v šolski knjižnici je poleg slovenskega tudi gradivo v tujih jezikih, ki se poučujejo na šoli itd. S tem ni nič narobe, a je premalo, da bi lahko govorili o medkulturnem dialogu – če ostaja šolska večkulturnost, dejansko prisotna na šolah, anonimna, nevidna in spregledana.

Potrebna bo še veliko raziskovalnega truda, da bomo slišali glasove priseljencev, potomcev priseljencev, prosilcev za azil in beguncev pa tudi »Drugih«, ki živijo z nami že stoletja. Njihove reprezentativne besede, raznolike izkušnje in različne interpretacije moramo slišati zato, da bomo lažje – in skupaj z njimi – ponovno premislili za današnji čas preozke koncepte naroda, nacionalne identitete, državljanstva, slovenske kulture in države (Milharčič Hladnik 2012: 17).

Za resničen razvoj medkulturnega dialoga na šoli učitelji sodelujejo z otroki in s starši priseljenci (ter s pripadniki ustavno priznanih manjšin in drugih kulturnih, jezikovnih skupnosti) pri (zunaj)šolskih dejavnostih, z učitelji maternih jezikov in kultur, lokalnimi priseljskimi društvi in aktivnimi posamezniki, ki imajo svojo izkušnjo preseljevanja – kot z enakovrednimi in enakopravnimi partnerji, kar še zlasti poudarjata Ksenija Vidmar Horvat (2009: 21) in Klara Skubic Ermenc (2007; 2010).

Pouk maternih jezikov in kultur otrok priseljencev poteka na šolah fakultativno, običajno v popoldanskem času, ali kot izbirni predmeti v tretjem triletnju. V obliki izbirnih predmetov lahko učenci izbirajo med več učnimi predmeti, med katerimi so tudi materni jeziki otrok priseljencev v Sloveniji, ter učni predmeti, ki spodbujajo razvoj zavedanja o večkulturni družbi, medkulturni dialog. Simona Bergoč (2011) predlaga, da spodbujamo k učenju jezikov otrok priseljencev vse učence/dijake. S tem bi dosegli,

da postanejo materni jeziki otrok priseljencev enakovredna alternativa angleščini, nemščini in drugim jezikom z visokim družbenim statusom (Skubic Ermenc 2010). Fakultativna oblika pouka maternih jezikov in kultur otrok priseljencev, ki poteka običajno po pouku na nekaterih šolah, ni idealna rešitev, je pa ena od možnosti.¹¹ Predlagamo (Vižintin 2013b: 167), da bi bil ta pouk enakovreden z drugimi izbirnimi predmeti v tretjem triletnju: da bi se ocenjeval in zapisal v šolsko spričevalo. Če obiskuje otrok priseljenec pouk maternega jezika in kulture, bi bilo to enakovredno kateremu koli drugemu izbirnemu predmetu (kot velja za programe glasbene šole).

Medkulturne učne ure in medkulturne šolske prireditve izvajajo učitelji v sodelovanju z otroki in s starši priseljenci, z učitelji maternih jezikov, lokalnimi priseljskimi društvi. Pri tem so pozorni na to, da ne predstavljajo samo plesov in prehrane iz izvornih dežel: samo s temi dejavnostmi po navadi le utrjujemo stereotipe in predsodke, saj so predstavljena hrana in folklorni plesi največkrat tradicionalni in ljudski, sodobno življenje pa precej drugačno.¹² Pomembno je, da poleg prehrane in plesov predstavljajo znanstvene in gospodarske dosežke, književno in drugo umetnost (klasično/kanonsko in sodobno), dejavnosti in aktivno vlogo društev priseljencev itd.

Knjižno gradivo v šolski knjižnici naj ne bo le slovensko in v tujih jezikih, ki se poučujejo na šoli. Naj bodo police v šolski knjižnici založene tudi z gradivom v maternih jezikih otrok priseljencev. Tega pridobijo šole z nakupi in darovi: podarijo ga lahko otroci in starši priseljenci, priseljska društva, veleposlaništva, učitelji maternih jezikov in kultur, organizacije v pobratenih mestih itd. Večjezičnost, dejansko prisotna na šoli, naj bo javno vidna tudi v šolskem glasilu, objavah na spletni strani šole, na razstavah itd., v katerih so poleg prispevkov v slovenskem jeziku tudi prispevki v različnih maternih jezikih.

6. Sodelovanje šole s (starši) priseljenci

Sodelovanje s starši priseljenci prinaša veliko pozitivnih učinkov za otroke, starše in šolo. Kvalitetno sodelovanje med šolo in starši priseljenci razumemo kot (Vižintin 2013b: 168–170):

- temeljit pogovor ob prvem stiku
- posredovanje informacij staršem o slovenskem vzgojno-izobraževalnem sistemu in podpori, ki jo pričakujemo od staršev pri vključevanju njihovega otroka
- sodelovanje s prevajalcem (po potrebi)
- govorilne ure, roditeljske sestanke
- dvojezična vabila, obvestila za starše
- sodelovanje pri medkulturnih učnih urah in medkulturnih šolskih prireditvah
- sodelovanje pri nabavi gradiva v maternih jezikih
- podpora staršem priseljenecem pri učenju SDJ
- povezovanje z drugimi (starši) priseljenci in priseljskimi društvi
- povezovanje staršev z organizacijami v lokalnem okolju
- uporabo spletne strani Informacije za tujce (2010)

Obstaja veliko možnosti in načinov, kako lahko šola sodeluje s starši priseljenci, vendar so premalo uporabljene. Vključevanje otroka priseljenca bo hitreje in uspešnejše, če od staršev pridobimo informacije o otrokovem dosedanjem šolanju, predznanju in dosežkih; močnih in šibkih področjih; o razumevanju jezika – šola pa staršem ponudi čim več informacij o slovenskem vzgojno-izobraževalnem sistemu in

¹¹ Popoldan so učenci že utrujeni, velikokrat odidejo domov in se zaradi preutrujenosti ali drugih zunajšolskih obveznosti neradi vračajo. Temu se izognemo tako, da otroci počakajo učitelja maternega jezika in kulture na šoli ter z uskladitvijo urnikov učencev in učitelja.

¹² Pomislimo na tradicionalno (pokrajinsko zelo raznoliko!) slovensko prehrano in folklorne plesje, kar je del bogate slovenske tradicije, a ima dejansko malo skupnega z našim sodobnim vsakdanjim življenjem.

podpori, ki jo pričakujemo od staršev pri vključevanju. Obenem šola posreduje staršem uporabne informacije za njihovo lažje in uspešnejše vključevanje v lokalno okolje, v slovensko družbo. Na ta način vzpostavijo učitelji kvalitetno sodelovanje s starši in pridobijo njihovo zaupanje, podporo:

Vsi učitelji so velika podpora, cela šola. Ko gremo do ravnateljice, vsi uslužbenci so zelo prijazni do naših otrok, kar je nas zelo presenetilo. [Kaj pa ste pričakovali?] Ko pa prihajamo iz tuje države ... Moja starejša, ko je sem prišla, je bila edina Bosanka. Objemala me je pred šolo v septembru in jokala: »Mama, kako? Kako naj grem naprej?« Sem rekla, ne vem. To je vse, kar sem ji lahko rekla, ker nisem razumela slovensko in nisem govorila slovensko. Nisem ji mogla pomagati. Meni se je zdelo, da ne bo šlo. Da se ne bo vklopila, je preveč mirna, preveč je tak, miren otrok. Pa se je vse uredilo (starši priseljenci, šola C, Vižintin 2013b: 416).

Najbolj standardne oblike sodelovanja s starši so govorilne ure in roditeljski sestanki. Če je treba, organizirajo na šoli prevajanje (drugi starši priseljenci, člani priseljenjskih društev, učitelji maternih jezikov in kultur itd., učitelji, ki obvladajo materni jezik priseljencev/drug skupni jezik itd.). Dogovorijo se za individualne rešitve, pogovore po prenosnih telefonih ali za sporočila v zvezkih. Priporočamo (Vižintin 2013b: 169–170) dvojezična vabila, obvestila staršem (v slovenščini in v maternih jezikih, po potrebi), da bodo starši razumeli, na kaj in zakaj so vabljeni v šolo. S starši priseljenci sodelujemo pri pripravi in izvedbi medkulturnih učnih ur in medkulturnih šolskih prireditvev. Učitelji prosijo otroke in starše priseljence za gradiva v njihovih maternih jezikih – če bodo izrazili potrebo in željo, se bodo odzvali. Če starši želijo, lahko sodelujejo pri učnih urah (npr. kot pomočniki učiteljem, če imajo ustrezno izobrazbo ali znanje, ali kot prevajalci otroku, če ni drugega vmesnega jezika). Učitelji povabijo starše, da sodelujejo pri (zunaj) šolskih dejavnostih. Priporočamo, da sodelujejo z izobraženimi in dejavnimi starši priseljenci). Za podporo prosijo starše priseljence, ki so prišli pred novopriseljenimi: s svojimi izkušnjami in z znanjem so v podporo učiteljem, novopriseljenim otrokom in staršem.

Staršem priseljencom ponudijo učitelji podporo pri učenju SDJ. Svetujejo jim, kje v lokalnem okolju se lahko udeležijo tečajev SDJ, kje si zanj lahko sposodijo ali kupijo učno gradivo. Povežejo jih z drugimi (starši) priseljenci in s priseljenjskimi društvi; z organizacijami v lokalnem okolju, ki nudijo podporo pri vključevanju (Center za socialno delo, Društvo prijateljev mladine, ljudska univerza, splošna knjižnica, prostovoljne organizacije itd.). Učitelji priporočajo staršem ogled spletne strani Informacije za tujce (2010), na kateri so dostopne splošne informacije o Sloveniji v sedmih jezikih.

7. Sodelovanje šole z lokalno skupnostjo

Odpiranje šole v lokalno skupnost in sodelovanje z organizacijami v lokalni skupnosti prinaša prav tako kot sodelovanje s starši pozitivne učinke pri vseh sodelujočih (Vižintin 2013b: 170–172). Omogoča izmenjavo primerov dobrih praks, sodelovanje pri lokalnih, nacionalnih in meddržavnih projektih, usposabljanje, iskanje in pridobivanje podpore za uspešnejše vključevanje otrok in staršev priseljencev, razumevanje potreb priseljencev za njihovo vključevanje, razvoj medkulturne zmožnosti pri vseh prebivalcih, razvoj medkulturnega dialoga v šoli in lokalni skupnosti, razvoj medkulturne vzgoje in izobraževanja.

- Ko govorimo o sodelovanju šole z lokalno skupnostjo, predlagamo sodelovanje s/z:
- drugimi osnovnimi šolami
- krajevnimi skupnostmi
- prostovoljnimi društvi;
- lokalnim Društvom prijateljev mladine
- ljudsko univerzo, ki omogoča tečaje SDJ in nadaljnje poklicno izobraževanje odraslih
- splošno knjižnico
- MIZŠ, Zavodom RS za šolstvo
- raziskovalnimi inštituti, fakultetami

- organizacijami, ki formalno vplivajo na vključevanje priseljencev (Center za socialno delo, Upravna enota, Zavod za zaposlovanje)
- veleposlaništvi držav, od koder prihajajo priseljenci na šoli
- društvi priseljencev (in manjšin)
- drugimi priseljenci
- učitelji maternih jezikov in kultur otrok priseljencev
- aktivnimi posamezniki, ki delujejo na področju vključevanja otrok priseljencev in medkulturnega dialoga

Predlagamo, da vsaka šola vzpostavi stike z lokalnimi organizacijami. Če šola pozna njihove dejavnosti, lahko otrokom in staršem priselencem svetuje, kje dobijo dodatno podporo pri vključevanju v slovensko družbo, saj samo dejavnosti na šoli niso dovolj za uspešno vključevanje priseljencev. Šoli lahko nudijo podporo različna prostovoljna društva, ki že sodelujejo s priseljenci in priseljskimi društvi ter z njihovimi izvornimi državami; splošne knjižnice, ki v sodelovanju z društvi in s priseljenci organizirajo večere, na katerih predstavljajo priseljenci svoje življenje ali svoja književna besedila; ljudske univerze, ki izvajajo tečaje SDJ za odrasle in drugo izobraževanje odraslih (primerjaj Gombač idr. 2011: 70–106); univerze, inštituti, ki so se v preteklosti že ukvarjali z obravnavanimi temami; veleposlaništva, ki lahko na podlagi prošnje podarijo sodobna književna besedila iz izvornih držav in antologije itd.; učitelji maternih jezikov in kultur; aktivni posamezniki, ki imajo lastno izkušnjo preseljevanja.

ZAKLJUČEK

Vključevanje otrok priseljencev je več kot le poučevanje slovenščine kot drugega jezika (eno uro tedensko) in več kot dilema, kako ocenjevati učenca, ki ne zna jezika okolja. Samo več sočasnih, strokovno utemeljenih sprememb in ukrepov zagotavlja kvalitetnejše rezultate. Cilja razvoja modela sta uspešnejše vključevanje otrok priseljencev in razvoj medkulturnega dialoga na šoli. V modelu predlagamo sedem področij: Medkulturnost kot pedagoško-didaktično načelo (1) zahteva na ravni celotnega vzgojno-izobraževalnega sistema, da postane eno od osnovnih meril za presojo kakovosti šolskega sistema, prisotno pri vsakem učnem predmetu, pri vsaki šolski učni uri – in razvoj medkulturne zmožnosti pri vseh prebivalcih. Sistemska podpora (2) uporabi zakonodajne možnosti (pouk SDJ, dveletno prilagojeno ocenjevanje, individualni program, razširjeni program) in primere dobrih praks, razvitih in možnih v slovenskem šolskem sistemu (uvajalnica, priprava razredne skupnosti, medvrstniška podpora). Medkulturno zmožnost lahko pri svojih učencih razvijajo le tisti učitelji, ki najprej razvijajo svojo medkulturno zmožnost (3), pri čemer od učiteljev pričakujemo, da se stalno usposabljaajo, sodelujejo pri projektih, si izmenjujejo primere dobrih praks; da se zavedajo vpliva svojih stališč in pričakovanj ter dejstva, da je učenje jezika okolja in vključevanje v novo okolje večleten proces ter da kot aktivni državljani odreagirajo na predsodke, diskriminacijo v svojem (šolskem) okolju. Zavedanje, da je naša družba večkulturna, razvijajo učitelji pri vseh šolskih predmetih (4) tako, da kritično obravnavajo obstoječe učno gradivo, sami razvijajo svoje učno gradivo v skladu z večkulturnostjo v razredu in na šoli ter kritično obravnavajo primere sistemske, prikrita diskriminacije tako v učnih gradivih kot v šolskem vsakdanu. Razvijanje medkulturne zmožnosti in zavedanje, da je naša družba večkulturna, sta temelja za razvoj medkulturnega dialoga na šoli (5): tega razvijamo skladno z večkulturnostjo na šoli in v sodelovanju s starši in z otroki priseljenci; učitelji spodbujajo pouk maternega jezika in kulture otrok priseljencev, skupaj s priseljenci pripravljajo medkulturne učne ure in prireditve, spodbujajo branje tako v maternem jeziku kot v slovenščini. Zadnji dve področji v modelu poudarjata, da učitelji vsega ne morejo storiti sami. Treba je sodelovati s starši priseljenci (6) in najti, uporabiti podporo v lokalnem okolju (7), saj je šola del družbenega sistema, ta pa ponuja številne oblike podpore za uspešnejše vključevanje otrok in staršev priseljencev za razvoj medkulturne zmožnosti vseh prebivalcev in za razvoj medkulturnega dialoga med njimi (Vižintin 2013b).

Prednost modela je v meddisciplinarnem pristopu, saj zajema teoretična in praktična spoznanja z več področij (migracijske študije, pedagogika, poučevanje slovenščine kot drugega jezika itd.). Model medkulturne vzgoje in izobraževanja je namenjen učiteljem in šolam, ki se prvič soočajo z vključevanjem otrok priseljencev in potrebujejo smernice, kako organizirati vključevanje, da bo lažje in uspešnejše tako za učitelje kot za otroke priseljence. Sočasno je model namenjen učiteljem in šolam, ki so že razvili določene oblike podpore za uspešnejše vključevanje otrok priseljencev, pa se želijo izobraževati in nadgrajevati svoje dosedanje izkušnje. Model se lahko uporabi tudi kot podlaga za analizo dosedanjega dela na področju vključevanja otrok priseljencev in razvoja medkulturnega dialoga na posamezni šoli.

VIRI IN LITERATURA

- Baloh, Anton (ur.) (2010). *Uvajanje rešitev s področja vključevanja migrantov v izvedbene kurikule: Zbornik*. Koper: Osnovna šola Koper / Scuola elementare Capodistria.
- Bela knjiga Sveta Evrope o medkulturnem dialogu: *Živeti skupaj v enakopravnosti in dostojanstvu* (2009) (ur. Damjan Bergant, Milan Jazbec, Marko Pogačnik). Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije.
- Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji (2011) (ur. Janez Krek, Mira Metljak). Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- Bennett, Christine I. (2011). *Comprehensive Multicultural Education, Theory and Practice*. Boston: Allyn and Bacon.
- Bergoč, Simona (2011). Pismenost priseljeniških otrok: Politika vključevanja? *Razvijanje različnih pismenosti* (ur. Mara Cotič, Vida Medved Udovič, Sonja Starc). Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales, 153–161.
- Eduka – *Vzgajati k različnosti / Educa – Educare alla diversità* (2012). SLORI – Slovenski raziskovalni inštitut, Trst, <http://www.eduka-itaslo.eu/> (12. 3. 2014).
- Gombač, Jure idr. (2011). *Strokovne podlage, strategije in teoretske tematizacije za izobraževanje za medkulturne odnose in aktivno državljanstvo*. [Elektronski vir]: poročilo o opravljenem terenskem delu analize primerov dobrih praks: kvalitativna raziskava, http://www.medkulturni-odnosi.si/images/stories/datoteke/porocilo_terensko_delo1.pdf (12. 3. 2014).
- Hanuš, Barbara (2010). Jezikovne in kulturne ovire, ki vplivajo na opismenjevanje učencev priseljencev. *Sodobna pedagogika* 61/1, 122–135.
- Huber, Josef (ur.) (2012). *Intercultural Competence for All: Preparation for Living in a Heterogeneous World*. Strasbourg: Council of Europe.
- Huddleston, Thomas idr. (2011). *Migrant integration policy index III (MIPEX III)*. Bruselj: British Council: Migration Policy Group, <http://www.mipex.eu/> (13. 2. 2014).
- Informacije za tujce (2010). Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije, <http://www.infotujci.si/> (13. 2. 2014).
- Knez, Mihaela (2009). Jezikovno vključevanje (in izključevanje) otrok priseljencev. *Infrastruktura slovenščine in slovenistike* (ur. Marko Stabej). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 197–202.
- Lesar, Irena, Čančar, Ivana, Jug Došler, Anita (2012). Učitelji iz Slovenije in Švedske o poučevanju (novo) priseljenih učencev. *Dve domovini / Two Homelands* 36, 59–72.
- Lukšič Hacin, Marina (2011). Multikulturalizem kot spoštljivo sobivanje v raznolikosti. *Medkulturni odnosi kot aktivno državljanstvo* (ur. Marina Lukšič Hacin, Mirjam Milharčič Hladnik, Mitja Sardoč). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 147–159.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (2011a). Šola kot institucija izenačevanja razlik v precepu multikulturne raznolikosti. *IB revija* 45/1–2, 13–18.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (ur.) (2011b). *IN-IN: Življenjske zgodbe o sestavljenih identitetah*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

- Milharčič Hladnik, Mirjam (2012). Medkulturni odnosi in socialne participacije v kontekstu migracij. *Dve domovini / Two Homelands* 36, 7–18.
- Nieto, Sonia, Bode, Patty (2008). *Affirming Diversity: The Sociopolitical Context of Multicultural Education*. Boston: Allyn & Bacon.
- Peček, Mojca, Lesar, Irena (2006). *Pravičnost slovenske šole: Mit ali realnost*. Ljubljana: Sophia.
- Peček, Mojca, Lukšič Hacin, Marina (2006). Uspešnost in pravičnost v osnovnih šolah v Sloveniji. *Uspešnost in pravičnost v šoli* (ur. Mojca Peček, Cveta Razdevšek Pučko). Ljubljana: Pedagoška fakulteta, 61–98.
- Portera, Agostino (2011). Intercultural and Multicultural Education: Epistemological and Semantic Aspects. *Intercultural and Multicultural Education: Enhancing Global Interconnectedness* (ur. Carl A. Grant, Agostino Portera). New York in Oxon: Routledge, 12–30.
- Pravilnik o preverjanju in ocenjevanju znanja ter napredovanju učencev v osnovni šoli (2008). *Uradni list Republike Slovenije* 73/2008.
- Rey von Allmen, Micheline (2011). The Intercultural Perspective and Its Development through Cooperation with the Council of Europe. *Intercultural and Multicultural Education: Enhancing Global Interconnectedness* (ur. Carl A. Grant, Agostino Portera). New York in Oxon: Routledge, 33–48.
- Skubic Ermenc, Klara (2007). Vzgoja za sožitje med različnimi možna le kot subverzivna dejavnost učitelja? *Zgodba o uspehu s priokusom grenkobe – diskriminacija v Sloveniji* (ur. Silvo Devetak). Maribor: Iscomet, 62–69.
- Skubic Ermenc, Klara (2010). Med posebnimi pravicami in načelom interkulturalnosti. *Sodobna pedagogika* 2, 268–279.
- Smernice za izobraževanje otrok tujcev v vrtcih in šolah (2009). Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Smernice za vključevanje otrok priseljencev v vrte in šole (2011). Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, <http://www.zrss.si/default.asp?rub=4493> (14. 2. 2014).
- Strategija vključevanja otrok, učencev in dijakov migrantov v sistem vzgoje in izobraževanja v Republiki Sloveniji (2007). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije.
- Strokovne podlage, strategije in teoretske tematizacije za izobraževanje za medkulturne odnose ter aktivno državljanstvo (2010). Ljubljana: Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, <http://www.medkulturni-odnosi.si/> (14. 2. 2014).
- Šabec, Ksenija (2006). *Homo europeus: Nacionalni stereotipi in kulturna identiteta Evrope*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Ule, Mirjana (2005). *Psihologija komuniciranja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Vidmar Horvat, Ksenija (2009). Izzivi izobraževanja za medkulturni dialog. *Zbornik predavanj in dokumentov Mednarodne konference Izobraževanje za medkulturni dialog / Collection of Written Contributions and Documents* (ur. Liana Kalčina). Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije, 55–59.
- Vižintin, Marijanca Ajša (2009). Sodelovanje slovenskih osnovnih šol z učitelji maternih jezikov otrok priseljencev. *Dve domovini / Two Homelands* 30, 193–213.
- Vižintin, Marijanca Ajša (2013a). The Integration of Immigrant Children in Slovenia: Good Practices from Primary Schools. *Innovative Issues and Approaches in Social Sciences* 6/2, 53–68.
- Vižintin, Marijanca Ajša (2013b). *Vključevanje otrok priseljencev prve generacije in medkulturni dialog v slovenski osnovni šoli: Doktorska disertacija*. Koper: M. A. Vižintin, <http://pefprints.pef.uni-lj.si/id/eprint/1952> (6. 2. 2014).
- Vrečer, Natalija (2009). Medkulturne kompetence, medkulturni dialog in izobraževanje odraslih. *Medkulturne kompetence v izobraževanju odraslih* (ur. Natalija Vrečer). Ljubljana: Andragoški center RS, 8–23.
- Vrečer, Natalija (2012). Vključenost vsebin večkulturnega izobraževanja v učne načrte in učbenike za predmet geografija. *Dve domovini / Two Homelands* 36, 47–57.
- Zakon o osnovni šoli (1996). *Uradni list Republike Slovenije* 12/1996.

Zudič Antonič, Nives (2010). Rojstvo in razvoj medkulturne vzgoje / Nascita e sviluppo dell'educazione interculturale. *Razprave o medkulturnosti* (ur. Mateja Sedmak, Ernest Žitko). Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 201–214.

OBSEG MEDDRŽAVNIH SELITEV IN IZOBRAŽENOST SELIVCEV TER NJUN VPLIV NA ŠTEVILO IN IZOBRAŽENOST PREBIVALCEV SLOVENIJE

Milena BEVC,^I Sonja URŠIČ^{II}

COBISS 1.02

IZVLEČEK

Obseg meddržavnih selitev in izobraženost selivcev ter njun vpliv na število in izobraženost prebivalcev Slovenije

Prispevek prikazuje obseg meddržavnih selitev in izobraženost selivcev ter njun vpliv na število prebivalcev Slovenije in njihovo izobraženost v zadnjih desetletjih. Poudarek je na obdobju 1995–2013 in selitvah državljanov Republike Slovenije (RS). Meddržavne selitve so v navedenem obdobju prispevale k rasti števila prebivalcev Slovenije, po letu 1999 v celoti na račun selitev tujcev (za državljane RS je bil selitveni saldo negativen). V sicer krajšem primerljivem obdobju 2008–2012 so meddržavne selitve ugodno vplivale tudi na število prebivalcev s terciarno izobrazbo, prav tako v celoti na račun selitev tujcev. Za selitve državljanov RS pa je bil v tem in tudi daljšem obdobju (2003–2012) ta vpliv negativen – selitveni saldo za osebe s terciarno izobrazbo je bil negativen.

KLJUČNE BESEDE: meddržavne selitve, obseg selitev, izobraženost selivcev, rast prebivalcev, Slovenija

ABSTRACT

The Scale of International Migration, Migrants' Education and the Influence of these Phenomena on the Size of the Slovene Population and its Educational Attainment

We analyze the scale of international migration, the migrants' education levels and the influence of these two phenomena on the size of the Slovene population and its educational attainment during the last two decades. The emphasis is on the period 1995–2013 and on the migration of Slovene citizens. International migration during the above mentioned period contributed to population growth, after 1999 entirely on account of migration of foreigners (for Slovene citizens net migration was negative). During the period 2008–2012 migration also had a positive influence on the number of inhabitants with tertiary education, again on account of migration of foreigners (positive net migration). For the migration of Slovene citizens during this and also longer period (2003–2012) this influence was negative – net migration for citizens with tertiary education was negative.

KEY WORDS: international migration, scale of migration, migrants' education, population growth, Slovenia

^I Dr. ekonomskih znanosti, strokovno-raziskovalna svetnica, docentka, Inštitut za ekonomska raziskovanja, Kardejeva ploščad 17, SI-Ljubljana, bevc@ier.si.

^{II} Mag. ekonomskih znanosti, višja strokovno-raziskovalna asistentka, Inštitut za ekonomska raziskovanja, Kardejeva ploščad 17, SI-Ljubljana, ursics@ier.si.

UVOD

Pri meddržavnih oziroma mednarodnih selitvah, ki so opredeljene z definicijo prebivalstva in s spremembo običajnega prebivališča,¹ oseba zamenja običajno bivališče v eni državi z običajnim bivališčem v drugi državi, pri čemer je referenčno obdobje eno leto (Malačič 2010: 83). Meddržavne selitve imajo lahko pomembno vlogo za demografska gibanja v dani državi (vpliv na število prebivalcev, njihovo starostno in spolno strukturo) in tudi za izobrazbeno strukturo prebivalcev. V času staranja prebivalstva, zlasti aktivnih prebivalcev, je v večini razvitih držav to še zlasti aktualno; to spoznanje se praviloma odraža tudi v njihovi imigracijski politiki. Število prebivalcev in njegova kakovost (izobraženost/znanje) sta ob omejenih naravnih virih ključni razvojni dejavnik Slovenije.

Prispevek temelji na raziskovalnem projektu »Migracije v Sloveniji kot razvojni dejavnik države in njenih regij«² in na dveh nekdanjih projektih o migracijah, ki ju je izvedel Inštitut za ekonomska raziskovanja iz Ljubljane (IER, Bevc idr. 2000; 2004). V njem prikazujemo za Slovenijo obseg meddržavnih selitev in izobraženost meddržavnih selivcev ter dva pomembna učinka teh selitev – njihov vpliv na število prebivalcev in njihovo izobraženost. Analizo, ki za izobraženost selivcev temelji večinoma na neobjavljenih podatkih Statističnega urada Republike Slovenije (tudi za devetdeseta leta 20. stoletja, ko se je podatek o izobrazbi selivcev še spremljal; od takrat se ne), smo postavili v širši okvir, ki zajema teoretični model za analizo in analizo vpliva meddržavnih selitev na število in izobraženost prebivalcev v državah OECD. Analiza za Slovenijo je večinoma osredotočena na obdobje 1995–2013, ker se od leta 1995 statistično spremljajo vse selitve (tudi selitve tujcev).

V prispevku najprej prikazujemo navedeni širši okvir analize, nato metodologijo proučevanja in vire podatkov, sledi empirična analiza za Slovenijo. Slednja zajema najprej ločeno analizo obsega selitev in izobraženosti selivcev, nato pa analizo njunega vpliva na število prebivalcev ter njihovo izobraženost. V obeh primerih opazujemo selitve tudi po državljanstvu selivcev (državljanji Republike Slovenije – RS, tujci); za prve bomo v nadaljevanju uporabljali krajši izraz »državljanji«. Prispevek končujemo z glavnimi sklepnimi ugotovitvami.

ŠIRŠI OKVIR ANALIZE

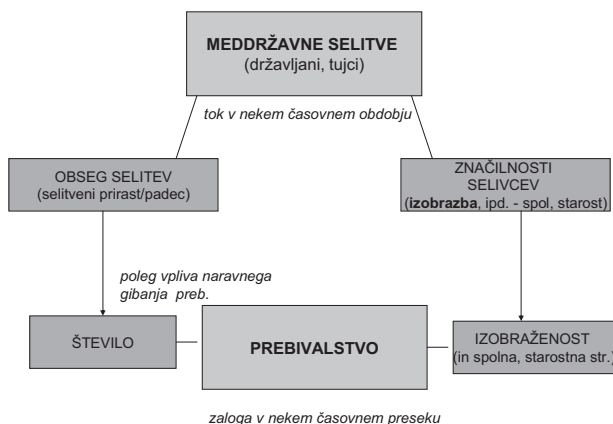
Teoretični model

Meddržavne selitve so tok, s katerim se spreminjata število in struktura prebivalcev. V prispevku nas zanimata skupni obseg selitev in tista značilnost selivcev, ki je že nekaj časa v številnih razvitih državah ključni selekcijski mehanizem za vstop imigrantov oziroma priseljencev v državo – njihova izobrazba. Kot smo že omenili, bomo v obeh primerih opazovali selitve tudi ločeno po državljanstvu selivcev: državljani RS in tujci. Obseg selitev v nekem obdobju poleg naravnega gibanja prebivalstva vpliva na spremembo števila prebivalcev (skupni prirast je vsota naravnega in selitvenega prirasta/padca), izobraženost selivcev pa na izobraženost prebivalcev (ob drugih nespremenjenih dejavnikih). Shematično je opisani teoretični model za našo analizo predstavljen na sliki 1.

1 Koncept običajnega prebivališča temelji na pogoju enoletnega dejanskega ali nameravanega prebivanja na naslovu stalnega ali začasnega prebivališča. V Sloveniji na tem konceptu opredelitev meddržavnega selivca temelji od leta 2008, ko je bila usklajena z opredelitvami prebivalstva in selivcev iz Uredbe (ES) št. 862/2007 Evropskega parlamenta in Sveta o statistikah Skupnosti o selitvah in mednarodni zaščiti (Uredba 2007).

2 Projekt sta financirala Javna agencija Republike Slovenije za raziskovalno dejavnost in Urad RS za makroekonomske analize in razvoj; izvajal se je v letih 2010–2013, rezultati projekta so zajeti v dveh monografijah (Bevc, Uršič 2013; Bevc, Ogorevc 2013).

Slika 1: Teoretični model za analizo vpliva obsega meddržavnih selitev in izobraženosti selivcev na spremembo števila prebivalcev in njihove izobraženosti

Vpliv meddržavnih selitev na število in izobraženost prebivalcev v državah OECD

Imigranti oziroma priseljenci imajo v številnih državah OECD pomembno vlogo za rast števila prebivalcev. Leta 2010 je v tujini rojeno prebivalstvo (država rojstva je eden od dveh v svetu uporabljenih načinov opredelitve priseljencev)³ na območju držav OECD v povprečju predstavljalo 13,5 odstotka celotnega prebivalstva; to je kar 37-odstotno povečanje glede na začetek desetletja (OECD 2011, 2012). Na sliki 2 prikazujemo *prirast/padec skupnega števila prebivalcev* za te države v preteklem desetletju, razčlenjen na dve sestavini: naravni prirast/padec (razlika med živorojenimi in umrlimi) in selitveni prirast/padec (razlika med priseljenimi in odseljenimi). V večini držav se je število prebivalcev povečalo, pri tem v večini med njimi predvsem zaradi meddržavnih selitev (na celotnem območju držav OECD je v obdobju 2001–2011 znašal prispevek selitev 40 odstotkov) (OECD 2013: 13). To velja zlasti za Španijo, Luksemburg, Irsko, Švico in Norveško, med neevropskimi državami pa za Avstralijo in Kanado. V Sloveniji se je v tem obdobju število prebivalcev povečalo za 4 odstotke, pri tem skoraj v celoti (92 odstotkov) na račun meddržavnih selitev.⁴

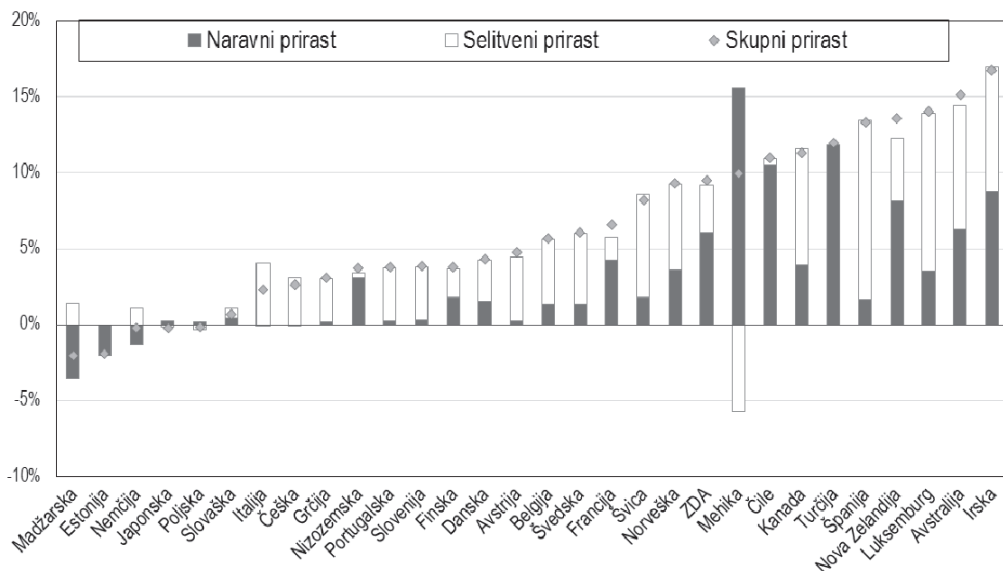
Podatki o izobraženosti meddržavnih selivcev in zlasti emigracijski stopnji za najbolj izobražene so za večje število držav ob upoštevanju enake metodologije na razpolago šele v zadnjem obdobju (glej OECD 2008; Dumont idr. 2010), o čemer podrobneje pišemo drugje (Bevc 2009; Bevc, Uršič 2013). Po podatkih OECD (2012) so imele v preteklem desetletju (2000–2010) meddržavne selitve v številnih državah te grupacije pomembno vlogo za izboljšanje *izobraženosti* prebivalcev, in to predvsem aktivnih prebivalcev. Delež oseb s terciarno izobrazbo med priseljenci se je v navedenem obdobju, kot kaže slika 3, v večini držav OECD povečal – v povprečju s 25 na 30 odstotkov (v Sloveniji je ostal skoraj nespremenjen in skupaj z Italijo in Grčijo najnižji; leta 2010 je znašal 11 odstotkov). To je na eni strani posledica globalnega trenda naraščanja izobraženosti prebivalcev, v nekaterih državah (zlasti Kanadi, Avstraliji in Veliki Britaniji) pa tudi posledica sprememb imigracijske politike v smeri privabljanja najbolj izobraženih/usposobljenih iz tujine. Priseljenci so v navedenem obdobju v ZDA predstavljali 47 in v Evropi 70 odstotkov celotnega povečanja števila aktivnih prebivalcev, toda »le« 21 odstotkov (ZDA) oziroma 14

3 Drugi je država državljanstva. Ta se uporablja v Sloveniji in drugih evropskih državah. Prvi pristop uporabljajo v Avstraliji, ZDA, Kanadi in na Novi Zelandiji.

4 Vir: lastni izračun na podlagi podatkov v *Statističnem letopisu Slovenije* (letniki 2001; 2012; SURS).

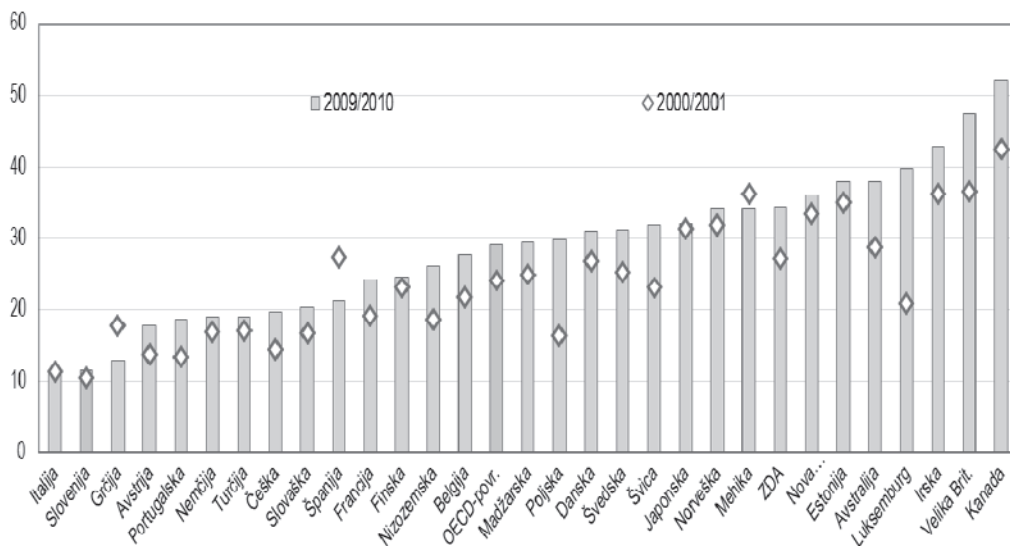
odstotkov (Evropa) povečanja števila aktivnih prebivalcev s terciarno izobrazbo (OECD 2012: 125). Tako so imeli v preteklem desetletju v večini držav OECD priselenci večjo vlogo pri ohranjanju velikosti delovne sile (aktivnih prebivalcev) kot za izboljšanje njene izobraženosti.

Slika 2: Sprememba števila prebivalcev v državah OECD v obdobju 2000–2010 in sestavine teh sprememb (rasti/padca) (%)

Vir: (OECD 2012: 52); za Slovenijo – lastni izračun na podlagi podatkov v *Statističnem letopisu Slovenije* (letniki 2001, 2011, 2012; SURS)

Slika 3: Delež oseb s terciarno izobrazbo med prebivalci, rojenimi v tujini, v letih 2000 in 2010 (%) – države OECD

Vir: OECD (2012: 54)

METODOLOGIJA IN PODATKI

Obseg selitev

Pomembni so podatkovni viri, obdobje opazovanja, značilnosti podatkov ter uporabljeni kazalniki. Od dveh možnih *virov podatkov* za selitvene tokove smo uporabili podatke iz letnih statističnih raziskovanj o selitvah (drugi vir je register prebivalstva; Dolenc 2007). Statistično evidentirane legalne meddržavne selitve smo proučili za dobrega pol stoletja (1961–2013, torej za 53 let), pri tem najbolj podrobno za obdobje 1995–2013, ko je bila Slovenija že samostojna država, obenem pa z razvitim statističnim spremljanjem tako selitev državljanov kot tujcev. Opazovanje trendov v teh selitvah za daljše obdobje je iz metodoloških in vsebinskih razlogov oteženo. Pri opazovanju zadnjih dveh desetletij smo s tega vidika (*značilnosti/primerljivosti podatkov*) evidentirali pet mejnih let: 1991, 1992, 1995, 2004, 2008. Ko se je Slovenija leta 1991 osamosvojila, je območje nekdanje Jugoslavije (SFRJ) zanjo postalo tujina. Po letu 1992 smo prešli od statističnega spremljanja državljanov nekdanje SFRJ na državljane Republike Slovenije; v letih 1991–1992 so se zajemali oboji, v letih 1993–1994 pa le državljani RS. Leta 1995 se je na ravni države poleg selitev državljanov RS začelo spremljati tudi selitve tujcev, obenem je bila v tem letu spremenjena statistična definicija prebivalstva. Leta 2004 se je Slovenija priključila EU. S 1. 1. 2008 je bila ponovno spremenjena statistična definicija prebivalstva; ta temelji na konceptu običajnega prebivališča (merilo zanj: dejansko ali nameravano bivanje na naslovu tega bivališča). Spremenjena je bila tudi opredelitev meddržavnih selivcev: kratkotrajni priseljenci (za manj kot eno leto) niso več zajeti.⁵

Iz navedenih razlogov podatki o meddržavnih selitvah za daljše obdobje niso popolnoma primerljivi, obenem tudi niso enako razčlenjeni. Do vključno leta 1991 so se posebej spremljale selitve z območjem nekdanje Jugoslavije in s tujino, po tem letu pa je oboje tujina. Po letu 1995 se pri meddržavnih selitvah srečujemo z razčlenitvijo selivcev na »državljan RS« in »tujce«. Analizo selitvenih tokov v obdobju 1995–2013 smo zato smiselno razdelili tudi v krajša obdobja, pri tem predvsem v povezavi s spremembo statistične definicije prebivalstva v letu 2008 (obdobji 1995–2007 in 2008–2013) in priključitvijo Slovenije EU (obdobji 1995–2003 in 2004–2013). *Kazalniki*: za posamezna obdobja smo opazovali skupni in povprečni obseg selitvenih tokov (priselitve, odselitve) ter koeficient teh tokov in selitvenega salda na 1.000 prebivalcev.

Izobrazba selivcev

Tudi v tem primeru so pomembni podatkovni viri, obdobje opazovanja, značilnosti podatkov ter uporabljeni kazalniki. *Podatki*: za daljše obdobje verodostojna primerjava ni mogoča niti za selitve državljanov RS, še manj pa za vse selitve (državljan, tujci). Podatek o izobrazbi meddržavnih selivcev se je z izjavo selivca v administrativnih evidencah v Sloveniji zbiral (ni pa se objavljala) v obdobju 1982–1999, pozneje pa ne več. V prispevku analiziramo izobrazbo selivcev za obdobje 1991–2012, pri tem pa trende lahko opazujemo le za ustrezna metodološko primerljiva krajša obdobja znotraj tega daljšega obdobja. Analiza večinoma (za obdobji 1991–1998, 2003–2010) temelji na *neobjavljenih podatkih SURS-a* (SURS 2000; 2004; 2007; 2011), pripravljenih za različne raziskovalne projekte IER. Na podlagi teh virov smo imeli na razpolago primerljive podatke za obdobje 1991–1998 (ko se je podatek o izobrazbi selivcev še zbiral) ter za tri krajša obdobja znotraj obdobja 2003–2010 (ko se navedeni podatek ni več zbiral): 2003–2005, 2006–2007 in 2008–2010. Za obdobje 2005–2012 pa prikazujemo analizo tudi na podlagi *objavljenih*

⁵ Poleg navedenih omejitev za spremljanje trendov obstajajo še nekatere druge omejitve. Dolenc (2007) je npr. opozoril na precenjenost podatkov o priseljevanju tujcev. Sicer pa navaja predvsem dve vrsti težav v zvezi z registracijo selitev priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije in veliko razlogov zanje. Podrobneje glej navedeni vir.

podatkov SURS-a iz statistične raziskave o socioekonomskih značilnostih prebivalstva in meddržavnih selivcev. Metodologija za obe podatkovni zbirki (objavljeni podatki, neobjavljeni podatki)⁶ se razlikuje in jo prikazujemo v nadaljevanju.

Metodologija za neobjavljene podatke SURS za obdobje 2003–2010: podrobno smo to metodologijo prikazali drugje (Bevc, Uršič 2013), tu pa navajamo njene ključne značilnosti. Na SURS-u so za potrebe IER ob odsotnosti administrativnega zbiranja podatka o izobrazbi selivcev (po letu 1999) podatke o selivcih uparili s podatki iz različnih podatkovnih zbirk in statističnih raziskovanj: Statističnega registra delovno aktivnega prebivalstva, brezposelnih, šolske statistike ter Popisa prebivalstva iz leta 2002 (za upokojene prebivalce). Iz njih je bilo mogoče pridobiti tudi podatke o izobrazbi neaktivnih prebivalcev.⁷ Glede na navedene vire za nekatere kategorije selivcev (otroke, osnovnošolce, srednješolce itd.) ni bilo podatka o izobrazbi, zato so zajeti pod »neznano«. Kljub temu pa je to kategorijo selivcev (neznano) mogoče ločiti glede na njihovo starost. Tako smo dve starostni skupini selivcev z neznano izobrazbo, za kateri je z veliko gotovostjo mogoče predvideti njihovo izobrazbo, razporedili v ustrezno izobrazbeno skupino selivcev. Gre za starostni skupini 15–18 let in 19–23 let, pri čemer smo prve razporedili v skupino selivcev s končano osnovnošolsko izobrazbo, druge pa v tisto s končano srednješolsko izobrazbo. K slednji skupini smo priključili tudi študente, ki niso delovno aktivni oziroma brezposelni. Podatki o izobrazbi tujcev za leta 2003–2005 so bili na voljo le za delovno aktivne tujce, od leta 2006 pa so nam jih na SURS-u pripravili za vse priseljene tujce, za katere so podatke lahko pridobili iz različnih podatkovnih virov in ne le iz Statističnega registra delovno aktivnega prebivalstva. Večina teh tujcev sodi med aktivno prebivalstvo, preostali tujci pa so zajeti pod »neznano« oz. kot študentje. Kot smo že omenili, se v daljšem obdobju 2003–2010 metodologija za tri krajša obdobja (2003–2005, 2006–2007, 2008–2010) nekoliko razlikuje.⁸

Metodologija za objavljene podatke SURS za obdobje 2005–2012: metodologija se nekoliko razlikuje za obdobje 2005–2010 in za leti 2011 in 2012, v obeh primerih pa so podatki pridobljeni s statistično raziskavo o socioekonomskih značilnostih selivcev. Glavne značilnosti so:

- *Obdobje 2005–2010:* za to obdobje so podatki pripravljeni le za priseljene, in sicer tiste, ki so se v letu priselitve tudi zaposlili (delovno aktivni). Podatki o njihovi izobrazbi so v tem obdobju prevzeti izključno iz mesečnih stanj Statističnega registra delovno aktivnega prebivalstva (Tabela 1).
- *Leti 2011 in 2012:* v podatkih o socioekonomskih značilnostih selivcev (tako priseljenih kot odseljenih) za leti 2011 in 2012 je v primerjavi s podatki za leta 2005–2010 prisoten prelom v časovni seriji. Za to sta dva razloga. Prvi je ta, da so za navedeni leti 2011 in 2012 podatki o izobrazbi selivcev prikazani v podatkovni bazi SURS-a za prebivalstvo, staro 15 let in več, in ne več le za delovno aktivne prebivalce; tako bo tudi za naslednja leta. Drugi razlog pa je v tem, da so v navedeni raziskavi za leti 2011 in 2012 prvič na voljo podatki o izobrazbi odseljenih prebivalcev, starih 15 let ali več.

Kazalniki: pomembni so kazalniki za analizo izobraženosti selivcev in analizo njenega vpliva na izobraženost prebivalcev:

- *Izobraženost selivcev* smo analizirali z dvema kazalnikoma: s povprečnim številom let šolanja in z deležem oseb s terciarno izobrazbo med vsemi selivci. Prvi kazalnik smo proučili za obdobji 1991–1998 in 2003–2010,⁹ drugega za obdobje 2003–2012, oba pa za obdobje 2003–2010. Za vse selitve (selitve državljanov RS in tujcev) smo opazovali obdobje 2008–2012, za selitve državljanov pa precej daljše obdobje. Primerjavo vrednosti kazalnikov med tremi metodološko primerljivimi

6 Pri tem v obeh primerih za obdobje, ko se podatek o izobrazbi selivcev administrativno ne zbira več.

7 Neaktivno prebivalstvo so tisti, ki niso razvrščeni niti med delovno aktivno prebivalstvo niti med brezposelne osebe in so stari 15 let ali več (SURS 2013e).

8 O tem glej več v Bevc, Uršič (2013).

9 V izračunu povprečnega števila let šolanja za obdobje 2003–2010 smo za posamezne izobrazbene kategorije selivcev uporabili naslednje koeficiente: nedokončana OŠ – 5 let, končana OŠ – 8 let, srednja šola – 12 let, višja šola – 14 let, visoka šola in več – 16 let. Ker je dejansko število let šolanja za tiste z magisterijem in doktoratom (zanje nismo imeli ločenih podatkov) večje od 16 let, je torej izobraženost selivcev nekoliko podcenjena.

obdobji znotraj obdobja 2003–2010, za katerega smo uporabili neobjavljene podatke SURS-a, pa smo naredili z izračunom relativne razlike¹⁰ med vrednostjo kazalnikov za priseljene in odseljene. Ugotavljali smo, za koliko je bila v posameznih obdobjih vrednost kazalnika za priseljene višja/nizja kot za odseljene, in sicer po naslednjem obrazcu (Devjak 2012: 14):

$$Dp/o \% = 100 * \frac{Yp - Yo}{Yo}$$

kjer je:

$Dp/o \%$ – relativna razlika med vrednostjo kazalnika za priseljene in odseljene (v odstotkih)

Yp – vrednost kazalnika za priseljene

Yo – vrednost kazalnika za odseljene

- *Vpliv selitev na izobraženost prebivalstva* smo zaradi odsotnosti primerljivih podatkov o povprečnem številu let šolanja za selivce in prebivalstvo analizirali s saldonom v selitvah oseb s terciarno izobrazbo. Opazovali smo obdobje 2008–2012, za katerega smo imeli podatke o izobrazbi vseh selivcev (državljanov RS in tujcev), pa tudi sicer so podatki iz metodoloških razlogov primerljivi. Negativen saldo v teh selitvah pomeni, da se je iz Slovenije izselilo več oseb s terciarno izobrazbo, kot se jih je vanjo priselilo, kar smo označili kot neugoden vpliv na izobraženost prebivalstva. V primeru pozitivnega salda pa velja nasprotno.

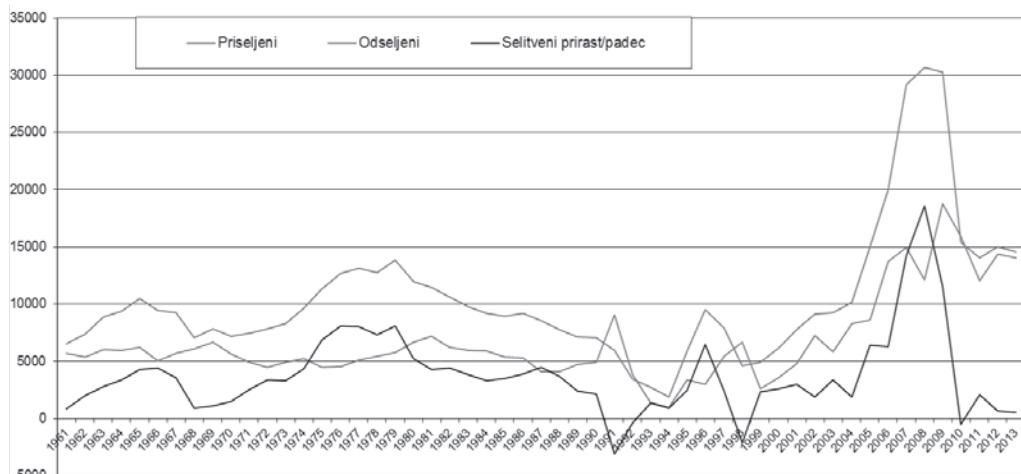
OBSEG MEDDRŽAVNIH SELITEV ZA SLOVENIJO

Na sliki 4 prikazujemo gibanje skupnega letnega števila selitev v obdobju 1961–2013. Z nje je razvidno, da je selitveni prirast rasel v sedemdesetih letih in v preteklem desetletju, padal pa v osemdesetih letih in v začetku devetdesetih let. Za podrobnejšo analizo obdobja 1995–2013, za katerega so evidentirane tudi selitve tujcev in v katerem je glavni metodološki mejnik leto 2008 (sprememba statistične definicije prebivalstva), prikazujemo letne podatke na slikah 5a, 5b in 5c ter po več krajših obdobjih v njem v tabeli 1. Glavne ugotovitve za skupni obseg selitev v obdobju 1995–2003 ter obseg selitev po državljanstvu selivcev prikazujemo v nadaljevanju.

Skupni obseg selitev: oba selitvena tokova (priselitve in odselitve) sta naraščala. Pri tem pa so priselitve, ki so, z izjemo dveh let (1998, 2010), presegale odselitve, naraščale hitreje (slika 5a), zlasti po priključitvi Slovenije EU – vse do zadnjih let opazovanega obdobja. S pojavom gospodarske krize ob koncu preteklega desetletja je prišlo do stagnacije priseljevanja in nadaljnega povečevanja odseljevanja, selitveni prirast pa se je naglo zmanjšal, a je z izjemo leta 2010 ostal pozitiven, in to v celoti na račun selitev tujcev (za državljane RS je negativen, glej v nadaljevanju *obseg selitev po državljanstvu*). V metodološko primerljivem obdobju 2008–2013 po priključitvi Slovenije EU je povprečni letni selitveni prirast znašal blizu 5.400 oseb oziroma 2,7 osebe na 1.000 prebivalcev (glej tabelo 1).

Obseg selitev po državljanstvu selivcev (sliki 5b in 5c): meddržavni selitveni tokovi so se do pojava gospodarske krize v letu 2008 povečevali za obe skupini selivcev (državljanov RS, tujcev), po tem letu so za tujce za nekaj let upadli, za državljane RS pa so odselitve še naprej naraščale, pri tem po letu 2010 vse bolj skokovito. V letih 2012 in 2013 se je iz Slovenije letno odselilo že prek 7.000 državljanov RS (8.200 in 7.300) oziroma blizu 0,5 odstotka prebivalcev. Selitveni saldo za tujce je bil v obdobju 1995–2013, razen enega leta, ves čas pozitiven in je do konca preteklega desetletja naraščal, za državljane RS pa je po letu 1999 že štirinajst let zaporedoma negativen (odselitve so večje od priselitev) in v porastu.

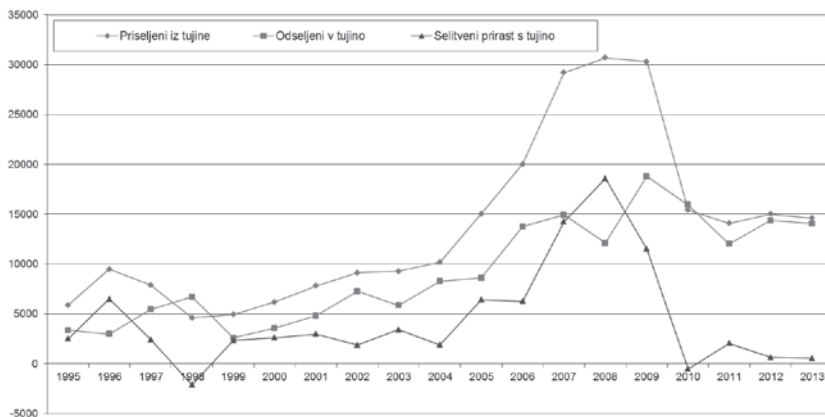
¹⁰ Relativna razlika med relativnima številoma je neimenovano število, izraženo v odstotkih (Devjak 2012: 14).

Slika 4: Meddržavne selitve za Slovenijo v obdobju 1961–2013¹¹ – letno število

Vir: SURS (2014a; 2014c)

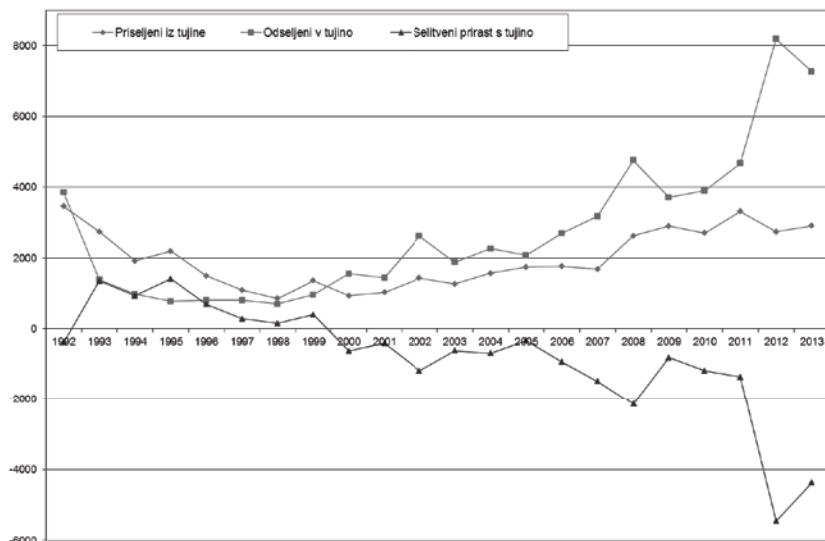
Slike 5: Meddržavne selitve za Slovenijo v obdobju 1992–2013 oziroma 1995–2013 po državljanstvu selivcev – letno število selivcev in selitveni prirast/padec

5a: Vse selitve

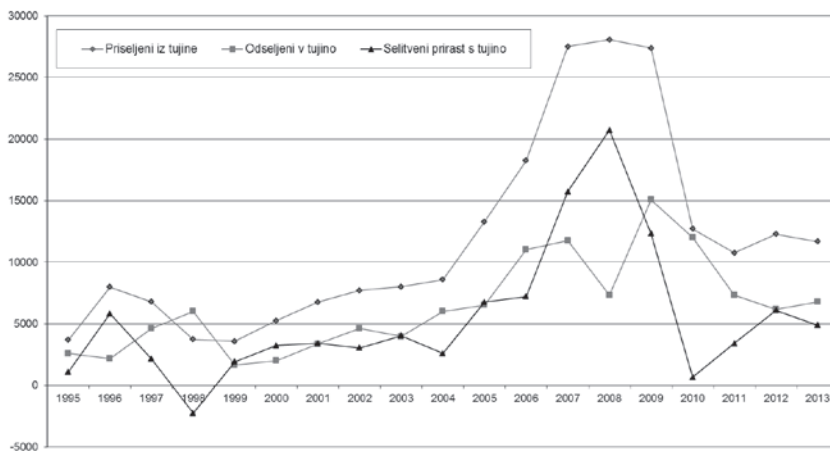

11 Do vključno leta 1992 so upoštevani državljani R Slovenije in državljani nekdanje SFR Jugoslavije. Podatki o tujcih so vključeni za obdobje 1995–2013.

5b: Selitve državljanov RS

5c: Selitve tujcev

Viri: Statistični letopis Slovenije (letniki 2006 do 2013), (SURS; SURS 2014a; 2014c) in lastni izračuni

Tabela 1: Meddržavne selitve za Slovenijo v obdobju 1995–2013¹² po državljanstvu selivcev in po obdobjih – skupno in povprečno letno število ter število na 1.000 prebivalcev

Obdobje	Priseljeni			Odseljeni			Selitveni prirast/padec		
	Skupaj	Državljeni	Tujci	Skupaj	Državljeni	Tujci	Skupaj	Državljeni	Tujci
ŠTEVILO – SKUPAJ									
1995–2000	38992	7938	31054	24688	5613	19075	14304	2325	11979
2001–2005	51428	7051	44377	34821	10295	24526	16607	-3244	19851
2006–2010	125614	11699	113915	75526	18269	57257	50088	-6570	56658
1995–2003	65208	11668	53540	42635	11566	31069	22573	102	22471
2004–2010	150826	15020	135806	92400	22611	69789	58426	-7591	66017
1995–2013	259734	35658	224076	175502	54322	121180	84232	-18664	102896
1995–2007	11366	2044	9322	7263	2155	5109	4102	-111	4213
2008–2013	120105	17215	102890	87301	32533	54768	32804	-15318	48122
ŠTEVILO – LETNO POVPREČJE									
1995–2000	6499	1323	5176	4115	936	3179	2384	388	1997
2001–2005	10286	1410	8875	6964	2059	4905	3321	-649	3970
2006–2010	25123	2340	22783	15105	3654	11451	10018	-1314	11332
1995–2003	7245	1296	5949	4737	1285	3452	2508	11	2497
2004–2010	21547	2146	19401	13200	3230	9970	8347	-1084	9431
1995–2013	12902	1724	11179	8497	2476	6021	4405	-753	5158
1995–2007	11366	2044	9322	7263	2155	5109	4102	-111	4213
2008–2013	17585	2384	15201	12206	4210	7996	5379	-1826	7205
KOEFICIENT – število na 1.000 prebivalcev									
1995–2000	3,3	0,7	2,6	2,1	0,5	1,6	1,2	0,2	1,0
2001–2005	5,2	0,7	4,4	3,5	1,0	2,5	1,7	-0,3	2,0
2006–2010	12,4	1,2	11,2	7,4	1,8	5,6	4,9	-0,6	5,6
1995–2003	3,6	0,7	3,0	2,4	0,6	1,7	1,3	0,0	1,3
2004–2010	10,7	1,1	9,6	6,5	1,6	4,9	4,1	-0,5	4,7
1995–2013	6,8	0,9	5,8	4,6	1,4	3,2	2,2	-0,5	2,7
1995–2007	5,7	1,0	4,7	3,6	1,1	2,6	2,0	-0,1	2,1
2008–2013	9,8	1,4	8,4	7,1	2,6	4,5	2,7	-1,3	3,9

Viri: Statistični letopis Slovenije (letniki 2006 do 2013), (SURS; SURS 2014a; 2014c), lastni izračuni

IZOBRAŽENOST MEDDRŽAVNIH SELIVCEV ZA SLOVENIJO

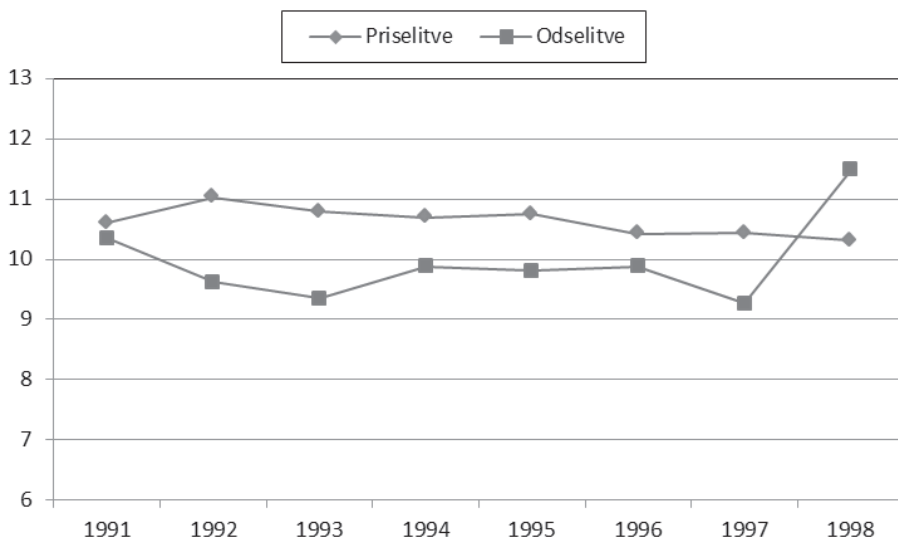
Najprej bomo prikazali analizo selitev državljanov RS (obdobje 1991–2010), nato za kratko primerljivo obdobje 2008–2012 analizo vseh selitev (državljeni RS, tujci), za obdobje 2005–2010 pa analizo priselitev delovno aktivnega prebivalstva.

¹² Podatki o tujcih so vključeni za celotno obdobje 1995–2013, za leto 2013 so upoštevani začasni podatki.

Selitve državljanov Republike Slovenije – 1991–2010

Devetdeseta leta preteklega stoletja (1991–1998): delež selivcev z znano izobrazbo je v opazovanem obdobju pri priselitvah v povprečju znašal 69 odstotkov, pri odselitvah pa 71 odstotkov. Med selivci z znano izobrazbo so bili v celotnem obdobju, z izjemo leta 1998, odseljeni manj izobraženi od priseljenih (slika 6); povprečno število let šolanja v obdobju 1991–1998 je za prve znašalo v povprečju 10,2, za druge pa 10,7.

Slika 6: Povprečno število let šolanja za meddržavne selivce za Slovenijo v obdobju 1991–1998 – selitve državljanov Republike Slovenije¹³ (starostna skupina 15+, selivci z znano izobrazbo)

Vir: Lastni izračun na podlagi podatkov SURS-a (2000)

Preteklo desetletje, tri podobdobja v obdobju 2003–2010 (2003–2005, 2006–2007 in 2008–2010): v vseh treh obdobjih je bilo manj selivcev z znano izobrazbo kot v devetdesetih letih (takrat se je podatek o izobrazbi še zbiral), pri tem pa najmanj v prvem opazovanem obdobju – 2003–2005 (v obeh selitvenih tokovih okoli 30 odstotkov). V naslednjih dveh opazovanih obdobjih se je ta delež povečal na (dobro) polovico, pri čemer je bil višji za odseljene kot za priseljene. Merjeno s *povprečnim številom let šolanja* so bili odseljeni bolj izobraženi kot priseljeni (zlasti v obdobju 2003–2005, glej tabelo 2), kar je gotovo v precejšnji meri odraz *večjega deleža oseb s terciarno izobrazbo* med prvimi kot med drugimi v dveh opazovanih obdobjih (2006–2007 in 2008–2010). *Selitveni saldo oseb s terciarno izobrazbo* pa je bil negativen v vseh treh opazovanih obdobjih.

¹³ Za leti 1991 in 1992 so vključeni državljani RS in državljani nekdanje SFR Jugoslavije.

Tabela 2: Relativna razlika v povprečni vrednosti dveh kazalnikov o izobraženosti priseljenih in odseljenih v meddržavnih selitvah državljanov R Slovenije v obdobjih 2003–2005, 2006–2007 in 2008–2010 (selivci z znano izobrazbo; v %)

	2003–2005	2006–2007	2008–2010
Povprečno število let šolanja			
Priseljeni (P)	12,0	11,2	11,6
Odseljeni (O)	12,2	11,8	11,7
Relativna razlika	-1,7	-5,0	-0,6
Delež oseb s terciarno izobrazbo med vsemi selivci			
Priseljeni (P)	25,1	15,1	20,5
Odseljeni (O)	24,8	24,2	22,6
Relativna razlika	1,4	-37,9	-9,0

Vir: Lastni izračuni na podlagi podatkov SURS-a (2007; 2011)¹⁴

Vse selitve: obdobje 2008–2012

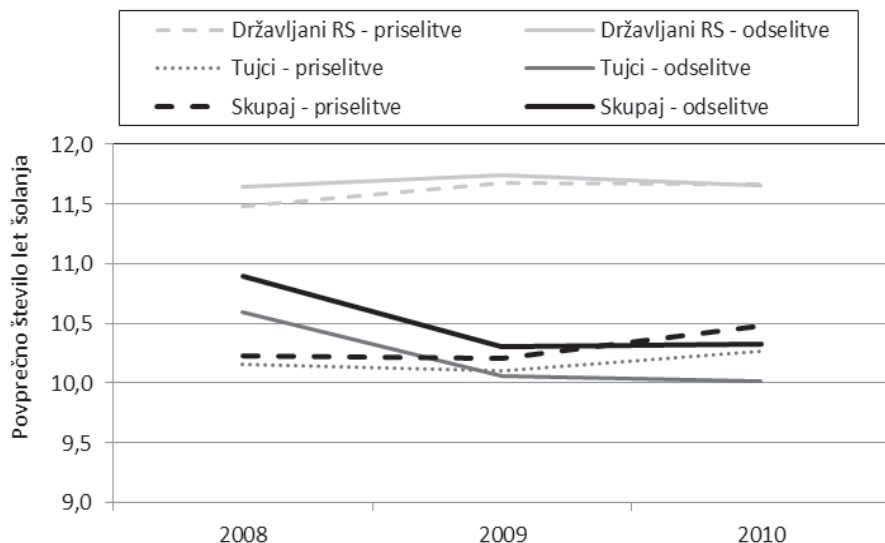
Analiza izobraženosti vseh selivcev v obdobju 2008–2012 je sestavljena iz dveh delov, ki temeljita na različnih podatkih in metodologiji njunega zbiranja: analize za obdobje 2008–2010 in analize za leti 2011 in 2012. Analiza za obdobje 2008–2010 temelji na neobjavljenih, analiza za leti 2011 in 2012 pa na objavljenih podatkih SURS-a; metodološka pojasnila so prikazana v poglavju o metodologiji.

Obdobje 2008–2010: delež selivcev z znano izobrazbo je pri obeh selitvenih tokovih (priselitve, odselitve) v povprečju znašal okoli tri četrtine (na račun selitev tujcev; za državljane je bil ta delež nižji). Kot kažejo letni podatki na sliki 7a, se je v opazovanem obdobju izobraženost, merjena s povprečnim številom let šolanja, za odseljene zmanjšala (kar je v pretežni meri posledica selitev tujcev), za priseljene pa povečala (tako v selitvah državljanov RS kot v selitvah tujcev). V povprečju pa je povprečno število let šolanja odseljenih za 0,2 leta presegalo to število za priseljene (10,5 nasproti 10,3 leta). Navedena gibanja v izobraženosti selivcev so v veliki meri odvisna od gibanja deleža oseb s terciarno izobrazbo med vsemi selivci. Kot je razvidno na sliki 7b, se je v opazovanem obdobju ta delež v priselitvah povečal in v odselitvah zmanjšal. Kljub temu je bil tudi v tem primeru v celotnem opazovanem obdobju skupaj delež v povprečju v odselitvah višji kot v priselitvah (7,5 odstotka nasproti 5 odstotkom). Višina vrednosti tega kazalnika in njeno gibanje sta predvsem posledica selitev tujcev, ki so predstavljali večino selivcev; za državljane RS je bila povprečna vrednost kazalnika bistveno višja (za priselitve je znašala 21, za odselitve pa 23 odstotkov).

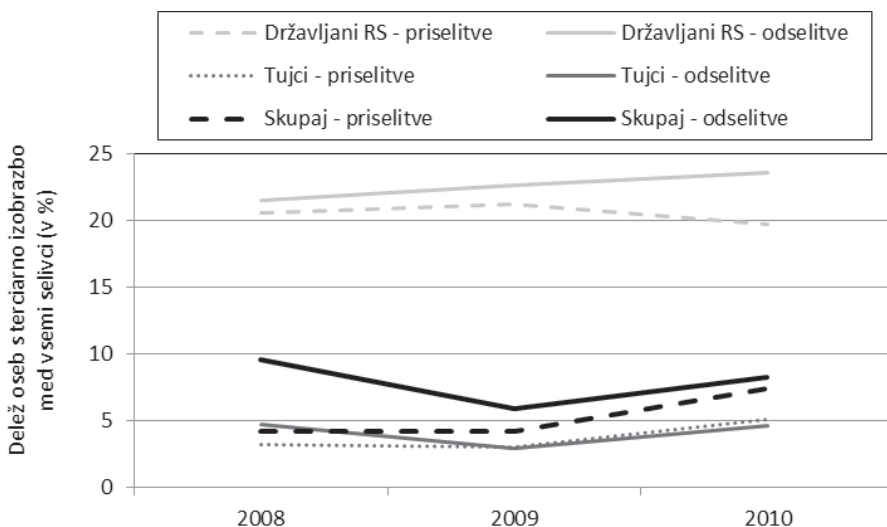
¹⁴ Obrazec za izračun je podrobno prikazan v poglavju »metodologija in podatki« (Vir: Devjak 2012: 14): $((P - O)/O) \cdot 100$.

Sliki 7: Izobraženost meddržavnih selivcev za Slovenijo v obdobju 2008–2010 po njihovem državljanstvu in po dveh kazalnikih (starostna skupina 15+, selivci z znano izobrazbo)

Slika 7a: Povprečno število let šolanja

Slika 7b: Delež oseb s terciarno izobrazbo

Vir: Lastni izračuni na podlagi podatkov SURS-a (2011)

Selitve v letih 2011 in 2012: na podlagi podatkov Statističnega urada (SURS 2014a, 2014c) po metodologiji, po kateri se bodo od vključno leta 2011 objavljali podatki o izobrazbi meddržavnih selivcev (za priselitve in odselitve), je bil v letih 2011 in 2012 v starostni skupini 15 let in več delež selivcev s terciarno izobrazbo za odseljene v povprečju enak kot za priseljene (14 odstotkov). Razčlenjena analiza po državljanstvu selivcev pa kaže diametralno drugačen položaj za državljane RS kot za tujce in naraščajoč vpliv selitev državljanov RS na povprečno izobraženost odseljenih zaradi njihovega naraščajočega in v letu 2012 že prevladujočega deleža v tem toku (odselitvah). Delež najbolj izobraženih (terciarna izobrazba)

je bil pri državljanih RS v obeh selitvenih tokovih bistveno višji (v odselitvah trikrat višji) kot med tujci (glej tabelo 3).

Tabela 3: Izobraženost meddržavnih selivcev za Slovenijo v letih 2011–2012 po njihovem državljanstvu – delež oseb s terciarno izobrazbo (starostna skupina 15+, selivci z znano izobrazbo)

Selitveni tok, leto	Število selitev			Delež selivcev s terciarno izobrazbo med vsemi selivci (%)		
	Skupaj	Državljeni RS	Tujci	Skupaj	Državljeni RS	Tujci
PRISELJENI						
2011	12184	2775	9409	14,9	30,8	10,2
2012	12903	2152	10751	13,0	21,6	11,3
Skupaj 2011–2012	25087	4927	20160	13,9	26,8	10,8
ODSELJENI						
2011	11006	4005	7001	12,4	22,9	6,4
2012	13012	7167	5845	15,9	22,2	8,3
Skupaj 2011–2012	24018	11172	12846	14,3	22,4	7,3

Vir: Lastni izračuni na podlagi podatkov SURS-a (2014d; 2014e).

Priselitve delovno aktivnih prebivalcev¹⁵ v obdobju 2005–2010

Kot je razvidno iz tabele 4, je imelo med vsemi priseljenimi delovno aktivnimi prebivalci v Slovenijo v obdobju 2005–2010 terciarno izobrazbo le 4 odstotke oseb, vendar pa so bile med priseljenci zelo velike razlike glede na njihovo državljanstvo. Največji delež (32 odstotkov) priseljenih s terciarno izobrazbo je značilen za državljane RS (med katerimi je verjetno večina povratnikov), državljane drugih držav EU in državljane neevropskih držav. Za priseljene iz drugih držav, z izjemo Hrvaške, je bil delež takih oseb zelo majhen. Priseljenci iz držav z območja nekdanje Jugoslavije so predstavljali pri posameznih zaporednih izobrazbenih kategorijah (osnovna šola ali manj, srednja šola, terciarna izobrazba) 74, 83 in 31 odstotkov. Med vsemi priseljenci s terciarno izobrazbo je bil največji delež (40 odstotkov) priseljencev iz drugih evropskih držav (26 odstotkov države EU, 14 odstotkov druge države).

¹⁵ Delovno aktivno prebivalstvo so zaposleni in samozaposleni prebivalci na območju Slovenije in zaposleni prebivalci, ki so v delovnem razmerju pri delodajalcu s sedežem v Sloveniji in so poslani na delo ali na strokovno izpopolnjevanje v tujino (SURS 2013e).

Tabela 4: Priseljeno delovno aktivno prebivalstvo v Slovenijo v obdobju 2005–2010 po doseženi izobrazbi in državi državljanstva¹⁶

Država državljanstva	Število	Izobrazbena struktura priseljencev glede na državo državljanstva (%)				
		Skupaj	Osnovna šola ali manj	Srednja šola	Terciarna izobrazba	Neznano
SKUPAJ	86399	100	53,6	42,1	4,3	0,0
Države EU	7692	100	40,2	36,9	22,8	0,1
– Slovenija	2440	100	20,3	47,5	31,9	0,4
– Druge članice EU	5252	100	49,5	32,0	18,5	0,0
Bosna in Hercegovina	41615	100	46,8	52,7	0,4	0,0
Hrvaška	3599	100	28,3	59,5	11,9	0,2
Srbija	10587	100	56,9	39,4	3,7	0,0
Srbija in Črna gora	5007	100	73,9	23,9	2,2	0,0
Črna gora	180	100	60,6	27,8	2,8	0,0
Kosovo	4956	100	81,8	13,1	0,4	0,0
Druge evropske države	11171	100	71,2	24,1	4,7	0,0
Neevropske države	1568	100	54,9	26,5	18,6	0,0
Neznano	24	100	50,0	37,5	12,5	0,0

Vir: SURS (2013), lastni izračuni

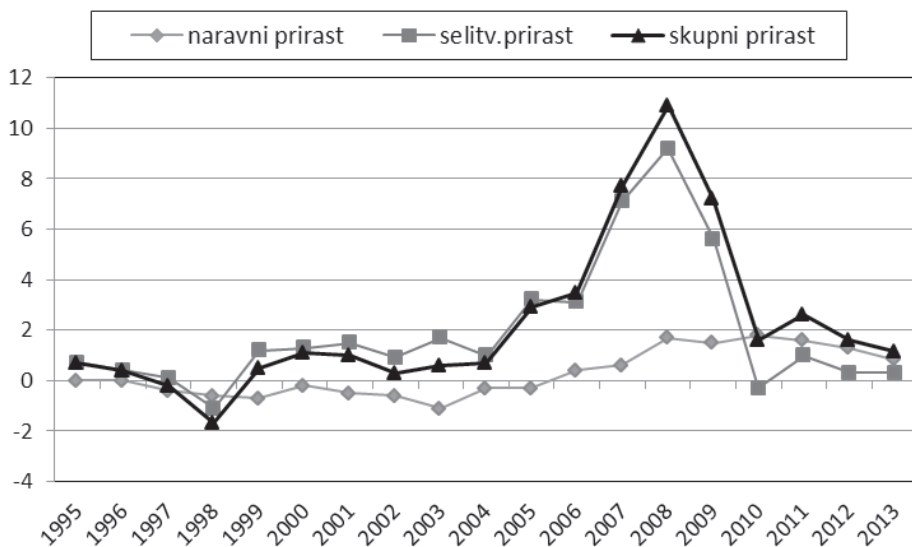
VLOGA MEDDRŽAVNIH SELITEV ZA GIBANJE ŠTEVILA PREBIVALCEV SLOVENIJE IN NJIHOVO IZOBRAŽENOST

Vpliv meddržavnih selitev na gibanje števila prebivalcev

Vpliv celotnih statistično evidentiranih meddržavnih selitev (državljanov in tujcev) na gibanje števila prebivalcev Slovenije lahko opazujemo od leta 1995, ko se spremljajo tudi selitve tujcev, za daljše obdobje pa vpliv tistih selitev, ki so bile v danem obdobju evidentirane. Na sliki 8 prikazujemo saldo naravnega gibanja prebivalcev in meddržavnih selitev ter skupni saldo obeh tokov v obdobju 1995–2013 na 1.000 prebivalcev. V tem devetnajstletnem obdobju je imela Slovenija na podlagi *naravnega gibanja* prirast števila prebivalcev, pri tem pa na račun obdobja po priključitvi Slovenije EU, saj je bil za obdobje 1995–2003 značilen padec. Tudi evidentirane *meddržavne selitve* so, opazujoč celotno obdobje skupaj, ugodno vplivale na rast števila prebivalcev (selitveni prirast), pri tem pa, kot kaže kazalnik *število dogodkov na 1.000 prebivalcev* (slika 8), po priključitvi Slovenije EU še bolj izrazito kot prej, vendar le do leta 2009. Kot smo že omenili, je prirast v teh selitvah v obdobju 1995–2013 posledica meddržavnih selitev tujcev, saj je bil saldo v meddržavnih selitvah državljanov RS vsa leta po letu 1999 negativen. V delu opazovanega obdobja, za katerega so na razpolago podatki tudi za države OECD (2000–2010; glej sliko 2), so v Sloveniji meddržavne selitve k skupnemu (4-odstotnemu) povečanju števila prebivalcev prispevale kar 92 odstotkov. Toda v tekočem desetletju se je trend obrnil; prispevek selitev k rasti skupnega števila prebivalcev se je zelo zmanjšal in je obenem manjši od prispevka naravnega gibanja prebivalcev.

¹⁶ Prikazane so priseljene osebe, ki so se v letu priselitve tudi zaposlile; podatki o izobrazbi so zanje v tem obdobju prevzeti izključno iz mesečnih stanj Statističnega registra delovno aktivnega prebivalstva.

Slika 8: Vloga naravnega in selitvenega gibanja za rast števila prebivalcev Slovenije v obdobju 1991–2013 – koeficient prirasta/padca (število oseb na 1.000 prebivalcev)

Vir: Statistični letopis Slovenije (različni letniki v obdobju 1992–2013), SURS (2014a; 2014c) in lastni izračuni

Poudariti moramo, da pretežni del meddržavnih selitev tujcev v opazovanem kot tudi v precej daljšem obdobju po drugi svetovni vojni odpade na selitve z območjem nekdanje Jugoslavije. Tudi številni drugi avtorji (Dolenc 2007; Josipovič 2006; 2009; Rot 2012) ugotavljajo, da je bil vpliv teh selitev na rast števila prebivalcev Slovenije v preteklih desetletjih pozitiven. Se pa po Josipoviču zaradi teh selitev demografski prehod (staranje prebivalstva) v Sloveniji ni zaustavil ali podaljšal, temveč celo okrepil, ker je bila rodnost priseljenk manjša od rodnosti Slovenk (Josipovič 2006; 2009), s tem pa je bila nižja skupna rodnost slovenskega prebivalstva.

Vpliv meddržavnih selitev na izobraženost prebivalcev

Za selitve državljanov RS prikazujemo vpliv meddržavnih selitev na izobraženost prebivalcev Slovenije za zadnji dve desetletji (do leta 2012), za vse selitve (državljeni, tujci, skupaj) pa za obdobje 2008–2012.

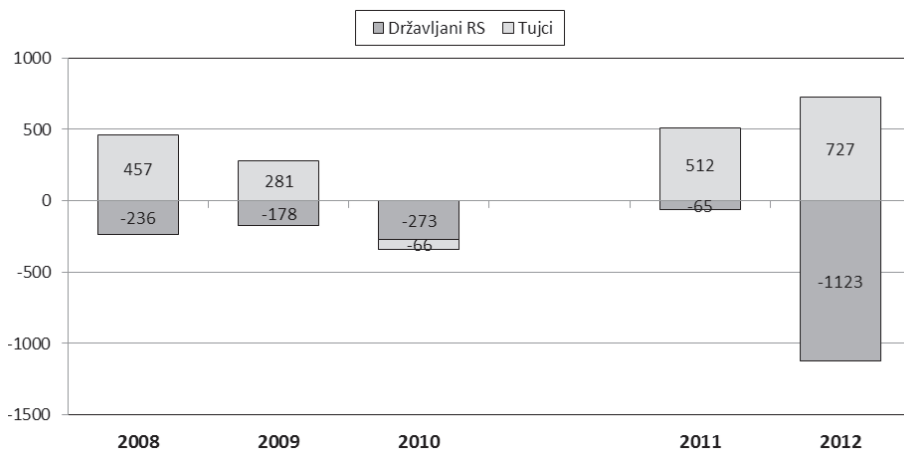
Selitve državljanov RS so v devetdesetih letih zaradi boljše izobraženosti priseljenih od odseljenih (slika 6) in pozitivnega salda v teh selitvah vplivale na povečanje skupnega števila let šolanja prebivalcev Slovenije. V preteklem desetletju pa so vplivale na zmanjševanje tega števila in zmanjševanje števila prebivalcev Slovenije s terciarno izobrazbo; povprečno število let šolanja odseljenih je bilo namreč višje kot za priseljene (tabela 2), saldo v teh selitvah in znotraj tega v selitvah oseb s terciarno izobrazbo pa negativen (tudi v tekočem desetletju).

Vpliv *vseh meddržavnih selitev* (državljeni RS, tujci) na izobraženost prebivalstva Slovenije v obdobju 2008–2012 smo opazovali s pomočjo salda v selitvah oseb s terciarno izobrazbo. Med prebivalstvom Slovenije je (2013) v starostni skupini 15 let in več 19 odstotkov oseb s terciarno izobrazbo, v starostni skupini 25 let in več let pa 21 odstotkov.¹⁷ V obdobju 2008–2012 je Slovenija v meddržavnih selitvah oseb s terciarno izobrazbo zabeležila majhen skupen pozitiven saldo (presežek priselitev nad odselitvami), pri tem na eni strani na račun let 2008–2009 in 2011 (v letih 2010 in 2012 je bil saldo negativen – na

¹⁷ Lastni izračuni na podlagi podatkov SURS-a (2014b).

račun selitev državljanov in tujcev), na drugi strani pa v celoti zaradi selitev tujcev.¹⁸ Letni podatki za proučevani saldo v obdobju 2008–2010 so prikazani na sliki 9.

Slika 9: Saldo v meddržavnih selitvah oseb s terciarno izobrazbo za Slovenijo v obdobju 2008–2010 po državljanstvu selivcev (število selitev, starostna skupina 15+, selivci z znano izobrazbo)

Vir: Lastni izračuni na podlagi podatkov v SURS-a (2011; 2014a; 2014d; 2014e)¹⁹

SKLEPNE UGOTOVITVE

Meddržavne selitve so v preteklem desetletju v številnih državah OECD in EU ugodno vplivale na gibanje skupnega števila prebivalcev in v tem okviru števila prebivalcev s terciarno izobrazbo. Pri tem pa je bil prvi učinek v večini držav praviloma večji od drugega.

Za Slovenijo smo obseg selitev proučili za zadnjih nekaj desetletij, s poudarkom na obdobju 1995–2013, ko so evidentirane tudi selitve tujcev. Za zadnje obdobje smo proučili njihov vpliv na rast števila prebivalcev. Ugotovili smo naraščanje obeh selitvenih tokov (priselitve, odselitve), zlasti po priključitvi Slovenije EU, vse do zadnjih let tega obdobja. S pojavom gospodarske krize ob koncu preteklega desetletja je priseljevanje stagniralo, odseljevanje pa se je še naprej povečevalo (za državljane RS zelo skokovito), pozitivni selitveni saldo (prirast) pa se je naglo zmanjšal, a, z izjemo leta 2010, ostal pozitiven. Meddržavne selitve so v preteklih dveh desetletjih prispevale k rasti števila prebivalcev Slovenije, pri tem v preteklem desetletju kar z 92 odstotki (prispevek naravnega prirasta je znašal 8 odstotkov), obenem pa v tem obdobju v celoti na račun selitev tujcev, saj je za državljane RS po letu 1999 selitveni saldo negativen in se naglo povečuje. V tekočem desetletju se število prebivalcev rahlo povečuje zaradi obeh tokov, vendar v večji meri na račun naravnega kot selitvenega prirasta.

Izobraženost meddržavnih selivcev in njen vpliv na izobraženost prebivalcev Slovenije smo za državljane RS proučili za obdobje 1991–2012, za vse selivce (državljanke RS, tujce) pa za krajše obdobje (izobraženost selivcev: 2003–2012, vpliv na izobraženost prebivalstva: 2008–2012). Pretežni del analize temelji na neobjavljenih podatkih SURS-a, pridobljenih s povezavo njihovih številnih podatkovnih zbirk, saj se podatek o izobrazbi selivcev po letu 1999 ne spremlja več. V devetdesetih letih je bila izobraženost

¹⁸ Zanje je bil saldo vsa leta, razen zadnjega, pozitiven, za državljane RS pa v vseh petih letih obdobja 2008–2012 negativen.

¹⁹ Podatki za obdobje 2008–2010 in letoma 2011 in 2012 so na abscisni osi razmejeni, ker med sabo niso v celoti primerljivi, več glej v poglavju Metodologija in podatki.

priseljениh državljanov RS boljša od izobraženosti odseljenih, za preteklo in tekoče desetletje pa velja nasprotno. Izobraženost selivcev smo merili s povprečnim številom let šolanja in z deležem selivcev s terciarno izobrazbo med vsemi selivci. Zaradi boljše izobraženosti odseljenih državljanov RS od priseljениh in negativnega skupnega salda ter salda v selitvah oseb s terciarno izobrazbo, sta se s temi selitvami v obdobju 2003–2012 zmanjšala tako skupno število let šolanja, utelešeno v prebivalcih Slovenije, kot tudi število prebivalcev s terciarno izobrazbo. Ločena analiza po državljanstvu selivcev je za obdobje 2008–2012 pokazala precej nižjo izobraženost tujcev kot državljanov RS (in tudi prebivalcev Slovenije), zaradi prevladovanja tujcev v meddržavnih selitvah (v priselitvah vsa leta, v odselitvah pa do vključno leta 2012) pa nizko povprečno izobraženost selivcev. A saldo v vseh selitvah (državljeni, tujci) oseb s terciarno izobrazbo je bil z izjemo let 2010 in 2012 pozitiven, pri tem v celoti na račun selitev tujcev, saj je bil za državljane RS vsa leta v obdobju 2008–2012 negativen.

Tabela 5 zajema *sintezni prikaz vpliva obsega meddržavnih selitev in izobraženosti meddržavnih selivcev* po njihovem državljanstvu na skupno število prebivalcev Slovenije in na število prebivalcev s terciarno izobrazbo. Selitve državljanov so v opazovanem obdobju negativno vplivale na oba navedena fenomena, vse selitve pa so zaradi selitev tujcev ugodno vplivale na število prebivalcev, večino opazovanega obdobja pa tudi na število prebivalcev s terciarno izobrazbo. Za celovit vpogled na vpliv meddržavnih selitev na demografska gibanja Slovenije je pomembno opazovati tudi druge značilnosti selivcev: starost in zaradi natalitete tudi spol, rodnostno obnašanje priseljениh ipd., kar pa presega domet prispevka. Iz razpoložljivih analiz (Bevc, Uršič 2013) pa izhajajo podobne ugotovitve, kot veljajo za proučevani vpliv obsega selitev in izobrazbe selivcev: neugoden vpliv selitev državljanov RS in ugoden vpliv skupnih selitev – zaradi selitev tujcev.

Tabela 5: Sintezni prikaz vpliva meddržavnih selitev na skupno število prebivalcev Slovenije in število prebivalcev s terciarno izobrazbo – obdobje 1995–2013

	OBSEG SELITEV – vpliv na število prebivalcev	IZOBRAZBA SELIVCEV (saldo v selitvah oseb s TI) – vpliv na spremembo števíla prebivalcev Slovenije s terciarno izobrazbo					
	1995–2013	2003–2012	2008–2012				
			2008	2009	2010	2011	2012
Državljanov	–	–	–	–	–	–	–
Tujcev	+		+	+	–	+	+
Skupaj	+		+	+	–	+	–

Vir: Lastni izračuni na podlagi podatkov SURS-a (2008–2010), internih (SURS 2011), za 2011 objavljenih (SURS 2014a; 2014c; 2014d; 2014e)

Izobraženost meddržavnih selivcev je poleg njihovega števila ter drugih značilnosti zelo pomembna informacija za nosilce različnih razvojnih politik in strategije razvoja Slovenije. Kaj se dogaja z meddržavnimi selitvami in kakšen je njihov učinek na razvoj Slovenije, je pomembno zlasti v razmerah, ko se soočamo s staranjem prebivalstva, z zelo neugodnimi demografskimi prognozami, globoko gospodarsko krizo, veliko brezposelnostjo ter ocenami o naraščajočem begu možganov.

Poudarjamo, da bo v *prihodnje izdelava podobne analize* o izobraženosti meddržavnih selivcev in njihovega učinka na izobraženost prebivalcev zaradi napredka v statističnem spremljanju te značilnosti selivcev (dodelava metodologije, objava podatkov) in predvidene stabilnosti statističnih definicij prebivalstva in selivcev veliko lažja, kot je bila analiza, izdelana za ta prispevek. Doslej je bilo v Sloveniji poglobljeno empirično proučevanje izobraženosti meddržavnih selivcev in v tem okviru bega možganov posameznih kategorij prebivalcev (npr. znanstveniki glej Bevc idr. 2012; mladi, nekdanji Erasmus študenti, glej Bevc, Ogorevc 2013) večinoma prepuščeno občasnim ad-hoc raziskovalnim projektom, pridobljenim na razpisih. Ob odsotnosti sistematičnega financiranja takega proučevanja primanjkuje

kontinuirano spremljanje pojava. Menimo, da je prispevek lahko dragocena podlaga tako za nosilce razvojnih politik kot tudi raziskovalce in druge strokovnjake, ki se ukvarjajo s spremljanjem in proučevanjem meddržavnih selitev ter njihovih učinkov.

LITERATURA IN VIRI

- Bevc, Milena (2009). Analiza trendov v emigraciji in meddržavni mobilnosti znanstvenikov v državah EU in OECD: Raziskava v projektu (Milena Bevc idr.): *Beg možganov med raziskovalci v Sloveniji s posebnim ozirom na absolvente Programa mladih raziskovalcev in Programa mladih raziskovalcev za gospodarstvo*. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja.
- Bevc, Milena, Prevolnik Rupel, Valentina, Verlič Christensen, Barbara (2000). *Migracije v Sloveniji v luči vključitve v EU*. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja.
- Bevc, Milena, Zupančič, Jernej, Lukšič Hacin, Marina (2004). *Migracijska politika in problem bega možganov*. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja, Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Bevc, Milena, Ogorevc, Marko, Koman, Klemen (2012). *Emigracija slovenskih raziskovalcev in njihova zaposlitvena mobilnost znotraj Slovenije*. 1. natis. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja.
- Bevc, Milena, Ogorevc, Marko (2013). *Dejanska in potencialna emigracija nekdanjih Erasmus študentov iz Slovenije*. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja.
- Bevc, Milena, Uršič, Sonja (2013). *Selitve kot razvojni dejavnik Slovenije in njenih regij*. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja.
- Devjak, Srečko (2012). *Statistika – Relativna števila*, http://www.fu.uni-lj.si/personal/zigaa/Bolonja-visokosolski/STAT_Rel_st_SPLET.pdf (10. 10. 2012).
- Dolenc, Danilo (2007). Priseljivanje v Slovenijo z območja nekdanje Jugoslavije po drugi svetovni vojni. *Priseljenci* (ur. Miran Komac). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 69–102.
- Dumont, Jean-Christophe, Spielvogel, Gilles, Widmaier, Sarah (2010). International Migrants in Developed, Emerging and Developing Countries: An Extended Profile, *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*, No. 114, <http://www.oecd.org/els/workingpapers> (10. 2. 2012).
- Josipovič, Damir (2006). Rodnostno obnašanje in priseljivanje v Sloveniji v obdobju po drugi svetovni vojni. *Razprave in gradivo* 50, 212–234.
- Josipovič, Damir (2009). Demografska, etnična in migracijska dinamika v Sloveniji: *Migracijska dinamika v Sloveniji in njen vpliv na slovensko vojsko* (ur. Janja Žitnik Serafin). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 14–39.
- Malačič, Janez (2010). Zaposlovanje tujcev in imigracije v Sloveniji. *Migranti v Sloveniji – med integracijo in alienacijo* (ur. Karmen Medica, Goran Lukič, Milan Bufon). Koper: Univerzitetna založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 83–96.
- OECD (2008). *A profile of migrant populations in the 21st century – Data from OECD countries*. Paris: OECD.
- OECD (2011). *International migration outlook 2011*. Paris: OECD.
- OECD (2012). *International migration outlook 2012*. Paris: OECD.
- OECD (2013). *International migration outlook 2013*. Paris: OECD.
- Rot, Sabina (2012). *Imigracije v Sloveniji po II. svetovni vojni in njihov vpliv na demografsko strukturo*. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za upravo.
- Statistični letopis Republike Slovenije* za leta 1992–2013. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- SURS (2000). Meddržavne in medregionalne selitve prebivalcev Slovenije po njenih statističnih regijah v obdobju 1991–1998. Interna dokumentacija za Inštitut za ekonomska raziskovanja (Danilo Dolenc). Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- SURS (2007). Meddržavne in medregionalne selitve prebivalcev Slovenije po njenih statističnih regijah v obdobju 2003–2005. Interna dokumentacija za Inštitut za ekonomska raziskovanja (Janja Povhe). Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.

- SURS (2011). Meddržavne in medregionalne selitve prebivalcev Slovenije po njenih statističnih regijah v obdobju 2006–2010 – po izobrazbi, spolu in starosti. Interna dokumentacija za Inštitut za ekonomska raziskovanja (Janja Povhe). Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.
- SURS (2012). SI-STAT podatkovni portal. Prebivalstvo. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, http://pxweb.stat.si/pxweb/Database/Dem_soc/Dem_soc.asp (januar–februar 2012).
- SURS (2013a). Naravno in selitveno gibanje prebivalstva, Slovenija, 4. četrtletje 2012 – začasni podatki. Prva objava. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=5456 (29. 4. 2013).
- SURS (2013b). Registrski popis 2011 – izobrazba. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, <http://www.stat.si/popis2011/Education.aspx> (15. 1. 2013).
- SURS (2013c). SI-STAT podatkovni portal. Prebivalstvo. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, http://pxweb.stat.si/pxweb/Database/Dem_soc/Dem_soc.asp (20. 4. 2013).
- SURS (2013d). SI-STAT podatkovni portal. Arhivski podatki. Socialnoekonomske značilnosti meddržavnih selivcev, 2005–2010. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, http://pxweb.stat.si/pxweb/Database/Dem_soc/05_prebivalstvo/55_arhiv/14_05N30_socio_znacilnosti/14_05N30_socio_znacilnosti.asp (10. 3. 2013).
- SURS (2013e). Socio-ekonomske značilnosti prebivalstva in meddržavnih selivcev – Slovenija. Metodološka pojasnila. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, http://www.stat.si/doc/metod_pojasnila/05-245-MP.htm (30. 3. 2013).
- SURS (2014a). Naravno in selitveno gibanje prebivalstva, Slovenija. 4. četrtletje 2013, začasni podatki. Prva objava 29. 4. 2014. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=6204 (15. 5. 2014).
- SURS (2014b). SI-STAT podatkovni portal. Prebivalstvo. Izobrazba. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, http://pxweb.stat.si/pxweb/Database/Dem_soc/05_prebivalstvo/20_soc_ekon_preb/01_05G20_izobrazba/01_05G20_izobrazba.asp (15. 5. 2014).
- SURS (2014c). SI-STAT podatkovni portal. Prebivalstvo. Naravno in selitveno gibanje. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, http://pxweb.stat.si/pxweb/Database/Dem_soc/Dem_soc.asp (15. 5. 2014).
- SURS (2014d). SI-STAT podatkovni portal. Prebivalstvo. Socialnoekonomske značilnosti meddržavnih selivcev – odseljeni. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, http://pxweb.stat.si/pxweb/Database/Dem_soc/05_prebivalstvo/40_selitve/20_05N32_soc_ek_znac_odsel/20_05N32_soc_ek_znac_odsel.asp (15. 5. 2014).
- SURS (2014e). SI-STAT podatkovni portal. Socialnoekonomske značilnosti meddržavnih selivcev – priseljeni. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, http://pxweb.stat.si/pxweb/Database/Dem_soc/05_prebivalstvo/40_selitve/15_05N31_soc_ek_znac_prisel/15_05N31_soc_ek_znac_prisel.asp (15. 5. 2014).
- Uredba (2007). Uredba (ES) št. 862/2007 Evropskega parlamenta in sveta o statistikah Skupnosti o selitvah in mednarodni zaščiti ter razveljavitvi Uredbe sveta (EGS) št. 311/76 o zbiranju statističnih podatkov o tujih delavcih. Uradni list Evropske unije, št. 199/2007 (31. 7. 2007).

SODOBNE IDENTIFIKACIJE V PRIMEŽU TRANSNACIONALNIH TOKOV: TRANSNACIONALNA DRUŽBENA POLJA IN IDENTIFIKACIJE »RYANAIR GENERACIJE« IRSKIH MIGRANTOV

Tea GOLOB¹

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Sodobne identifikacije v primežu transnacionalnih tokov: Transnacionalna družbena polja in identifikacije »Ryanair generacije« irskih migrantov

V članku se osredotočamo na sodobne identifikacije v transnacionalnem kontekstu, ki odražajo določene spremembe družbenega reda. Identifikacije razumemo kot proces, ki temelji tako na refleksivnih zamišljanjih posameznikov v odnosu z družbenim okoljem kot tudi na določenih dispozicijah, ki se oblikujejo z nenehnimi interakcijami med tradicijami, nazori in vrednotami. Dialektični odnos med obema poloma identifikacijskih procesov obravnavamo skozi perspektivo družbenih polj, prenešenih na transnacionalno sfero. Na podlagi zgodb irskih migrantov, pridobljenih z etnografsko metodo, želimo prikazati, kako prehajanje meja (tako fizičnih kot zamišljenih), transnacionalne družbene interakcije in institucije ter življenjske izkušnje posameznikov v odnosu s preteklostjo ter z nacionalnim in lokalnim okoljem vplivajo na razumevanje sebstva in oblikovanje identitet. Pomembno vlogo igrajo posameznikove možnosti dostopa do različnih virov. Prav tako prikažemo vlogo transnacionalnega habitusa, ki omogoča intenzivnejšo refleksivnost in presojanje posameznikovih dejanj ter tudi institucionalnih okvirov, v katere je umeščen.

KLJUČNE BESEDE: irska diaspora, transnacionalni habitus, identifikacije

ABSTRACT

Contemporary Identifications and Transnational Flows: Transnational Social Fields and Identifications of the "Ryanair Generation" of Irish Migrants

The article focuses on certain issues related to contemporary identifications in the transnational social sphere which are a result of reflexive considerations of the individual's position in the social environment, but also simultaneously depend on particular predispositions shaped through ongoing interactions between traditions, worldviews and values of the individual's context of origin. The main aim is to demonstrate the potential of the concept of social fields in its transnational variant and connect the argumentation to the Irish transnational diaspora. The paper draws insight from in-depth interviews which were obtained using the ethnographic method. The concept of the transnational social field is capable of shedding light on the dynamics of identity constructions which in the transnational sphere are more specific. A substantial role is played by the individual's ability to access to various types of capital. Further, the transition between particular fields enables more intensive reflexivity and a consideration of an individual's actions and also of the institutional frames in which they are embedded. Transnational

¹ Mag. kulturne antropologije, mlada raziskovalka, asistentka, Fakulteta za uporabne družbene študije v Novi Gorici, Gregorčičeva 19, SI-5000 Nova Gorica, tea.golob@fuds.si.

layers of identities can thus take on instrumental meanings and allow individuals to have greater control over their lives and more easily achieve their goals.

KEY WORDS: Irish diaspora, transnational habitus, identifications

UVOD

Današnji svet zaznamujejo družbeni pojavi, povezani s tehnološkim razvojem, z množičnimi mediji in vplivi globalizirane povezanosti na ekonomski, politični in kulturni ravni. Spremembe, ki jih zaradi razvoja komunikacijske tehnologije in transporta povzročajo procesi povezovanja lokalnosti z globalno ravno, omogočajo in zahtevajo upoštevanje novih perspektiv družbene realnosti. Posamezniki so vedno bolj vpeti v globalne tokove in transnacionalne povezave, v katerih se soočajo z raznolikimi družbenimi in kulturnimi vplivi. Vedno več sprememb v komuniciranju vodi do relativizacije ustaljenih kulturnih in individualnih praks, mnoštvo raznolikih idej pa vpliva tudi na percepcijo sebe in identitet (Gergen 1991).

Prepoznavanje sebe v odnosu do drugih ter oblikovanje tako osebnih kot tudi skupinskih identifikacij je v kontekstu transnacionalnih ter globalnih procesov in vplivov dobilo nov pomen. Tradicionalna identitetna sidrišča, povezana z določenim teritorijem, s kulturo in z zgodovinskimi narativi, izgubljajo svojo moč; od tod ideja, da je sodobne identitete treba razumeti v odnosu s fluidnostjo tako časa kot prostora. Sočasne povezave ljudi iz različnih delov sveta so z raznolikimi paletami aktivnosti, idej in blagovne izmenjave omogočile dekonstrukcijo v središče postkartezijske zahodne metafizike umeščenega subjekta in z njim povezanih identifikacij (Hall, Du Gay 2000). Kljub spremenjenemu položaju posameznikov v družbenem redu pa strukturne sile nikakor niso brez moči. Odnos med posameznikom in družbeno strukturo buri družboslovne duhove že vse od začetka sociološke vede in je del sodobnih pogledov na identitete, razpetih med vlogo posameznikove refleksivnosti in dispozicijskih vplivov (Adams 2006). Z dialektičnim odnosom med obema poloma identifikacijskih procesov se soočamo tudi v pričujočem prispevku. Koncept sodobnih večplastnih in fluidnih identitet želimo umestiti v kontekst transnacionalnih družbenih polj, ki omogoča sočasno upoštevanje interpretativnih okvirov obeh perspektiv ter osvetljuje dinamiko ustvarjanja identifikacij v nekoliko specifični transnacionalni sferi. Osredotočili se bomo na tako imenovani »novi val« irskih migrantov. Ti so imaginativno in fizično vpeti v družbene svetove, ki se raztezajo preko meja ene nacionalne države. Vpliv participacije v transnacionalnih družbenih poljih na konstrukcijo identifikacij bomo prikazali s pomočjo zgodb migrantov, pridobljenih s poglobljenimi intervjuji. Migrante obravnavamo v kontekstu transnacionalnih migracij, ki postavlja pod vprašaj enosmerne migracijske poti in koncept povratništva kot tretjo, in zadnjo, fazo migracijskega kroga (Čebulj Sajko 2004). Te predpostavke ne zajamejo kompleksnosti sodobnih migracijskih procesov (Lukšič Hacin 2002; Mlekuž 2003), ki trčijo ena ob drugo predvsem pri obravnavanju večgeneracijskih fenomenov raziskovalnega problema (Repič 2006). Vsakdanje življenje obravnavanih migrantov je zaznamovano z gostim omrežjem poznanstev, dnevnimi praksami ter zamišljanji, ki niso zamejeni s fizičnim prostorom.

S konceptom transnacionalnih identifikacij so se doslej najpogosteje ukvarjale študije migracij, vendar pa je dejansko povezan z vsakim posameznikom ali družbeno skupino, ki del svojega življenja organizira preko meja nacionalnih držav. Vsi, naj bodo to diasporične skupnosti, podjetniki ali mednarodni študenti, konstruirajo specifične transnacionalne oblike identifikacij, ki jih ne smemo posplošiti zgolj z uporabo oznake transnacionalne. Prav tako pa ni homogen niti proces ustvarjanja transnacionalnih plasti identifikacij v posameznih skupinah. Kar želimo prikazati, je, da identifikacije temeljijo tako na refleksivnih zamišljanjih posameznikov v odnosu z družbenim okoljem kot tudi na določenih predispozicijah, ki se oblikujejo z nenehnimi interakcijami med tradicijami, nazori in vrednotami, zakoreninjenimi v posameznikov kontekst. Vstop v transnacionalno družbeno sfero in prisotnost v njej nikakor nista omogočena vsakemu posamezniku. Lahko bi celo rekli, da je transnacionalna plast osebnih ali kolektivnih identitet privilegij določenih posameznikov. Pomembno vlogo igrajo posameznikove možnosti

dostopa do različnih virov kapitala, tako družbenega, ekonomskega kot tudi kulturnega. Razpolaganje s številnimi viri je bistvenega pomena pri prestopu iz lokalnih in nacionalnih družbenih polj v transnacionalno družbeno sfero. Ta predstavlja družbeno okolje v širšem smislu in ni povezana s fizičnimi prostori ali skupnostmi, temveč z miselnimi mapami oziroma s kolektivnimi spomini kot načinom komunikacije, ki odraža prevladujočo obliko družbeno konstruirane kolektivnosti. Transnacionalne miselne mape ne odražajo nujno kozmopolitskih nazorov, ki lahko povezujejo posameznike v globalnem svetu, temveč so lahko povezane izključno z idejo domovine ali etnične skupnosti, ki pa v migracijskih procesih pridobi nove pomene. Transnacionalno družbeno sfero opredeljujejo spremenjeni kulturni okviri, ki, kot meni Appadurai (1996), povezujejo vlogo imaginacije s konstruiranimi pokrajinami kolektivnih aspiracij nad nacionalnimi družbenimi okolji. Transnacionalna družbena sfera ni homogeno okolje, temveč je sestavljena iz palete transnacionalnih polj, v katerih delujejo posamezniki oziroma skupine. Prehod med posameznimi polji omogoča intenzivnejšo refleksivnost in presojanje posameznikovih dejanj ter tudi institucionalnih okvirov, v katere je umeščen. Kar se pri tem kaže kot pomembno, je, da imajo transnacionalni posamezniki, kot temu pravi Fligstein (2001), več družbenih veščin, ki omogočajo družbeno delovanje in presojanje življenjskega smisla. Transnacionalne plasti identifikacij lahko prevzamejo instrumentalni pomen in omogočajo posamezniku, da bolje kontrolira svoje življenje in hitreje dosegata zastavljene cilje. S konceptom transnacionalnih družbenih polj želimo osvetliti tudi transnacionalni kontekst različnih dimenzij polj, povezanih s kognitivnimi okviri, institucionalna pravila in odnosne topografije omrežij (Beckert 2010). S slednjim želimo prikazati, kako nenehno prehajanje meja (tako fizičnih kot zamišljenih), transnacionalne družbene interakcije in institucije ter posameznikove življenjske izkušnje v odnosu s preteklostjo ter z nacionalnim in lokalnim okoljem vplivajo na razumevanje sebstva in oblikovanje identitet.

IZZIVI ETNOGRAFSKEGA DELA IN METODOLOŠKI PRISTOPI

Migracijski procesi so globoko vtisnjeni v irsko družbo in že več stoletij igrajo ključno vlogo v političnem in družbenem kontekstu države. Izseljivanje je neločljivo povezano s prevladujočimi predstavami irskega naroda, ki pomagajo razumeti migracijske izkušnje. Vse do zadnjih desetletij prejšnjega stoletja je izseljevanje globoko zaznamovalo irsko družbo, z izjemo sedemdesetih let, ko se pojavi povratništvo. Izseljivanje in z njim povezani diskurzi razkrivajo številne spremembe v dojemanju nacionalne identitete, razredne pripadnosti, vlogi religije in danes tudi globalizacije, saj so učinkovito orodje za legitimizacijo idej prevladujočih družbenih skupin. V preteklosti so bili migracijski diskurzi obarvani s prevladujočimi političnimi ideologijami, ki so zagovarjale irsko narodnost in pravico do suverenosti države. Sodobni diskurzi pa poudarjajo predvsem pomembno vlogo irskega naroda na mednarodnem trgu dela (Mac Laughlin 1997). Med nekdanjimi izseljenci in sodobnimi irskimi migranti je pravzaprav težko najti vzporednice. Slednje tako popularni mediji kot tudi akademski diskurz imenujejo »novi val« izseljencev, »Ryanair generacija«, celo »izseljenska aristokracija«. So simbol nove in samozavestne države, prisotne v mednarodnem prostoru (Gray 2000). Prepoznani so kot transnacionalni migranti, sposobni plesti nove oblike ekonomskih, političnih in kulturnih povezav preko meja nacionalne države. Vzdržujejo redne stike s svojo domovino in se pogosto vračajo. V zadnjem desetletju so se številni vrnili na Irsko, kar pa ne pomeni, da so prekinili stike z državo, iz katere so se vrnili. Podoba Irske je z medijskimi in znanstvenimi diskurzi o izseljenstvu in povratnih migracijah postala neločljivo povezana z idejo diaspore, ki združuje irski narod v globalnem smislu. Koncept irske diaspore pa sproža plaz konceptualnih in tudi metodoloških premislekov, s katerimi se srečujemo v raziskavi. Prvotni pomen diaspore, ki je vključeval zgodovinsko razumevanje judovskega preseljevanja, je v zadnjih desetletjih dobil vrsto novih razumevanj, ki so sprožila nejasnost v semantičnem, konceptualnem in disciplinarnem smislu (Brubaker

2005). Nove vrste mobilnosti in tehnološki razvoj so naredili koncept preveč inkluziven. Ključni elementi, ki kljub številnim nejasnostim omogočajo razumevanje diaspore, so po Brubakerju predvsem razpršenost v prostoru, usmerjenost k domovini in vzdrževanje meja. Ti prepoznavnost skupnosti ohranjajo z aktivno solidarnostjo ter gostim družbenim omrežjem, ki člane povezuje v enotno transnacionalno skupnost (2005: 11). V polju transnacionalnosti so pojem zaznamovale teoretične konceptualizacije, ki so diasporo povežale s predstavnostjo identitete in kulture v mednarodnem političnem prostoru in tako postale element samoreferenčnosti in identifikacij. Novi komunikacijski kanali, ekonomske izmenjave in hitrejšie oblike fizičnega preseljevanja so povečali tudi politični pomen diaspor, kar se kaže tudi v primeru irskih transnacionalnih migrantov, ki kot diaspora igrajo pomembno vlogo v političnem diskurzu. V raziskavi migrantov ne želimo esencializirati znotraj meja določene skupnosti, temveč jih obravnavati kot posameznike, ki so navezani tako na idejo domovine kot tudi na državo, kamor so se izselili, in tako vzdržujejo omrežja ter kulturne izmenjave v transnacionalnih družbenih poljih. Pojem igra pomembno vlogo predvsem ob upoštevanju »diasporične zavesti«, ki se nanaša na dvojne ali pa večplastne identifikacije, ki sočasno povezujejo posameznika z več prostori (Vertovec 1999).

Ključno vlogo v življenju migrantov imajo torej družbene mreže, ki jih zaznamujejo komunikacijski vzorci, izmenjava informacij in njihova prisotnost v družbenokulturnih in političnih dejavnostih (Vertovec 2001). Obstoječe mreže, ki jih migranti uporabljajo v procesu migracij in s katerimi si organizirajo življenje, so bile prepoznane kot pomembna dimenzija migracijskih izkušenj (Boyd 1989). Družbene mreže omogočajo iskanje zaposlitve in nastanitve, ponujajo družbeno in ekonomsko varnost ter ne nazadnje omogočajo psihološko podporo. Transnacionalne družbene mreže, ki so sicer zakoreninjene v določeni lokalnosti, so hkrati tudi del globalnega toka in tako posebna prostorska dimenzija. Sledeč tem spoznanjem, se tovrstno etnografsko delo precej razlikuje od klasičnega antropološkega terenskega dela. Smoter pričujoče raziskave je zajeti določene aspekte v vsakdanjem življenju posameznikov, ki spodkopavajo tradicionalne antropološke ali sociološke perspektive. Izziv etnografskega terenskega dela je torej bil, kako ustrezno razložiti številne medpovezave okrog sveta, ki kultur ne dojemajo na tradicionalni način. Odgovor na vprašanje, kako se lotiti omenjenega izziva, je ponudila večpodročna, multilokalna ali translokalna etnografija (Robben 2007). Etnografsko delo je v pričujoči raziskavi skušalo zajeti povezave med posamezniki v transnacionalnih družbenih poljih, ki povezujejo različne lokacije, razpršene po številnih območjih sveta. Fokus etnografskega dela je bil na irskih migrantih, ki so se izselili z Irskega v Anglijo ali Združene države Amerike (maloštevilni tudi v Španijo) in se pozneje vrnili, ter tudi na njihovih potomcih, ki so se rodili v tujini oziroma diasporični skupnosti ter se pozneje odločili za življenje na Irskem. Terensko delo na Irskem je potekalo med septembrom in novembrom 2008 ter februarjem in majem 2011. Sogovornike smo pridobivali s pristopom snežne kepe, ki pa je kljub učinkovitosti povzročal metodološke zagate. Na začetku raziskovalnega dela smo bili omejeni na zelo ozek krog ljudi; ta je vključeval eno generacijo migrantov, ki je prišla iz Londona. Krog sogovornikov smo poskušali razširiti na različne načine, med drugim tudi s pomočjo številnih organizacij, ki se na Irskem ukvarjajo s povratno migracijo na institucionalni ravni.

Glavni namen etnografske raziskave je bil pridobiti življenjske zgodbe migrantov, ki so miselno in fizično vpeti v družbene svetove, razpoteegnjene med dve nacionalni državi oziroma več držav. V pogovorih smo – le kot orientacijo – uporabili polstrukturiran vprašalnik. Sogovorniki so pri izbiri tem pogosto prevzeli iniciativo in govorili o svojih življenjskih izkušnjah in prigodah, ki pa so bile tematsko povezane z njihovimi migracijskimi potmi, načinom življenja v tujini in odnosom do domovine, kjer je izhodiščno vlogo igral koncept doma. Zgodbe so omogočile vpogled v številne narative, ki usmerjajo delovanje posameznikov v določenem času in prostoru ter povezujejo dogodke iz različnih časovnih obdobj in fizičnih prostorov v celoto (Nelson 2003). Kot meni Fog Olwig (2003), so pogovori o življenjskih zgodbah v tovrstnih raziskavah zelo učinkovita metoda, saj ponujajo konkretna raziskovalna orodja za preučevanje migracijskih izkušenj. Prav tako je pripovedovanje življenjskih zgodb vedno odsev spreminjajočih se zgodovinskih, kulturnih in ekonomskih okolij (Cashman 2008), ki igrajo pomembno vlogo v notranji dinamiki (transnacionalnih) družbenih polj. Izziv etnografskega dela torej ni bilo samo zbiranje zgodb,

temveč tudi njihova analiza. Narativi so skupinska konstrukcija, na podlagi katerih se posameznikovi spomini umestijo v skupni konceptualni sistem (Nelson 2003). Osebné zgodbe tako odražajo skupne karakteristike določene skupine. Pri iskanju skupnega glasu pa ne smemo zanemariti povsem subjektivnih izkušenj sogovornikov (Malkki 1995) in hkrati upoštevati tudi vlogo nas samih v raziskovalnem procesu. Vsak etnografski korak v raziskovanju je bila unikatna izkušnja (Cerwonka, Malkki 2007), prav tako pa tudi izbira v analizo vključenih narativov odseva vlogo raziskovalca, torej našo lastno interpretacijo.

TRANSNACIONALNA DRUŽBENA POLJA – KRATEK PREGLED

Koncept transnacionalnih družbenih polj zajema simultanstvo elementov lokalnosti in večplastnosti v transnacionalnih identitetah in je tako primeren za preučevanje različnih družbenih skupin, vključenih v vedno večjo ekonomsko, družbeno in kulturno povezanost sveta. Prav tako lahko osvetljuje določene aspekte odnosa med posameznikom, družbo in identifikacijami. Čeprav spodbija metodološki nacionalizem, kljub temu vključuje vpliv institucionalnih sil in družbenega okolja na posameznikovo »biografijo« (Giddens 1991). Koncept transnacionalnih družbenih polj izhaja iz študij migracij (Fouron, Glick Schiller 2001; Levitt, Glick Schiller 2004), ki se osredotočajo na vpliv globalnih procesov in tokov na transnacionalne povezave, poudarjajo vlogo delovanja (agencije) in skupnosti, raziskujejo transnacionalna družbena omrežja ter tudi identitete (Moallem 2000; Adler 2000; Tsuda 2001; Riccio 2001; Cohen 2004; Kelly, Lusi 2006; Gargano 2009). Korenine samega koncepta segajo v čas manchesterske antropološke šole, ki je idejo polj uporabila za raziskovanje urbaniziranih lokalnosti in pogojev za hitre družbene in politične spremembe. Te ideje so v znamenitem delu povzele Linda Basch, Nina Glick-Schiller in Cristina Blanc-Szanton (1994), ki so družbena polja definirale kot paleto številnih, med seboj prepletenih omrežij družbenih odnosov, s katerimi se neenako razporejajo, organizirajo in prenašajo ideje, prakse in viri. Vprašljive pa so postale tiste preveč generalizirane konceptualizacije odnosov v polju, ki odražajo poenostavljeno enostranskost (Vertovec 2001). V transnacionalnih družbenih svetovih ali poljih prisotni posamezniki nikakor niso homogena skupina. Kot posledica so v ospredje stopile ideje, da toliko, kot je oblik transnacionalnosti, vsaj toliko je tudi transnacionalnih svetov (Smith 2002). Posamezniki se lahko premikajo skozi različna družbena polja (Kearney 1995), ki predstavljajo raznoliko paleto dejavnikov vpliva na individualne prakse, nazore in identifikacije. Kompleksnost notranjih dinamik določenega polja in sovpliv raznolikih družbenih svetov sta spodbudila nastanek konceptov »geometrije moči« (Massey 1991; Sørensen 1998 v Vertovec 1999) oziroma »nove geografije prehajanja meja« (Sassen 2002), ki poudarjata prisotnost različne *umeščenosti* (*embeddedness*). Vlogo družbene pozicioniranosti in odnose moči sta v konceptualizacijo transnacionalnih družbenih polj vključili Levitt in Glick Schiller (2004), ki sta svoje ideje delno gradili tudi na Bourdieuju. Ponudili sta pogled na družbena polja, kjer bistveno vlogo igra razlikovanje med »načinom bivanja« in »načinom pripadnosti«. Prvi način se nanaša na dejanske družbene odnose, v katerih sodelujejo posamezniki, in ne toliko na identitete, asociirane z njihovimi dejanji. Posamezniki so lahko *umeščeni* (*embedded*) v družbeno polje, vendar se ne identificirajo nujno s katerikoli okoljem ali kulturno politiko, asociirano s poljem; imajo namreč možnost izbire identifikacij. Prav nasprotno pa se način pripadnosti nanaša na prakse, neločljivo povezane z identiteto skupine. Posamezniki v transnacionalnih družbenih poljih lahko povezujejo oba načina v specifičnih kontekstih (Levitt, Glick Schiller 2004: 10–11).

Naša razmišljanja izhajajo iz del, ki poudarjajo, da nacionalne meje niso nujno tudi meje družbenih polj ter da transnacionalna polja lahko akterje združujejo z neposrednimi in posrednimi čezmejnimi odnosi (Levitt, Glick Schiller 2004). Transnacionalna družbena polja vključujejo lokacije, ki se raztezajo preko meja dveh ali več nacionalnih držav in prisotne vključujejo v vsakodnevno družbeno reprodukcijo (Fouron, Glick Schiller 2001: 544). Te konceptualizacije se v glavnem ne razlikujejo od Fligsteinovih

idej, ki družbena polja razume kot lokalne družbene rede ali področja, kjer se posamezniki združujejo in uokvirjajo svoja dejanja *vis-à-vis* drug do drugega (2001: 108, tudi v Fligstein, McAdam 2012). Kot pravi Levitt in Glick Schiller, so v tem smislu vsa družbena polja lokalna, saj na posameznikova življenja v njihovem lokalnem okolju vplivajo tako bližnje kot oddaljene povezave (2004: 10). Pomemben vidik transnacionalnih družbenih polj se kaže v razlikovanju med povezavami, v katere so vpleteni posamezniki tako na lokalni, nacionalni kot tudi na transnacionalni ravni, in upoštevanju družbenih sil v transnacionalni sferi.

Prenos transnacionalnih družbenih polj v analitični pristop raziskovanja identitet omogoča upoštevanje individualnih izkušenj v samem procesu identifikacij, ki nastopajo kot rezultat participacije v nacionalni skupnosti, transnacionalni skupini ter z obeh ravni izhajajočih institucionalnih pravil. Koncept upošteva tudi strukturne dispozicije in umeščenost posameznikov v družbeno konstelacijo, pri čemer pa nikakor nista zanemarjeni posameznikova reflektivnost in imaginacija (Appadurai 1996). Koncept družbenih polj omogoča vpogled v psihološke procese posameznika, ki se kažejo v notranji presoji ali konverzaciji (Archer 2003) ter vplivu zunanjih dejavnikov, ki nastopajo kot zunanja sidrišča pomenov. Poglejmo še, zakaj so v konstrukciji identitet pomembne strukturne dispozicije in kako jih v primeru preučevanja transnacionalnih identitet prepoznati in upoštevati.

IRSKI TRANSNACIONALNI MIGRANTI IN TRANSNACIONALNA DRUŽBENA POLJA

Irska migracija je danes neločljivo povezana z globalnimi procesi, razvojem informacijske tehnologije, transportne infrastrukture in s transnacionalnimi kulturnimi izmenjavami. Življenje migrantov je vsakodnevno zaznamovano z intenzivnimi prekomejnimi stiki, ki so lahko fizični ali pa potekajo preko spletnih komunikacijskih kanalov. V družbene svetove so umeščeni preko omrežij in različnih organizacij, njihove družbene prakse pa so tako redno povezane tudi s transnacionalno družbeno sfero. Nenehno gibanje preko meja, tako fizično kot zamišljeno, omogoča kreiranje določenih družbenih spominov, diskurzov in občutkov pripadnosti. Subjektivna samoopredeljenost v družbenem okolju temelji na medigri različnih družbenih sil, ki jih Beckert (2010) definira kot kognitivne okvire, institucionalna pravila in omrežja. V transnacionalnih družbenih poljih prisotni posamezniki ali družbene skupine uradno pripadajo eni nacionalni državi, v primeru dvojnega državljanstva celo več državam. Posledično so vpeti v določene pravne in politične institucije, ki narekujejo njihova dejanja in družbeno interakcijo, pogosto pa so tudi del splošnega vrednotnega konsenza določene družbene skupine. Irska migracija je obremenjena s prevladujočimi diskurzi, ki so v stoletjih množičnega izseljevanja skušali legitimizirati njeno pojavnost. V zadnjih nekaj desetletjih je prevladujoči javni in politični diskurz migrante postavil v novo globalizirano realnost, kjer migranti na mednarodnem delovnem trgu lahko sodelujejo kot suvereni politični akterji. Irski migranti so postali del transnacionalne irske diaspore, kar jih postavlja v spremenjeno družbeno realnost in vpliva na dožemanje sebe v nasprotju z drugimi. Prevladujoči diskurzi so povezani predvsem z odzivom na tržno kompetitivnost na globalni ravni in v Evropski uniji. Njihov spremenjeni družbeni položaj odraža izjava irskega ministra za zunanje zadeve Briana Leniahna iz leta 1987:

Mi emigrante obravnavamo kot del naše globalne generacije irskega ljudstva. Ponosni moramo biti nanje. Bolj kot bodo izpilili svoje spretnosti in talente v drugem okolju, več delovne etike bodo pridobili v državah, kot so Nemčija ali ZDA, več bodo lahko doprinesli Irski, ko se vrnejo (v Gray 2000: 135).

Tudi mediji in znanstvena srenja so jih prepoznali kot nov val migracij. Nikakor pa niso, kot jih prikazujejo prevladujoči diskurzi, homogena skupina. Tehnološki razvoj in razmah komunikacij ponujata nove možnosti, ki se odražajo v transnacionalni sferi, uspeh posameznikov pa je odvisen tudi od drugih zu-

nanjih dejavnikov. Pomembno je upoštevati pretok kapitala in ekonomskih interakcij, ki pogosto pogojujejo ali usmerjajo tudi družbene interakcije preko nacionalnih držav, ter politične procese in pravila, ki jih diktirajo in uravnavajo nacionalne države. Glede na naravo njihovega delovanja v transnacionalnem prostoru se spreminja tudi vloga institucionalnih pravil, vendar pa ta določajo pravila družbenih iger, kot jih na primer razume Bourdieu (1977), oziroma jih sploh omogočajo. Poleg tega pomembno vlogo igra družbeni kapital, ki osvetljuje okoliščine, v katerih etnične in diasporične skupnosti uporabljajo svoje transnacionalne družinske vezi z namenom ohranjanja etničnih identitet, reproduciranja in spreminjanja etničnih vrednot in ritualov (Portes idr. 1999; Vertovec 2001; Evergeti, Zontini 2006). Ko posamezniki vstopijo v transnacionalno sfero, hkrati preko različnih družbenih omrežij vstopajo v odnose na transnacionalni ravni. Ti odnosi so lahko osebni ali virtualni oziroma so kombinacija obeh. Pomembno je, da vplivajo na posameznike na vsakodnevni ravni in so tako prisotni v družbenih prostorih, ki se raztezajo preko nacionalnih meja. Družbena interakcija je tako specifična, bolj raznolika, številčnejša. Družbeni kanali so bolj razvejani in prepleteni preko različnih fizičnih in družbenih lokacij, ki jih je treba upoštevati. Migranti v diasporičnih skupnostih vzpostavljajo družinske in družbene odnose, ki so rekonstruirani in se nadaljujejo v obliki, značilni za prostor, iz katerega so migranti prišli. Biti del transnacionalne diaspore ne pomeni prerezati vezi z domovino. Prav nasprotno – predmigracijske mreže ostajajo trdne. Migranti, ki živijo v irski diaspori, redno obiskujejo sorodnike in prijatelje v domovini ter z njimi vzdržujejo stalne stike. Te povezave, ki so del njihove vsakodnevne realnosti, imajo pomembno vlogo tudi po njihovi vrnitvi. Sogovornik, ki je več let živel v ZDA in se pozneje vrnil na Irsko, je povedal, da je kljub vrnitvi še vedno močno povezan z Ameriko:

Imam veliko nečakov, otrok mojega brata, ki še vedno živijo tam in imam z njimi redne stike. Nekako smo se dogovorili, da pripeljem svoje otroke vsaj enkrat letno v Ameriko, ker bi radi videli svoje bratrance ... in mislim, da bi bilo tudi za otroke dobro, da vedo, od kod izhajajo.

Močne transnacionalne družinske povezave so vzpostavili še pred vrnitvijo, le da so bile povezane z drugim kontinentom:

Imam veliko družino in tudi moja žena ima veliko družino. No, takrat ko sva prišla v Ameriko, je bila še moje dekle, tam sva se poročila. Torej, oba imava veliki družini in sva pogosto prihajala na obisk. Dvajset let sem bil v Ameriki in samo eno leto nisem prišel na obisk. Večinoma smo se vračali za poroke, božič, no, dokler smo bili tam ilegalno, nismo počeli tega (smeh). Ampak ko je vse skupaj postalo legalno, smo se pogosto vračali.

V procesu migracije so vsi uporabili že obstoječe mreže, s katerimi so organizirali življenje v novem prostoru. Pomembna karakteristika irskih skupnosti je njihova neformalna družbena mreža. S pomočjo različnih prostorov, kjer se migranti srečujejo, kot so na primer cerkev, bar ali klub, deluje družbena mreža, v katero so vključeni duhovniki, delavci, gospodinje, prostovoljci ipd. Kako pomembne so te mreže, je razvidno iz izkušnje migranta, ki je več let nelegalno živel v Bostonu:

Tam sem tako našel službo, ampak ko sem prišel tja, sem bil ilegalec. Nisem imel zelene karte ali vize, zato smo morali delati nelegalno. Ampak to sploh ni bil problem. Bil sem pri prijateljih in ti so mi celo pomagali ponarediti družbeno varnostno kodo.

Opisane družbene mreže ostanejo trdne tudi ob vrnitvi na Irsko. Do prenosa družbenega kapitala prihaja na različne načine, redni obiski in stiki preko telefona in elektronske pošte omogočajo pomemben pretok informacij med diasporičnimi skupnostmi in domovino. Poleg tega pa transnacionalna družbena omrežja omogočajo kroženje in soočenja različnih kulturnih vzorcev, vrednotnih sistemov, zgodovinskih ozadij, družbenih spominov. Kognitivni okviri so tako nenehno izpostavljeni trkom različnih pomenjskih vzorcev, ki se morajo, da družbena interakcija lahko sploh poteka, znotraj družbenega omrežja

prilagajati, spreminjati in združevati. Skupni konsenz, ki omogoča interakcijo, je tako precej bolj fleksibilen, čeprav lahko v določenih primerih nekatere kulturne vzorce celo bolj utrdi. Značilne oblike kulturnega kapitala krožijo s pomočjo številnih aktivnosti, idej in narativov. Pomembno je, da pri preučevanju transnacionalnih skupin in identifikacij upoštevamo različna kulturna okolja oziroma kognitivne okvire, ki segajo preko fizičnih meja lokalnosti in nacionalnih držav. Življenje migrantov je označeno z nenehnim usklajevanjem med biti »tukaj« in »tam«. Sogovornik, ki je več let živel v Španiji, je povedal:

Ne obžalujem, da sem kadar koli šel tja. Res mi je bilo vseč. Pogrešam vreme, pogrešam ljudi, ki živijo tam, čeprav nisem odrezal vseh stikov, ki jih imam tam. Pogosto grem tja, prav tako, kot sem prej hodil na Irsko. Ja, prav tako kot prej, samo obratno. Še vedno vzdržujem stike, saj je štirinajst let tamkajšnjega življenja postalo del mene. Oh, in vse stvari, ki sem jih počel tam. Tam sem kupil svoj prvi avto, tam sem kupil prvo hišo, vse pomembne stvari sem prvič počel tam, in nekako se počutim, da sem zdaj tudi malo Španca. In tja grem vsaj dva- do trikrat letno in običnem vse svoje prijatelje.

Migranti nenehno usklajujejo percepcijo svojih korenin na Irskem, občutek tesne povezanosti z življenjem v tujini in vrnitvijo. Njihove migracijske poti še naprej zapletajo različni interesi, poroka, otroci in drugi dejavniki (več v Gray 2000). Kompleksnost položaja je razvidna tudi v primeru potomcev v tujini rojenih irskih migrantov. Sogovornik, ki se je vrnil iz Bostona, je takole orisal položaj svojih otrok:

Rodili so se v ZDA. Ko smo se leta 2004 vrnili na Irsko, je imel Alex osem let, punčka pa tri leta. Seveda sta se imela za Američana in še vedno se imata. Imata potni list, ameriški potni list. Si predstavljate, da smo štirje doma in imamo osem potnih listov. Imata se torej za Američana, vendar pa mislim, da ker odrasčata tukaj, počasi postajata tudi Irca. Ta mala ima zdaj sedem let in ima perfekten irski naglas, starejši pa ... ne bi vedeli, da je Irec. Mislim, da ko bo izgubil svoj naglas, da se bo tudi počutil bolj irsko.

Kompleksnost sodobnega sveta in modernih družb omogoča različne povezave med ljudmi in ustvarja pogoje za multiple identitete sodobnega subjekta. Migranti ustvarjajo identitete v transnacionalnem prostoru, tega pa zaznamujejo družbene in simbolne mreže, ki povezujejo različne prostore. Če upoštevamo, da vsak habitat oziroma vsaka lokalnost predstavlja niz pogojev, ki vplivajo na identitete, potem izkušnje, pridobljene v mnogovrstnih habitatih, omogočajo konstrukcijo mnogovrstnih identitet (Hannerz 1996). Identitete migrantov vključujejo dispozicije, pridobljene na obeh straneh (v diasporični skupnosti in domovini), in prevzemajo posebno transnacionalno obliko, kar se kaže predvsem v njihovi etnični pripadnosti. Vse tri oblike družbenih sil vplivajo na posameznikovo umeščenost v lokalni red (Fligstein 2001), kjer posamezniki delujejo v odnosu z drugimi in sočasno ustvarjajo pomene in tudi identitete.

Kakšna je torej vloga posameznika pri ustvarjanju pomenov? Pomembno vlogo pri razpravi o transnacionalnih družbenih poljih igra ideja, da lahko različne aspekte identitete povežemo z značilnostmi »usmerjene intersubjektivnosti« (Bottero 2010). Pri tem je pomembno dejstvo, da intersubjektivne prakse, ki vplivajo na identitete, ne izhajajo le iz strukturnih dispozicij in umeščenosti, temveč tudi iz odsnosti in vpliva konkretnih družbenih omrežij. Prisotnost v transnacionalnih družbenih poljih je odvisna tudi od drugih (nacionalnih) družbenih polj, ki omogočajo posamezniku določen način življenja in ga povezujejo z določeno družbeno skupino, iz katere izhaja. Pri tem igrajo pomembno vlogo tudi različna osebna ozadja posameznikov, ki odražajo vpliv vseh treh omenjenih družbenih sil in tudi pomen različnih oblik kapitala, ki je vedno povezan z določenim poljem (Bourdieu, Wacquant 1992). Posamezniki torej prenašajo svojo lastno zgodovino, ki se nanaša na določeno lokalno in nacionalno okolje, v transnacionalno sfero, kjer trči ob raznolike družbene spomine, narative in vrednote, kar pomenljivo vpliva na način ustvarjanja pomenov in tudi konstrukcijo identitet. To pa ne pomeni, da v tem procesu prihaja do preprostega brikolaža identitetnih plasti oziroma da so identifikacije vnaprej determinirane z nekimi kolektivnimi ali institucionalnimi pravili. Identifikacije so odvisne od intersubjektivne presoje, s katero posamezniki delijo svoja prepričanja in percepcije in tako uokvirjajo prakse in pomene. Lahko

bi rekli, da kognitivni okviri pridobijo transnacionalno komponento, ki se ohranja in reproducira s kroženjem kulturnega kapitala v njegovi transnacionalni obliki. Kontekst, v katerih različne oblike kapitala dobijo pomen, je habitus (Bourdieu 1977). Obstoj različnih vrst kapitala, naj bo to kulturni, družbeni ali ekonomski, ki prevzemajo transnacionalno obliko, pa namigujejo na obstoj transnacionalnega habitusa. Izhajajoč iz Bourdieujevih idej je Luis E. Guarnizo (1998) predstavil idejo habitusa v transnacionalni obliki, kjer prekomejne prakse in družbene pozicije ustvarjajo zavestne in nezavedne dispozicije, ki v določenih situacijah usmerjajo dejanja na določen način. Transnacionalni habitus je zgrajen iz dispozicij, ki izhajajo iz različnih lokalnih in nacionalnih okolij in odražajo različen kontekst strukturnih okvirov in pričakovanj (glej tudi Kelly, Lusis 2006). Transnacionalna oblika habitusa se od Bourdieujevega oddaljuje v smislu, da je bolj definirana s premikanjem preko prostorov, kar omogoča večjo refleksivnost in usmerjenost posameznikovih dejanj v strukturiranih okoliščinah.

Transnacionalni posamezniki ali skupine z intersubjektivnimi praksami ustvarjajo transnacionalne plasti identifikacij na bolj refleksiven način, kot je to mogoče samo s prisotnostjo v lokalnih in nacionalnih poljih. Transnacionalni habitus kot konceptualno ogrodje transnacionalnih identifikacij omogoča osvetlitev odnosa med refleksivnostjo in strukturiranimi pozicijami. Diskusije, ki so skušale združiti obe perspektivi, so se osredotočale na možnost premika med posameznimi polji, kar omogoča večjo refleksivnost (McNay 1999). Vedno mogoč zdrs med posameznimi polji naj bi omogočal večjo refleksivnost (Bourdieu, Wacquant 1992: 131). To naj bi bilo v sodobnem svetu precej bolj rutinsko, saj so posamezniki veliko bolj soočeni z uravnavanjem med seboj konfliktnih polj (Adams 2006: 51). Kot primer navajamo položaj sogovornice, ki bi ji izobrazba omogočala boljše zaposlitev za daljši delovni čas, a je ta v konfliktu s tradicionalno vlogo matere in gospodinje, zelo pomembno za irsko družbo. V veliko večji meri lahko sama izbere, čemu bo posvetila več časa, in večinoma skuša uravnavati oboje, kar pred stoletjem, vsaj v tako imenovani zahodni družbi, še ni bila razširjena praksa. V transnacionalnih družbenih poljih delujoči posamezniki se vsakodnevno soočajo s prehajanjem različnih polj. Že sam vstop v transnacionalno sfero je odvisen od prehoda iz lokalnega in nacionalnega okolja in odraža prisotnost v sferi, ki s pomočjo transnacionalnih kanalov in omrežij sega med različne države; posamezniki morajo uravnavati prisotnost na različnih geografsko in tudi družbeno oddaljenih ravneh. Njihov transnacionalni »način bivanja« ali »način pripadnosti« odraža določeno ambivalentnost, ki zahteva premislek in zavedanje svojih dejanj. Samo tako lahko pripnejo svojemu obstoju primeren in smiselni pomen in se umestijo v družbeni kontekst.

Migranti lahko zavestno izbirajo med mnogovrstnimi identitetami in jih menjajo. Te mnogovrstne in spreminjajoče se identitete so del bistvene in učinkovite strategije migrantov, s katero se lažje vklopijo v novo okolje in vzpostavijo nove družbene mreže. Migranti lahko spreminjajo in poudarjajo določene identitete glede na določene okoliščine. Večplastni in ambivalentni občutki pripadnosti tako niso nujno breme. Prav nasprotno, usklajevanje identitet lahko prinaša določene prednosti, predstavlja strategije, s katerimi migranti nadzorujejo svoje življenje in migracijske poti. Ko imigrirajo, niso pasivne žrtve asimilacije, ampak ustvarijo ambivalentne identitete, s katerimi se lažje prilagodijo. Sposobni so menjati in izbirati določene identitete v določenih situacijah. Kot je poudaril eden med sogovorniki:

Na začetku, ko sem iskal službo, sem imel v Londonu nekaj težav s svojim naglasom, Tudi pozneje, ko sem že delal, sem moral krotiti svoj naglas, da bi me lažje razumeli in tudi bolj sprejeli medse. Moj naglas je postal bolj nevtralen. Če srečaš koga iz moje vasi, se res opazi, da govorijo precej drugače. Naj vam nekaj povem. Ko sem želel najeti hišo v Mayu, sem jo najprej poiskal preko spleta. Potem sem govoril z žensko, ki je bila nepremičninska posrednica, in prepričan sem bil, da je Angležinja. Ampak v resnici je Irka. Ko pride v London, je, kot da bi svoj naglas odložila kot obleko. Ko sva se dobila na Irskem in mi je razkazala hišo, je govorila kot prava Irka. Pozneje, ko sva čez nekaj let spet govorila po telefonu, je spet govorila z angleškim naglasom.

Njihova prisotnost v transnacionalnem prostoru ne temelji na opustitvi določenega kulturnega in družbenega okolja, ampak omogoča ohranitev izvirnega kulturnega prostora ter instrumentalno prilagoditev novemu (Portes idr. 1999). Identifikacije prevzamejo instrumentalno vrednost in posledično

nakazujejo na pomembno vlogo posameznikovega delovanja (agencije) v migracijskih procesih. Ti od posameznika neprestano zahtevajo redefinicijo identitet, večplastne in spreminjajoče se identitete pa so temeljna strategija migrantov. Tukaj je vključen tudi družbeni kapital. Obstoječa družbena omrežja omogočajo bolj interaktivne dimenzije družbenih iger in tudi bolj refleksivne dimenzije habitusa (Mozulis 2007). Možnost delovanja je v sodobnem svetu v veliki meri odvisna od dostopa do informacij in komunikacijskih virov (Delanty 2000). V tem smislu so transnacionalni akterji dobro opremljeni. Njihov vpliv je zaradi omenjenih virov opazen tudi na institucionalni ravni, še zlasti pri migrantih z dvojnimi državljanstvom, saj lahko lobirajo, volijo in financirajo politične kampanje v več političnih sistemih. Ker na pravni in družbeni status ter ekonomske in politične odnose lahko vplivajo na dveh lokacijah, tako presegajo omejitve definicij državljanstva (Glick Schiller 2005). Prav tako k večji fleksibilnosti in prilagajanju na družbeni kontekst doprinašajo njihovi kognitivni okviri. Kot je dejal eden med sogovorniki: »Vrnili sem se (iz ZDA), ker sem organiziral svoj položaj v firmi na način, ki mi je to omogočil.«

Transnacionalni način bivanja ni samodejno povezan z zavestno pripadnostjo določeni skupini, vendar, kot menita Levitt in Glick Schiller, imajo posamezniki, ki so vsakodnevno vpleteni v prekomejne družbene odnose in prakse, večjo možnost izbire identitet. Če ljudje eksplicitno prepoznajo in poudarijo transnacionalne elemente svojega sebstva in življenja, lahko začnejo izražati tudi transnacionalni način pripadnosti (2004: 10–11). Transnacionalna komponenta identifikacij je povsem premišljena odločitev in identifikacije so tako lahko povsem instrumentalne (glej tudi Repič 2010). Prehajanje meja, naj bo to fizično ali kognitivno, neprestano zahteva redefiniranje in spreminjanje identitetnih plasti, večplastne identifikacije pa so lahko bistvena strategija posameznikov. Transnacionalna družbena polja bi lahko razumeli tudi kot prostore rezistence, kjer večplastne identitete in transnacionalne prakse ponujajo zavestno možnost pobega pred regulativnimi določili nacionalne države (Guarnizo 1998; Low, Lawrence-Zúñiga 2003).

ZAKLJUČNE MISLI

Posamezniki v sodobnem svetu delujejo v različnih družbenih poljih, ki se ne ujemajo vedno z mejami nacionalnih držav. Globalni procesi omogočajo obstoj transnacionalnih družbenih polj, ki zahtevajo nov premislek o odnosu med družbenimi prostori, fizičnimi lokalnostmi in kognitivno oziroma imaginativno geografijo. Uporaba koncepta ne določa vnaprej, kako se ustvarjajo prostori, identitete in družbena omrežja, temveč omogoča prepoznavanje različnih dinamik moči, ki se manifestirajo z odnosi ljudi iz različnih družbenih in kulturnih okolij (glej tudi Gargano 2009). Uporaba transnacionalnih družbenih polj kot konceptualno orodje pri raziskovanju identifikacij dopušča natančnejše razumevanje in raziskovanje kompleksne soodnosnosti med individualnimi praksami ter transnacionalnim, nacionalnim in lokalnim kontekstom. Po eni strani upošteva vpliv kulturnih, družbenih in političnih obzorij, ki vplivajo na dispozijski set habitusa, po drugi pa omogoča vključevanje dialektičnega odnosa med refleksivnimi, kolektivnimi in dispozijskimi komponentami identifikacijskega procesa. Če želimo raziskovati identifikacije v transnacionalni sferi, moramo upoštevati »intersubjektivno prakso ter konkretna navodila, ki izhajajo iz omrežij različno razporejenih agentov« (Bottero 2010: 20). Koncept tako upošteva vlogo pozicioniranosti posameznika v družbenem okolju, njegove izkušnje, nazore, institucionalna pravila in pomembne aspekte mednarodnih in transnacionalnih skupnosti in skupin. S hkratnim upoštevanjem lokalnosti in večplastnosti v identifikacijah pa ponuja tudi konkretna teoretična izhodišča za nadaljnje empirične raziskave.

VIRI IN LITERATURA

Adams, Matthew (2006). Hybridising Habitus & Reflexivity: Towards an Understanding of Contemporary Identity? *Sociology* 40/3, 511–528.

- Adler, Rachel (2000). Human Agency in International Migration: The Maintenance of Transnational Social Fields by Yucatecan Migrants in Southwestern City. *Mexican Studies* 16, 165–187.
- Appadurai, Arjun (1996). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Archer, Margaret (2003). *Structure, Agency, and the Internal Conversation*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Basch, Linda, Glick Schiller, Nina, Blanc-Szanton, Christina (ur.) (1994). *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-states*. Langhorn: Gordon and Breach.
- Beckert, Jens (2010). How Do Fields Change? The Interrelations of Institutions, Networks, and Cognition in the Dynamics of Markets. *Organization Studies* 31/5, 605–627.
- Bottero, Wendy (2010). Intersubjectivity and Bourdieusian Approaches to 'Identity'. *Cultural Sociology* 4/1, 3–22.
- Bourdieu, Pierre (1977). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre, Wacquant, Loïc (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Oxford: Polity.
- Brubaker, Rogers (2005). The 'Diaspora' Diaspora. *Ethnic and Racial Studies* 28/1, 1–19.
- Boyd, Monika (1989). Family and Personal Networks in International Migration: Recent Developments and New Agendas. *International Migration Review* 23/3, 638–670.
- Cashman, Ray (2008) *Storytelling on the Northern Irish Border*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.
- Cerwonka, Allaine, Malkki, Liisa H. (2007). *Improvising Theory: Process and Temporality in Ethnographic Fieldwork*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Cohen, Erez (2004). I Am My Own Culture: The »Individual Migrant« and the »Migrant Community«: A Latin American Case Study in Australia. *Journal of Intercultural Studies* 25/2, 123–142.
- Čebulj Sajko, Breda (2004). Etnologija in povratništvo. *Dve domovini / Two Homelands* 19, 197–211.
- Delanty, Gerard (2000). *Modernity and Postmodernity: Knowledge, Power and the Self*. London: Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Evergeti, Venetia, Zontini, Elisabetta (2006). Introduction: Some Critical Reflections on Social Capital, Migration and Transnational Families. *Ethnic and Racial Studies* 29/6, 1025–1039.
- Fligstein, Neil (2001). Social Skill and the Theory of Fields. *Sociological Theory* 19, 105–125.
- Fligstein, Neil, McAdam, Douglas (2012). *A Theory of Fields*. Oxford: Oxford University Press.
- Fouron, E. Georges, Glick Schiller, Nina (2001). The Generation of Identity: Redefining the Second Generation Within a Transnational Social Field. *Migration, Transnationalization and Race in Changing* (ur. Hector R. Cordero-Guzman, Robert C. Smith). New York, Philadelphia: Temple University Press, 292–403.
- Gargano, Terra (2009). (Re)conceptualizing International Student Mobility: The Potential of Transnational Social Fields. *Journal of Studies in International Education* 13/3, 331–346.
- Gergen, J. Kenneth (1991). *The Saturated Self: Dilemmas of Identity in Contemporary Life*. New York: Basic Books.
- Gray, Breda (2000). From 'Ethnicity' to 'Diaspora': 1980s Emigration and 'Multicultural' London. *The Irish Diaspora* (ur. Andy Bielenberg). New York: Longman, 65–89.
- Giddens, Anthony (1991). *Modernity and Self-Identity*. Cambridge: Polity.
- Glick Schiller, Nina (2005). Transborder Citizenship: An Outcome of Legal Pluralism within Transnational Social Fields. *Mobile People, Mobile Law: Expanding Legal Relations in a Contracting World* (ur. Franz Bender Beckman, Keebit Bender Beckman). London: Ashgate, 27–51.
- Guarnizo, E. Luis (1998). The Rise of Transnational Formations: Mexican and Dominican State Responses to Transnational Migration. *Political and Social Theory* 12: 45–94.
- Hall, Stuart, Du Gay, Paul (2000). *Questions of Cultural Identity*. London: Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Hannerz, Ulf (1996). *Transnational Connections*. London, New York: Routledge.

- Kearney, Michael (1995). The Local and the Global: The Anthropology of Globalization and Transnationalism. *Annual Review of Anthropology* 24, 547–565.
- Kelly, Phillip, Lusi, Tom (2006). Migration and the Transnational Habitus: Evidence from Canada and Philippines. *Environment and Planning* 38, 831–847.
- Levitt, Peggy, Glick Schiller, Nina (2004). Conceptualizing simultaneity: Transnational Social Field Perspective. *International Migration Review* 38/145, 595–629.
- Low, Setha M., Lawrence-Zúñiga, Denise (ur.) (2003). *The Anthropology of Space and Place: Locating Culture*. London: Blackwell Publishing.
- Lukšič Hacin, Marina (2002). Povratniki kot del migracijskega toka. *Dve domovini / Two Homelands* 15, 179–193.
- Mac Laughlin, Jim (1997). Emigration and the Construction of Nationalist Hegemony in Ireland: The Historical Background to New Wave Irish Emigration. *Location and Dislocation in Contemporary Irish Society: Emigration and Irish Identities* (ur. Jim Mac Laughlin). Cork: Cork University Press, 5–29.
- Malkki, Lisa H. (1995) *Purity and Exile: Violence, Memory, and National Cosmology among Hutu Refugees in Tanzania*. Chicago: The University of Chicago Press.
- McNay, Linda (1999). Gender, Habitus and the Field: Pierre Bourdieu and the Limits of Reflexivity. *Theory, Culture and Society* 16/1, 95–117.
- Mlekuž, Jernej (2003). »Mali« prispevek k vprašanju »povratništva«: Življenjske pripovedi migrantov povratnikov iz Beneške Slovenije – potovanje brez vrnitve? *Dve domovini / Two Homelands* 17, 67–94.
- Moallem, Minoo (2000). »Foreignness« and Be/longing: Transnationalism and Immigrant Entrepreneurial Experiences. *Comparative Studies of South Asia, Africa and Middle East* XX, 200–216.
- Mouzelis, Nicos (2007). Habitus and Reflexivity: Restructuring Bourdieu's Theory of Practice. *Sociological Research Online*, <http://www.socresonline.org.uk/12/6/9.html> (6 Sept. 2012).
- Nelson, Katherine (2003). Self and Social Functions: Individual Autobiographical Memory and Collective Narrative. *Autobiographical Memory and the Construction of a Narrative Self* (ur. Robin Fivush, Catherine Haden). Mahwah, N. J.: Erlbaum Press, 125–136.
- Olwig Fog, Karen (2003). »Transnational« Socio-Cultural Systems and Ethnographic Research: Views from Extended Field Site. *International Migration Review* 37/3, 787–811.
- Portes, Alejandro, Guarnizo, Luis E., Landolt, Patricia (1999). The Study of Transnationalism: Pitfalls and Promise of an Emergent Research Field. *Ethnic and Racial Studies* 22/2, 217–237.
- Repič, Jaka (2006). »Po sledovih korenin«: Transnacionalne migracije med Argentino in Evropo. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Repič, Jaka (2010). Ambivalent identities emerging in transnational migrations between Argentina and Slovenia. *Dve domovini / Two Homelands* 31, 121–134.
- Riccio, Bruno (2001). From »Ethnic Group« to »Transnational Community«? Senegalese Migrants' Ambivalent Experiences and Multiple Trajectories. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 27, 583–599.
- Robben, Antonius (2007). Multi-sited Fieldwork. *Ethnographic Fieldwork: An Anthropological Reader* (ur. Jeffrey Sluka, Robben M. Antonius). Malden, MA: Blackwell Publishing, 331–335.
- Sassen, Saskia (2000). New Frontiers Facing Urban Sociology at the Millennium. *British Journal of Sociology* 15/1, 143–159.
- Smith, Michael P. (2002). Preface. *New Approaches to Migration?* (ur. Nadjie Al-Ali, Khalid Koser). London: Routledge, x–xiv.
- Tsuda, Takeyuki (2002). From Ethnic Affinity to Alienation in the Global Ecumene: The Encounter Between Japanese and Japanese-Brazilian Return Migrants. *Diaspora* 10/1, 53–91.
- Vertovec, Stephen (1999). Conceiving and Researching Transnationalism. *Ethnic and Racial Studies* 22/2, 447–462.
- Vertovec, Stephen (2001). Transnationalism and Identity. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 27, 573–582.

THE IMPORTANCE OF SOCIAL CAPITAL WITHIN AN ETHNIC COMMUNITY: ALBANIAN ENTREPRENEURS IN SLOVENIA

Jaka VADNJAL¹

COBISS 1.01

ABSTRACT

The Importance of Social Capital within an Ethnic Community: Albanian Entrepreneurs in Slovenia

As the economically most developed part of former Yugoslavia, Slovenia has traditionally been a host country for numerous immigrants of other nationalities. There has long been a presence of Albanian nationals and it appears that a new wave of immigration of Albanians to Slovenia has been happening since 1991. Slovenia has become an even more popular immigration destination since joining the EU in 2004. In this article, fourteen case studies of Albanian entrepreneurs are analyzed in order to give a picture of their somewhat unique way of running business activities. Semi-structured interviews were conducted to address several research questions in a qualitative manner. Albanian immigrants do not come to Slovenia to seek their fortune. Through a dense network of family and friends, the processes of newcomers starting a business or finding employment seem to be very well planned ahead. Although serving the mainstream economy, Albanian entrepreneurs in Slovenia rely heavily on informal support and also financing from their extended families and the entire Albanian community. They have traditionally worked in only a few types of business (pastry shops, fruits and vegetables, bakeries, construction). They form a particular part of the Slovenian economy, well-integrated but also self-sustainable in the face of new economic processes, with their traditional high level of reliance on their community, family and ethnic-based social capital.

KEY WORDS: ethnic minority entrepreneurship, immigrant businesses, social capital, community, Albanian entrepreneurs in Slovenia

IZVLEČEK

Pomen socialnega kapitala v etnični skupini: Primer albanskih podjetnikov v Sloveniji

Kot ekonomsko najbolj razvit del nekdanje Jugoslavije je Slovenija tradicionalno privabljala številne priseljence drugih narodnosti. Čeprav so Albanci v Sloveniji že dolgo prisotni, se je novi val priseljencev začel pojavljati po letu 1991, Slovenija pa je za priseljevanje postala še bolj priljubljena po priključitvi EU leta 2004. Za opis zelo svojstvenega načina vodenja njihovih podjetij v članku predstavljamo 14 študij primerov albanskih podjetnikov. Kot orodje kvalitativne metodologije smo uporabili polstrukturirani intervju z več raziskovalnimi vprašanji. Albanski priseljenci v Slovenijo ne prihajajo nepripravljeni. Zagon novega podjetja ali zaposlitev posameznika se s pomočjo goste mreže prijateljev in sorodnikov načrtuje

¹ PhD in Business and Organization Science, Associate Professor, GEA College, Faculty for Entrepreneurship, Kidričevo nabrežje 2, SI-6330 Piran, jaka.vadnjal@gea-college.si.

že dolgo pred njihovim prihodom. Čeprav poslujejo na celotnem trgu, se albanski podjetniki zanašajo predvsem na neformalno podporo in financiranje s strani razširjene družine in celotne albanske skupnosti. Tradicionalno so prisotni v zgolj nekaj dejavnostih (slaščičarne, stojnice s sadjem in z zelenjavo, pekarnice, gradbeništvo) in predstavljajo poseben del slovenskega gospodarstva, ki je sicer vključeno v gospodarske tokove, a je v luči novih gospodarskih procesov s tradicionalno naslombo na svojo skupnost, družino in na etnično pripadnost temelječi socialni kapital, samovzdržno.

KLJUČNE BESEDE: podjetništvo v etničnih skupinah, priseljenska podjetja, socialni kapital, skupnost, albanski podjetniki v Sloveniji

INTRODUCTION

Eight former communist countries from central and eastern Europe joined the European Union in 2004. There were substantial differences in the levels of economic development and living standards between the "old" western members and the "new" central and eastern countries. Furthermore, the new members of the EU have become attractive destinations for economic migration to their geographic neighbours. Emerging from the disintegration of Yugoslavia in the early 1990s, which started with Slovenian independence processes (Čaleta 2010), Slovenia experienced rapid modernization processes and sustainable development before joining EU in 2004 and entering the eurozone in 2007. Moreover, Slovenia has always been a preferred employment-seeking destination for former Yugoslavian citizens from all of the republics, even before its secession which was the consequence of having the highest level of economic development (Borak 2002), and as such was perceived as a republic of opportunities. With regard to the populations from other republics, this also includes the Albanian population from the Former Yugoslav Republic of Macedonia (FYROM) and from Kosovo, the two regions which ranked at the very bottom in terms of development in the former federal state (Borak 2002) and which for ideological reasons were outside the reach of domestic and international capital flows (Obradović et al. 2012). Today, the Albanian community is socially well-established and integrated in Slovene society, and economically sustainable in the sense that the Albanian nationals usually take care of themselves and do not contribute to the unemployment rate and the related social cost (Žitnik Serafin 2008). Research on Albanian immigration in Slovenia has so far been limited to their integration and assimilation into Slovene society as a minority nation (Berishaj 2004) and has so far not received sufficient attention concerning their economic and entrepreneurial activity and business start-up strategies. These migrations have predominantly been economic migrations, which always raise important social and policy issues concerning the integration of the immigrant community into the labour market. Thus, the research on immigrant entrepreneurs of Albanian origin aims to address the following questions:

(1) What are the trajectories of immigrants becoming entrepreneurs? (2) What are the reasons behind the decision to start a business? (3) What are the main difficulties faced by immigrant entrepreneurs in the start-up phase? (4) Do immigrant entrepreneurs have any access to local institutions and sources of support? (5) What is the role of the community of co-nationals? (6) What are the immigrant entrepreneurs' strategies on the market?

The first part of the paper discusses the main concepts drawn from the research literature about ethnic minorities and immigrant entrepreneurship which are, for the purpose of this study, understood as synonymous. The second part presents the methodology used as well as the case studies. Using the results of case-based fieldwork, the third section examines the perceived specificities of Albanian entrepreneurs and their activities in Slovenia. The paper ends with conclusions, a discussion of its contribution to the knowledge and understanding of the topic, implications and some suggestions for future research.

LITERATURE REVIEW

Definitions and main concepts: the ethnic minority entrepreneur

Although there has been an increasing number of studies concerning immigrant entrepreneurs, there has been no generally accepted or shared definition of who is an Ethnic Minority Entrepreneur (EME). When considering EMEs, the notion of a changing environment assumes even greater importance since immigrants move to another country where the business, legal and economic environments may be significantly different from those in their home countries. An immigrant is someone who comes to a country for the purpose of permanent or non-temporary residence (Light, Bonacich 1988).

The literature reveals a lack of clarity in defining EMEs. Are they first-generation immigrants? Can the concept be extended to the second generation, or further? Does it include entrepreneurs selling “ethnic” products? The EME is usually defined by skin colour, minority status, religion or cultural background (Lassalle 2008). In the USA, institutions insist on the notion of a disadvantaged group in their definition of EMEs (Sonfield 2005). Brundin et al. (2001) define EMEs as individuals starting a business by themselves, or whose mothers/fathers are born in a country other than the host one. In this respect, the present analysis focuses on business solely owned by Albanians. The term ethnic in this case includes the Albanian community of co-nationals and shared national and/or cultural attributes such as religion, language and communal infrastructures, and social networks established by recent or settled immigrants.

Push and pull factors are often referred to in order to explain the decision to start a business (Freel 1998). The analysis of the push factors is crucial because it stresses the role of policymaking in the integration of immigrants into society (Hjerm 2004), the need to fight against discrimination in the labour market (Metcalfe et al. 1996) and in enabling access to finance and support (Deakins et al. 2005). As for necessity entrepreneurship, the push factors emphasize the sets of motivations for an immigrant to start their own business because of the lack of opportunity in the host country's labour market. Obstacles to entering the labour market include language barriers (Mora, Dávila 2005), lack of knowledge about the institutions in the labour market, and lack of trust in these institutions. Within the context of the Global Entrepreneurship Monitor, Reynolds et al. (2001) illustrate the distinction between push and pull motivation by introducing the concept of opportunity and necessity entrepreneurship, where necessity entrepreneurship exists when there are “no better choices for work” and entrepreneurship is often the best, but not necessarily the preferred, option.

These factors may push the immigrant into self-employment. On the other hand, the community networks, the ability of immigrants to spot business opportunities, and the desire to be independent and to “be their own boss” are factors that pull the immigrant into self-employment. Pull factors thus include the identification of new opportunities (as in opportunity entrepreneurship) and self-selected goals of independence (Barret et al. 1996). To some extent, the immigrant is also subject to an acculturation lag. This is a delayed process of acculturation that enables the EME from a lower-wage country to exploit some opportunities more effectively than local entrepreneurs (Light 1972).

EMEs have poorer access to formal sources of support and advice than the domestic entrepreneur population (Deakins et al. 2005). EMEs have greater difficulty in raising finances and in gaining access to business support or advice than the mainstream population of entrepreneurs (Deakins, Freel 2003; Curran, Blackburn 1993). This lower access to formal institutions, such as banks, business support initiatives, courses on starting a business etc., has several causes. First, EMEs lack awareness of business support initiatives and face language barriers (Ram, Jones 2007). Second, in the UK, where most of the research on ethnic entrepreneurship has been done to date, there are deliberate strategies to avoid these institutions (Deakins et al. 2005), i.e. a lack of trust between EMEs and providers of support, which was earlier pointed out by Ram (1998) and later confirmed with Turkish entrepreneurs, again in the UK by Altinay, Levent (2008). This reluctance may also be explained by considering the EMEs' self-selected goals of independence (Barret et al. 1996).

Entrepreneur, community and the role of social capital

Immigrants are rooted in a new environment, and their economic activity is often deeply embedded in a structure of social relations within the migrant community (Granovetter 1985; Coleman 1988; Portes, Sensenbrenner 1993). Social network analysis can be used to trace an ethnic enclave that is bounded by co-ethnicity and location. But it also allows for the development of structures of opportunity as an alternative path to social mobility and inclusion within the wider mixed embedded context (Zhou 2004). The social structures and networks affecting the economic goals and goal-seeking behaviour of its members build social capital. The notions of bonding and bridging social capital reveal that social capital can play different roles in the decision to start a business (Farmbry 2001).

An EME has a multiple set of relationships within their own immigrant community, and in the host socio-economic and cultural context. Therefore, the concept of "mixed embeddedness" provides some understanding of the relationships between these actors and their environment, primarily within the opportunity structure or system (Kloosterman, Rath 2001). The opportunity structure refers to the specific market conditions and potential for the ownership of assets. A potential EME tends to have a different and lower pool of resources such as social, human, financial and cultural capital than the native entrepreneur. The EME's economic activity is embedded in a variety of social networks (Granovetter 1985; Portes, Sensenbrenner 1993; Waldinger 1996) such as community, family, and business clubs (Deakins et al. 2007). Their relationship with the opportunity structure encountered in their new environment is also crucial since the EME is looking for opportunities to start a business (Kloosterman, Rath 2001).

Most studies betray a distinct Anglo-American bias: (1) in their emphasis on social capital and ethnic networks; (2) in their disregard for the institutional dimension; and (3) in their implicit economic liberalism. On the other hand, there is an absence of neutral conceptual frameworks to assist comparative research (Engelen 2001). A Weberian opportunity-based ethnic entrepreneurship view is posited as a main source for solving the structural unemployment problems of ethnic groups in cities. This finds that performance conditions vary across ethnic groups, and informal networks are crucial for business success (Masurel et al. 2002). Lazardis, Koumandraki (2003) demonstrate that ethnic businesses comprise a mosaic of formal and informal activities depending on legal status, economic resources and access to informal support networks.

EMEs find specific ways to link their activities to the mainstream economy (Greve, Salaf 2005) and very often perceive opportunities for their field and their specific businesses as positive, but perceive remedies and provided services as neutral to negative in addressing their major growth barrier of capital (Thompson, Harris 2001). Social networks are not fixed; they are the social context of businesses and can be activated according to different needs. To fit their business needs, entrepreneurs bring several people they know into their business decisions. New entrepreneurs often have families that were in business. As they plan and actually set up a company, entrepreneurs call on their family and others in their networks for different kinds of support. Ethnic businesses are predominantly seen as family businesses (Bhalla et al. 2006) and very often more entrepreneurial in the sense of having more activities than native inhabitants' businesses (Constant, Zimmermann 2006).

Social capital is a process that allows the individual "to draw on resources from social networks", such as the community or business associations (Deakins et al. 2007). On the other hand, one can define social capital as the social structures and networks that affect the economic goals and goal-seeking behaviour of its members (Granovetter 1985; Portes, Sensenbrenner 1993). This definition emphasizes the impact (positive or negative) of social structures on economic action, and differs from Coleman's definition where social capital facilitates individual rational goal-seeking actions (Coleman 1988).

Social capital raised by the individual in a bounded community can be considered as bonding capital. Bonding capital can explain the decision of an immigrant to start a business (Davidsson, Honig 2001). In Slovenia, the Albanian entrepreneurs rely solely on family and co-nationals for financial support, using bonding social capital to start up. The embeddedness of the individual in social networks

emphasizes the importance of concrete personal relationships and structures in generating trust, and discouraging malfeasance. The experience of a relationship with someone (even a weak tie) generates trust (Granovetter 1985). Thus, one can differentiate various types of ties by considering the relation between the EMEs and their community (Birch, Whittam 2009). More intimate relationships make behaviour more predictable and reduce transaction costs. Weaker ties, with extra-community and extra-family social networks can provide bridging social capital (Granovetter 1985; Svendsen, Svendsen 2004; Deakins et al. 2007). Some analysis points to the existence of a link between business performance and social capital in the case of EMEs. Social capital in specific forms such as membership in ethnic organizations and reliance on co-ethnic workforce seems to be most useful in identifying a link with business performance. Such a link can be positive in the case of membership in ethnic organizations or negative when social capital is depicted by the entrepreneur's reliance on the co-ethnic workforce (Perreault et al. 2003).

METHODOLOGY AND CASE STUDIES

Methodology

This paper presents the results of qualitative case study research of Albanian entrepreneurs in Slovenia. It explores the issue of Albanian immigrants as ethnic minority entrepreneurs, using their businesses based in Slovenia as illustrative case studies. Although there might be a different understanding or even perceived anachronism in the dilemma of whether the successors of those who immigrate (i.e. second or later generation) may still be regarded as immigrants, for this particular study the methodological definition of an immigrant follows Rušinovič (2008) investigating "first and second generation ethnic start-ups". Thus, the meanings of ethnic and immigrant entrepreneurs are understood as synonymous in this study. The analysis is based on fourteen cases which were based on semi-structured interviews. Entrepreneurs were recruited through a combination of personal contacts and snowball technique (one interviewee proposes another or others), which is very common in research that requires in-person interviews with the intention to have an open conversation about different aspects related to the research problem (Ashforth et al. 2007). The majority of interviews took place in the premises of the entrepreneurs. In two cases, the interview meeting was set in a public bar. All the interviews were, upon an explicit oral agreement, voice recorded and later transcribed for content analysis. For the sake of the interviewees the recordings were deleted approximately six months after the interviews. There were only six questions prepared in advance, thus leaving the interviewees a high degree of freedom to express what they felt was important. Time-wise, the interviews took between 90 and 120 minutes.

First of all, the entrepreneurs (EMEs) are Albanians who have started their own businesses or taken over the family business which their parents had started. Nevertheless, it can be concluded from the interviews that family business is a predominant form among the Albanian entrepreneurial community, with an interesting aspect that family businesses do not stick to the traditional family line of business but seem flexible regarding diversification into another business field where more and better opportunities may be identified. Second, interviewees were selected from different sectors of economic activity and from different networks. The interviews were conducted in Albanian and Slovene. Some of the interviewees have lived in Slovenia for 20 or more years and speak perfect Slovene, so that in conversation one would not even detect a foreign accent. On the other hand, conducting the interview in the person's mother tongue does not constrain the interviewees, who then can engage in fluent discourse, and enable the researcher to gather first-hand qualitative data about the interviewee. Since the researcher does not speak Albanian, the assistance from a student of Albanian nationality was more than welcome in conducting interviews in Albanian.

Case study research is defined by Yin (2013) as an empirical inquiry investigating a contemporary phenomenon in depth within its real-life context and relying on multiple sources of evidence, with data needing to converge through triangulation. This covers the logic of design, data collection techniques and specific approaches to data analysis. The focus is on the research process. Case study research is aimed at learning from the case and generalizing it to others. The case studies were used to explore the importance of immigrant entrepreneurship in Slovenia.

Case studies

Fourteen interviews were conducted with Albanian entrepreneurs in four Slovenian cities. Several informal conversations with representatives of local support institutions indicated that there was no sense in exploring the extent to which Albanian migrants rely upon formal support for small businesses because this demand is practically non-existent: Albanians obviously seek assistance somewhere, but not from professionals. Table 1 presents some data on the case studies in question. Where it is noted that businesses are second or higher generation family businesses one should bear in mind that the families may not have remained in the same business but adapted and diversified their activities according to various market changes. On the other hand, some of the businesses were started in the country of origin and moved to Slovenia at a particular time. However, it is believed that despite membership in higher generations these cases still fit into the sample.

The majority of Albanian entrepreneurs are members of family businesses and they continue the business tradition of their families. They are all men, which is not surprising taking their dominating patriarchal tradition into account (Berishaj 2004). Their educational background is very diverse, and so is the year of their arrival. The first Albanians came to Slovenia at the turn of the 19th century, coming mostly from present-day Albania. Before 1991, Kosovo, FYROM and Slovenia were all parts of former Yugoslavia, so we do not have reliable data about emigration, but more about moving from one part of the country to another. The second wave occurred after 1991, when Albanians in the new countries of FYROM and Serbia began facing numerous instances of discrimination. The last wave was after 2000

Table 1: Overview of Study Participants

Informant No.	Activity	Age, education, year of arrival	Notes
1	Bus transportation	42, high school, 1999	Started on his own
2	Fruit retail	58, primary school, 1959	Family business, 3 rd generation
3	Bakery	54, university degree – law, 2004	Family business, 4 th generation
4	Construction	38, high school, 1992	Started on his own
5	Fruit & Vegetables Retail	45, high school, 1983	Family business, 1 st generation
6	Pastry shop	46, high school, 1981	Family business, 3 rd generation
7	Fruit & Vegetables Retail	46, primary school, 1992	Family business, 3 rd generation
8	Fast Food	50, university degree – economics, 2006	Family business, 3 rd generation
9	Pastry shop	52, high school, 1977	Family business, 3 rd generation
10	Construction	58, high school, 1966	Family business, 2 nd generation
11	Downtown coffee shop	48, high school, 1979	Family business, 2 nd generation
12	Construction	47, high school, 1990	Entrepreneur in Kosovo
13	Fast-food restaurant	36, high school, 2000	Family business, 2 nd generation
14	Truck transportation	48, high school, 1994	Started on his own

Source: The author's research

which again coincides with several nationality-based political problems in both home countries, FYROM and Serbia. On the other hand, Albanians have had substantial political support and empathy in the process of the disassembly of former Yugoslavia from 1989 on (Berishaj 2004). However, none of the interviewed entrepreneurs explicitly admitted that his emigration was in any way politically motivated. In the population of Slovenia, Albanians account for 0.31%, which amounts to around 60,000 people.

RESULTS

This paper aims to identify the reasons behind business start-ups and the main entrepreneurial behaviours of the Albanian immigrant community. First, the EMEs' reluctance to contact formal sources of support or advice in their host country is highlighted. An interesting point to stress is the deliberate strategy of Albanian entrepreneurs in Slovenia to avoid contact with these institutions because of mistrust and/or their self-selected goals of independence (Barret et al. 1996). Second, a common point between both fieldwork results is the importance of pull factors in the decision to set up a business. Third, the community is often used as the main resource base for finance, labour and other means of support. Finally, another set of interests and concerns and the personal trajectories behind the emigration and start-up motives are explored. The data have been systematically analyzed in order to confirm the relevance of the findings from the previous literature review. For example, it has been proposed that EMEs of Albanian nationality would not show any eagerness to demand publicly available support in the business start-up process. In order to verify this, the researcher systematically explored whether there were any cases which would reveal an opposite finding.

Avoiding formal sources of support

In the case of Albanian entrepreneurs in Slovenia, they rely entirely upon their nationality-based and family-based networks. Although there are about 2000 businesses owned by Albanians in Slovenia (source: author's estimate from publicly available data on companies' founders), our research has found no evidence of entrepreneurs willing to approach support institutions for assistance. To be precise, none of the interviewees confirmed ever having received any public support, whether advice and information or financial. Moreover, none of them ever taken a loan from any Slovenian bank. The great level of reliance on the (extended) family is derived from their national character (Berishaj 2004). As noted in the literature, the case studies confirm the lack of access, knowledge and engagement of EMEs with formal sources of support and advice. In order to confirm and explain this finding, a statement by one of the participants is given below.

This is in our culture. We tend not to speak about problems and issues with anybody apart from those we respect for their seniority and experience. And such people have to be among us. Wise senior relatives are the only source of advice (B., 46, pastry shop, informant no. 6).

Albanian entrepreneurs in Slovenia barely rely on anybody else but family and relatives. They nurture very strong family ties and trust is ranked very high amongst appreciated values. They often have wealthy relatives who made fortunes (usually as entrepreneurs) in Western Europe and the United States. As emphasized, no borrowing from financial institutions was revealed in the research. The only liability which is not towards family or friends is some trade credits – usually payment delays approved by suppliers, which is a common business practice in some industries.

One million euros is not a problem at all to be raised. However, I will never borrow this money from the people who are dearest to me if I am not sure that I will be able to pay them back (B., 50, fast-food, informant no. 8).

The importance of pull factors

The results highlight the importance of pull factors in the decision to start a business. In other words, unemployment is not the main reason for Albanian immigrants to start their own business, as they are rarely found unemployed or actively seeking jobs elsewhere. Furthermore, regarding the Albanian entrepreneurs who entered the country after the fall of Yugoslavia, they tend to immigrate to Slovenia only in the case when a large proportion of business preparations have already been done for them in Slovenia by relatives. The decision to leave home and move to Slovenia usually happens when some existing Albanian businesses need staff, or when a new start-up is planned.

My cousin who has been around for years arranged everything for my bakery shop. I just came, signed all the necessary papers and started to work. Of course, the reason to do so was that I had no job back home for a really long time (X., 54, new bakery shop-owner, informant no. 3).

In all of the interviews, two patterns can be detected. First, the traditional businesses based on longer residence in Slovenia (from Yugoslavian times) seem to be sustainable and have been just transferred and passed on to the second generation. In two cases, it looks like a diversification strategy was used to expand the family business because there were more successors and consequently more family members dependent on the single family business.

My father was clever. He knew that his pastry shop was not enough to feed his three sons' families, so he acquired another pastry shop from his cousin who had no children and a coffee shop from somebody else. Now my two brothers and myself, we enjoy the independence of everybody having his own business but we work together and see each other all the time (E., 52, pastry shop owner, informant no. 9).

Second, the post-Yugoslavian wave of entrepreneurs came to Slovenia on purpose. Also, they appear to run owner/manager type of businesses; there was a high level of reluctance from all the interviewees to explain the financial construction of the businesses, thus leaving space for possible interpretation by the researcher that in several cases it may be the relatives who "arrange everything" also maintain active roles in these businesses and probably also contribute an equity stake, and are therefore 'business angels', although they do not call themselves so.

From this particular research, there is no evidence of necessity entrepreneurship. Thus, Albanian immigrants are not pushed into self-employment because of barriers to entry in the labour market. It can be said that they generally do not seek jobs from other employers apart from the ones in their ethnic community. Furthermore, there are some indications from the interviews that several start-ups, which may from the outside look like independent businesses, may informally be part of bigger, probably family-based holding companies to which new entrepreneurs merely "lend" their names, but the business is probably owned by somebody else. However, these are just speculations, because the majority of respondents refused to talk clearly about the financial and equity structures of setting up their businesses. A statement from one of the participants is used to generalize this finding:

We keep financial things within the family. You can only talk about money with people you trust more than 100 percent! (D, 58, fruit and vegetables, informant no. 3).

Sectors, community and enclave

Albanian entrepreneurs are serving the mainstream population but they are focused on certain sectors of the economy, such as: traditional small pastry shops, fruit and vegetables stands and, lately small bakery and fast-food outlets (mostly kebab and burek stands) and small-scale construction. Although no statistical or empirical data is available to support this, the interviewees found it quite easy to identify with this recognized pattern.

We are not emotionally attached to what we do. Now, when fruit and vegetables are not doing so good because people prefer to buy them in supermarkets, we look for new opportunities. It is the same with our ice cream. So, we have to do something to survive. Fast food may be a good choice and kebab is on its way everywhere. I know some guys who went into this and I spoke to them. They are willing to help with all the information. I will probably make this decision, too (Z., 45, fruits and vegetables, informant no. 5).

As noted earlier, Albanian entrepreneurs rely solely on the family as a source of support and advice in the start-up and later phases. This reliance on strong ties for business purposes also includes the workforce. Indeed, Albanian entrepreneurs almost exclusively employ their co-nationals. Very often, the employers organize the recruitment of the new labour force in their home village or town where the hope for a better future is limited. These men are ready to work for less money, and working several extra hours has never been a problem. It looks like the "imported" labour force harbours gratitude towards their employer for bringing them in and giving them the opportunity to earn a better life.

I bring all the workers from my village and from the area where my family is from. Those people are much more eager to work. They do not complain about 12 or 14-hour shifts during the season when the weather is suitable for our business. They live modestly, they do not drink and party, they send most of the money back home to their families. Of course, family members have the advantage over other people. Anyway, I only employ Albanians. I used to employ some people from Bosnia but we did not get along together very well (F., 47, construction, informant no. 12).

Albanian entrepreneurs in Slovenia rely on their community for sources of finance and for labour force. According to our fieldwork results, reliance on a co-ethnic workforce is a very strong indicator of business performance amongst Albanian SMEs. The question of trust and strong links often arose when interviewees tried to explain the decision to rely on the community as a labour market. EMBs are usually family businesses, incorporating wives and children who provide cheap, flexible and reliable labour. In the case of Albanian entrepreneurs in Slovenia, they do not emigrate to be unemployed. Setting up everything to start a business is a condition prior to emigration. Only one participant in the study, who is not Albanian, admitted to temporary employing part-time labour. Everybody else finds people of their own nationality to work in the community, or brings them from their home country or even from the diaspora from other, mostly Western European countries.

I do not know of any Albanian who would come to Slovenia by train with a plastic bag in his hand and hang around the places where you can be hired for a low-skilled job for a day or two. Everybody knows why he came and everybody has a place to stay. Our people organize everything (X., 54, new bakery shop-owner, informant no. 3).

Residing in enclaves is not the case for Albanian EMEs in Slovenia. They tend to assimilate culturally, probably with the vision that their children would stay in Slovenia. Although their mother tongue is non-Slavic, they tend to learn Slovene quickly. Albanians seem to feel no tension or pressures from the domestic (local) population and it appears as if they have managed to find their own way of co-habitation.

My father brought the family to Slovenia when I was very little. I remember we travelled back home quite often but I regard Slovenia as my home country. I went to Slovenian school and actually never felt I was a foreigner. My children go to school and have many Slovenian friends. I really love when my son brings in his friends for a hamburger. You know boys-teenagers, they are always hungry (J., 36, fast-food, informant no. 13).

The community plays an important role for Albanian entrepreneurs in Slovenia. Community and family provide bonding social capital, a workforce and financial support. Wives and children often work in the family business. Children mostly start to work early and are expected to work for the family business later on, with sons expected to carry on the business. As noted in the literature, bonding social capital can constrain further business diversification since the older generations have different views on how to run a business than their sons have.

I don't find it hard to let my children run the business on their own, but I am an old shark and I have been through a lot of challenges that almost destroyed me, so when I see my children go in the same way of destruction I stop them and show them the right way (B., 48, owner of upscale downtown coffee shops, informant no. 11).

I personally do not mind whether my children will continue with the business or not. I will be happy if I provide enough capital for them for a good start to their own lives, including business. But I do not pay much attention to the traditional family values when the business is discussed. This is probably because I grew up in Slovenia. I know several Albanian entrepreneurs who started on their own who believe that going on and continuing with the family business is the only legitimate career for their children. And I imagine those people would like to remain in their informal hands-on role even when they are formally out of the business. Yes, some Albanians are very traditional (A., 58, construction. informant no. 10).

Although the majority of business activities done by Albanian entrepreneurs cater to the mainstream market, two cases revealed that their major revenue streams come from the Albanian community and that they have almost no Slovenian customers, although they would not mind serving them, too. This finding is partly in concordance with the somewhat traditional findings on EMEs in the research literature according to which they mainly serve their own enclave/ethnic market (Greve, Salaf 2005). The statements of the two informants are given below to back up this finding.

I operate mostly from Slovenia to Kosovo and to Germany. I know that the passengers are mostly our people even if I do not ask anybody for his or her nationality. I somehow know. I hear the language they speak among themselves. They probably choose me because they hear from other Albanians that my service is reliable and my prices are reasonable (J., 42, bus transport, informant no. 1).

I operate a business registered in Slovenia. I transport concrete and other building materials to construction sites. My customers are mostly Albanian construction businesses in Slovenia. Why? I do not know. I haven't done any special marketing targeting them, but the good word of mouth obviously travels within the community (F., 48, truck transport, informant no. 14).

Reasons for emigration and personal trajectories

Albanian entrepreneurs in Slovenia have come specifically to start businesses. Their arrival and welcome were prepared by members of the family already settled in Slovenia. There was not a single case in the field work of someone coming to Slovenia just to try his fortune. The business activity was planned well in advance leaving no space for ambiguity and lowering risk to minimum. A statement from one of the entrepreneurs depicts this situation, which appears to be consistent through all the cases:

Before I emigrated from Kosovo, times for my family were getting harder and harder. I was the only one with a proper job but was earning less than 200 euros a month, so we struggled from month to month. But I had cousins who already had businesses in Slovenia. They were telling me that I would not become rich but would be able to provide decently for my family. And they offered their help, both financial and advisory, so I made a decision one day (H., 36, fast-food restaurant, informant no. 13).

Concerning individual trajectories, there are generally two types of Albanian entrepreneurs. First, those with more traditional values would leave their wives and children back home and maybe bring them to Slovenia after a few years, in most cases when they feel the children are old enough to get partially involved in the business. Again, this confirms the family business nature of all businesses included in the research. This type of entrepreneur would plan to return home and enjoy their retirement in the place where they grew up. They often build themselves large houses while still active. In some cases their wives never even come to Slovenia and couples may live separately for 30 or more years. Cases of bigamy are apparently not that rare. However, the majority of Albanians are Muslims, and having more than one wife is allowed by the Koran if one earns enough to support them. As for the second group, they are entrepreneurs, mostly beyond the first generation, who live with their entire family in Slovenia and do not have any wish to return, although they might have lived in their home country as teenagers. The following statement of the second generation family business entrepreneur is given to confirm these findings:

I have really nice memories of the years I spent in our village. We had a nice house, did a little farming but not too much and my father would come from Slovenia every month, obviously bringing enough money to my mother that we were able to afford ourselves a decent life. I finished high school with the highest marks and played football in our local club, which almost broke through into the first Yugoslav league that year. I had a serious girl friend and we were dreaming about getting married. I was enrolled in the university to study law. However, one day at the end of summer, my father came from Slovenia and after one week we spent together he said: "Pack your stuff, you are coming with me." And so I went. I remember I was crying but in the Albanian tradition you do not argue with your father or discuss what is good for you and what is not. You just obey... It was the same with my two brothers, but my mother never made it to actually live with her husband. However, I have been now in Slovenia for almost 30 years. I go back "home" every year for a week but I normally shorten this stay. Slovenia is my children's home now and I cannot imagine going back (B., 48, owner of upscale downtown coffee shops, informant no. 11).

For the huge majority of issues discussed it can be said that the prevailing behaviour pattern was represented almost uniformly. This deviates from the findings on ethnic entrepreneurship in the mostly Anglo-American literature (Engelen 2001) which, it needs to be emphasized, have been collected and analyzed in different economic and social environments. Thus it can be concluded that ethnic entrepreneurship is a phenomenon which calls for redefinition and new explanations.

CONCLUSIONS

The research of ethnic minority entrepreneurs and entrepreneurship has received scant attention in the academic literature. While the majority of academic research on this topic has been done in traditional immigrant destinations like the UK and US, this study focuses on an ethnic minority establishing businesses within an immigrant context in a transitional economy which only recently became a member of the EU. The findings were drawn from interviews with members of the Albanian minority community who have established businesses in Slovenia.

The presence of Albanian nationals, who are in many cases also entrepreneurs or working for those entrepreneurs in Slovenia, has lasted for several decades and as such they have traditionally operated

certain small businesses and mainly employed people of their own nationality. However, the case studies revealed some new information about these entrepreneurs. Our findings highlight a series of specific issues concerning the entrepreneurial behaviours of this population which usually differentiate from those which may be significant for other ethnic based entrepreneurship settings in other countries and environments. As such, these findings have also contributed to debates in the professional and scientific literature.

First, the immigrant entrepreneurs actually do not seek and demand a higher level of assistance, because they rely more on their ethnic community for support. Nevertheless, the EMEs are resourceful and prospering in Slovenia and there is no evidence of necessity-type entrepreneurship or self-employment because of having no other option to earn a living. Albanian entrepreneurs in Slovenia tend to use bonding social capital, and thus raise finances from close networks such as family or relatives. The family bonds are very important and the matter of trust for wise support and advice on business matters is dependent on family values and respect for elders. In this sense it may seem obvious to conclude that in all the researched case studies the entrepreneurs recognized themselves as family businesses.

Although policies to support ethnic minorities in their business efforts are often discussed in academic research, there is nothing much to say regarding this in Slovenia. It is still an issue for policymakers to address this lack of knowledge of institutions of support in order to alleviate survival strategies. However, the Slovenian government and its institutions, which have a mission to support SMEs, have so far not recognized ethnic entrepreneurship as an important issue or a societal problem. This is most certainly also because it can be anecdotally concluded that the most numerous ethnic businesses are Albanian ones, which, as one can conclude from this paper, are pretty much self-sustaining, or in other words, the Albanian nationals do not represent an unemployment problem and related social cost to the Slovenian economy and society.

Second, apart from the traditional findings in ethnic minority entrepreneurship according to which individuals start their own businesses in order to resolve their unemployment issues, the Albanians are usually motivated by pull factors, and a realistic opportunity is very frequently the reason to immigrate to Slovenia. Also in this case, a firm reliance on family and community support is of huge importance. Necessity entrepreneurship is not found in the Albanian community in Slovenia.

Third, in contrast to the majority of ethnic businesses found in the research literature, which normally start serving a niche market in their communities and later diversify in order to access mainstream customers, Albanians in Slovenia are not positioned in any sort of enclaves, and thus serving the mainstream market is their only option. Generally, Albanians may have neither the tendency nor the opportunity to rely solely on their own community as a market. Albanian entrepreneurs were assisted in migrating to Slovenia by their family and businesses that were ready to start up. This emphasizes again the reliance of the Albanian entrepreneurs on strong family ties and social capital which is mostly of (extended) family origin. Despite this, there were two cases which do the majority of their business with other members of the Albanian community and their business activity is somehow more embedded in that community.

Finally, regarding personal trajectories, Albanians maintain strong ties with their home country. Very often, they leave their families behind and send provisions to them. This enables them to devote themselves fully to launching the new venture. When the business is successful, their families usually follow them to Slovenia. Very often, they also recruit their workforce from their hometowns and in several cases, those employees are not chosen for their skills, knowledge and references, but their involvement is based on membership in the extended family.

The answers to the six research questions can be summarized as follows. (1) Regarding the trajectories of immigrants becoming entrepreneurs, it can be concluded that there are two types: those who inherited and continued family businesses established by older generations and those who actually come to Slovenia with the perceived opportunity to start a business. (2) Thus, the reasons behind the decisions to start businesses are almost entirely opportunity driven; there were no necessity driven

start-ups revealed. (3) The main difficulties faced by immigrant entrepreneurs at the start-up phase do not appear to be different in any way from normal start-up barriers connected to market and financial resources, where finances are apparently quite readily available through ethnic community-based networks and extended families. (4) Thus, immigrant entrepreneurs have access to local institutions and sources of support, but seldom take advantage of them. (5) Therefore, the role of the community of co-nationals seems to be crucial, not as the primary market but more as a source of informal financial support and advice. (6) In contrast with immigrant entrepreneurs' strategies elsewhere, where they in many cases predominantly serve their ethnic community market, the Albanian entrepreneurs in Slovenia predominantly supply the mainstream economy.

This study is, as far as the author is aware, the first attempt to understand immigrant entrepreneurs in a transitional economy which is emerging as a country which offers numerous opportunities. As such, unlike traditional approaches into research of immigrant entrepreneurship which go into investigation of self-employment and necessity entrepreneurship, the case of Albanian entrepreneurs in Slovenia is about people who actually emigrate to Slovenia with the intention not to seek for a job (the traditional reason for economic emigration) but to start a business. As far as the author knows, this is so far a unique example of opportunity-driven immigration entrepreneurship. As such, it deserves attention of the professional and academic audience and represents a possible new, untraditional approach to ethnic entrepreneurship.

The limitations of this particular study include insufficient reference to other research and, on the contrary, often relying on anecdotal data which "everybody knows is correct" but never scientifically proved or confirmed. The sole reason for this is that there is simply no hard data available on the research topic. Thus, a need for more in-depth research which also addresses quantitative issues is needed and remains an important challenge for future research.

REFERENCES

- Altinay, Levent (2008). The Relationship between an Entrepreneur's Culture and The Entrepreneurial Behaviour of the Firm. *Journal of Small Business and Enterprise Development* 15/1, 111–129.
- Ashforth, Blake, Kreiner, Glen, Clark, Mark, Fugate, Mel (2007). Normalizing Dirty Work: Managerial Tactic for Countering Occupational Taint. *Academy of Management Journal* 50/1, 149–174.
- Barrett, Giles, Jones, Trevor, McEvoy, David (1996). Ethnic Minority Business: Theoretical Discourse in Britain and North America. *Urban Studies*, 33/4–5, 783–809.
- Berishaj, Martin (2004). Albanci v Sloveniji. *Razprave in gradivo: Revija za narodnostna vprašanja*, 45, 144–159, <http://www.dlib.si> (1 Mar. 2012).
- Bhalla, Ajay, Henderson, Steven, Watkins, David (2006). A Multiparadigmatic Perspective of a Strategy – A Case study of an Ethnic Family Firm. *International Small Business Journal* 24/5, 515–537.
- Borak, Neven (2002). *Ekonomski vidiki delovanja in razpada Jugoslavije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 11–12.
- Brundin, Ethel, Bögenhold, Dieter, Sundin, Elisabeth (2001). Immigrant Enterprise in Sweden: What Does it Look Like and What Does it Imply? *Frontiers of Entrepreneurship Research, Proceedings of the 2001 Babson Kauffman Research Conference*. Wellesley, MA: Babson College, 128–139.
- Birch, Kean, Whittam, Geoff (2008). The Third Sector and the Regional Development of Social Capital. *Regional Studies* 42/3, 437–450.
- Coleman, James (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology* 94/1, S95–S121.
- Constant, Amelie, Zimmermann, Klaus (2006). The Making of Entrepreneurs in Germany: Are Native Men and Immigrants Alike? *Small Business Economics* 26/3, 279–300.

- Curran, James, Blackburn, Robert (1993). *Ethnic Enterprise and the High Street Bank*. Kingston: Kingston Business School, Kingston University.
- Čaleta, Denis (2010). Intelligence Errors of the Yugoslav People's Army in the Independence Process of the Republic of Slovenia. *Studia Historica Slovenica* 10/1, 153–180.
- Davidsson, Per, Honig, Benson (2003). The Role of Social and Human Capital among Nascent Entrepreneurs. *Journal of Business Venturing* 18/3, 301–331.
- Deakins, David, Freel, Mark (2003). *Entrepreneurship and Small Firms*. London: McGraw-Hill.
- Deakins, David, Ishaq, Mohammed, Smallbone, David, Whittam, Geoff, Wyper, Janette (2005). *Minority Ethnic Enterprise in Scotland: A National Scoping Study*, Final Research Report for Scottish Executive. Edinburgh: Scottish Executive Social Research.
- Deakins, David, Ishaq, Mohammed, Smallbone, David, Whittam, Geoff, Wyper, Janette (2007). Ethnic Minority Businesses in Scotland and the Role of Social Capital. *International Small Businesses Journal* 25/3, 307–321.
- Engelen, Ewald (2001). 'Breaking in' and 'breaking out': A Weberian Approach to Entrepreneurial Opportunities. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 27/2, 203–223.
- Farmbry, Kyle (2001). The Intersection of Social Capital and Minority Business Development. *Frontiers of Entrepreneurship Research, Proceedings of the 2001 Babson Kauffman Research Conference*. Wellesley, MA: Babson College, 128–139.
- Freel, Mark (1998). Evolution, Innovation and Learning; Evidence from Case Studies. *Entrepreneurship and Regional Development* 10/2, 137–149.
- Granovetter, Mark (1985). Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology* 91/3, 481–510.
- Greve, Arent, Salaff, Janet (2005). Social Network Approach to Understand the Ethnic Economy: A Theoretical Discourse. *GeoJournal* 64/1, 7–16.
- Hjerm, Mikael (2004). Immigrant Entrepreneurship in the Swedish Welfare State. *Sociology* 38/4, 739–756.
- Kloosterman, Robert, Rath, Jan (2001). Immigrant Entrepreneurs in Advanced Economies: Mixed Embeddedness Further Explored. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 27/2, 189–201.
- Lazardis, Gabriella, Koumandraki, Maria (2003). Ethnic Entrepreneurship in Greece: A Mosaic of Informal and Formal Business Activities. *Sociological Research Online* 8/2, 129–140.
- Lassalle, Paul (2008). Ethnic Minority Entrepreneurs: Communities, Social Capital, Actors' strategies. Paper presented at Loughborough University, Workshop: EU nationals in the UK Labour force: Economic Migrants or Free-Moving Citizens of the EU?
- Light, Ivan, Bonacich, Edna (1988). *Immigrant Entrepreneurs*. Berkeley: University of California Press.
- Light, Ivan (1972). *Ethnic Enterprise in America*. Berkeley: University of California Press.
- Masurel, Enno, Nijkamp, Peter, Tastan, Murat, Vindigni, Gabriella (2002). Motivations and Performance Conditions for Ethnic Entrepreneurship. *Growth and Change* 33/2, 238–260.
- Metcalfe, Hilary, Modood, Tariq, Virdee, Satnam (1996). *Asian Self-Employment: The interaction of Culture and Economics in England*. London: Policy Studies Institute.
- Mora, Marie, Dávila, Alberto (2005). Ethnic Group Size, Linguistic Isolation, and Immigrant Entrepreneurship in the USA. *Entrepreneurship and Regional Development* 17/5, 389–404.
- Obradović, Saša, Fedajev, Aleksandra, Nikolić, Đorđe (2012). Multi-Criteria Approach – Case of Balkan's Transition Economies. *Serbian Journal of Management* 7/1, 37–52.
- Portes, Alejandro, Sensenbrenner, Julia (1993). Embeddedness and Immigration: Notes on the Social Determinants of Economic Action. *American Journal of Sociology* 98/6, 1320–1350.
- Perreault, Charles, Brenner, Gabrielle, Menzies, Teresa, Filion, Lousi Jaques, Ramangalahy, Charles (2003). Social Capital and Ethnic Business Performance: Ethnic Entrepreneurs In Canada. *Frontiers of Entrepreneurship Research, Proceedings of the 2004 Babson Kauffman Research Conference*. Wellesley, MA: Babson College, 128–139.

- Ram, Monder, Jones, Trevor (2007). *Ethnic Minority Business in the UK: A Review of Research and Policy Developments*. ESRC position paper, ESRC Workshop (Feb. 2007).
- Ram, Monder (1998). Enterprise Support and Ethnic Minority Firms. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 24/1, 143–158.
- Rušinović, Katja (2008). Transnational Embeddedness: Transnational Activities and Networks among First- and Second-Generation Immigrant Entrepreneurs in the Netherlands. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 34/3, 431–451.
- Reynolds, Paul, Camp, Michael, Bygrave, William, Autio, Erko, Hay, Michael (2001). *Global Entrepreneurship Monitor, 2001 Executive Report*. Wellesley: Babson College.
- Sonfield, Matthew (2005). A New Definition of 'Minority Business': Lessons from the First Four Years. *Entrepreneurship and Regional Development* 17/3, 223–235.
- Svendsen, Gunnar, Svendsen Gert (2004). *The Creation and Destruction of Social Capital: Entrepreneurship, Co-operative Movements and Institutions*. Northampton, MA: Edward Elgar.
- Thompson, Denise, Harris, Melinda (2001). Perceptions of Entrepreneurial Opportunity: Minority and Women Entrepreneurs. *Frontiers of Entrepreneurship Research, Proceedings of the 2001 Babson Kauffman Research Conference*. Wellesley, MA: Babson College, 128–139.
- Waldinger, Roger (1996). *Still the Promised City? New Immigrants and African-Americans in Post-Industrial New York*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Zhou, Min (2004). Revisiting Ethnic Entrepreneurship: Convergences, Controversies and Conceptual Advancements. *International Migration Review* 38/3, 1040–1074.
- Yin, Robert (2013). *Case Study Research Design and Methods*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Žitnik Serafin, Janja (2008). Statistical Facts and Human Fates: Unequal Citizens in Slovenia. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 34/1, 77–94.

FORESIGHT AS A METHOD IN MIGRATION STUDIES

Mojca VAH JEVŠNIK,^I Kristina TOPLAK^{II}

COBISS 1.01

ABSTRACT

Foresight as a Method in Migration Studies

Used exclusively or as a complementary methodology, foresight has the potential to enrich hard data with possible future scenarios and encourage policy and decision makers to utilize the results in strategic planning on migration and related processes. The article outlines the first example of a diverse stakeholder involvement in discussions on future migration-related scenarios in Slovenia, organised within the international project SEEMIG – *Managing Migration and its Effects in SEE – Transnational Actions towards Evidence Based Strategies*. Methodological planning and application of creativity-based and interaction-based foresight methods is discussed. Outcomes are outlined to highlight the value of foresight for strategic planning.

KEYWORDS: foresight methodology, migration, migration studies, strategic planning, policy-making

IZVLEČEK

Uporaba metodologije predvidevanja v migracijskih študijah

Foresight ('predvidevanje') je metodologija, samostojna ali komplementarna drugim pristopom, uporabna za oblikovanje verjetnih scenarijev prihodnjega razvoja. Uporabna je tako za obogatitev kvantitativnih podatkov kot spodbuda oblikovalcem politik, da rezultate predvidevanja uporabijo v strateškem načrtovanju na področju migracij in z njimi povezanih procesov. V članku je predstavljen prvi primer vključevanja različnih deležnikov s področja migracij v razpravo o prihodnjih scenarijih razvoja na tem področju v Sloveniji. Scenariji so bili oblikovani na delavnici, organizirani v okviru mednarodnega projekta »SEEMIG - Upravljanje z migracijami in njihovimi učinki v Jugovzhodni Evropi – transnacionalni ukrepi, ki vodijo k na podatkih temelječim strategijam«, in so v članku v skrajšani obliki predstavljeni skupaj z metodološkim načrtovanjem in uporabo različnih metod predvidevanja. V zaključku so, kot doprinos metodologije predvidevanja k strateškemu načrtovanju na področju migracij, predstavljeni tudi rezultati.

KLJUČNE BESEDE: *foresight* metodologija, migracije, migracijske študije, strateško načrtovanje, oblikovanje politik

I PhD candidate, MA in Migration and Intercultural Relations, Research Assistant, Slovenian Migration Institute ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, mvah@zrc-sazu.si.

II PhD in Ethnology, Research Fellow, Slovenian Migration Institute ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, kttoplak@zrc-sazu.si.

INTRODUCTION

Foresight is defined by Cassingena Harper (2003) as “a process which involves intense iterative periods of open reflection, networking, consultation and discussion, leading to the joint refining of future visions and the common ownership of strategies. [...] It is the discovery of a common space for open thinking on the future and the incubation of strategic approaches”. Although the name implies differently, foresight exercises provide “mental maps of possible futures, but not as alternative predictions” (CEEHPN 2012: 4). In other words, they offer scenarios of alternative futures which might but also might not happen. By creating mental maps of the future (CEEHPN 2012) and discussing possible scenarios “outside the box”, foresight reinforces thinking about future steps to be taken should a specific scenario become a reality. In this respect, the benefits of foresight for policy-making and strategic planning are significant.

Several methods, both quantitative and qualitative, can be utilized to conduct foresights. Quantitative methods, which focus on measuring variables and applying statistical analyses include, among others, benchmarking, modelling and patent analysis. Qualitative methods, which focus on interpretations based on subjective thinking, include, among others, brainstorming, citizens panels, expert panels, scenario writing, interviews and morphological analysis (Popper 2008).¹ Popper’s “foresight diamond” graphically presents the variety of foresight methods and clusters them into creativity-based, expertise-based, interaction-based and evidence-based methods (see Figure 1). Regardless of the chosen set of methods, which can either be all qualitative, all quantitative or mixed, the five complementary phases of the foresight process as suggested by Miles (2002) should be followed: pre-foresight planning, recruitment of key stakeholders, generation of knowledge through exploration and anticipation of possible futures, action in terms of advising on strategic planning and decision making, and renewal or evaluation of impacts, efficiency and appropriateness.

Foresight methodology has been applied in social science research (see e.g. Canin, Scapolo 2007: 41; EC 2012; COST 2009; Radosevic 2002), including the field of migration studies. The most notable examples are Bijak’s work on forecasting international migration in Europe, which promotes the Bayesian view to predict future trends by interlinking statistics with the subjective opinions of stakeholders (Bijak 2011) and a project on the impact of global environmental change on patterns of human migration, conducted by the UK Government Office for Science (Foresight Migration and Global Environmental Change 2011).² A similar attempt has been made recently within the framework of the project SEEMIG – *Managing Migration and its Effects in SEE – Transnational Actions towards Evidence Based Strategies*,³

1 Popper et al. took a sample of 130 foresights conducted in 15 European countries and found an average of five to six methods per exercise, the most common being literature review, expert panels, scenarios, trend extrapolation, futures workshops and brainstorming (Popper et al. 2005). Apart from trend extrapolation, all these methods are qualitative.

2 In Slovenia, foresight methodology was generally introduced in the early 2000s, while the first technology foresight was conducted as early as 1995 (Komac 2000). Researchers at the Institute for Economic Research have explored technology foresights more broadly (Stanovnik, Kos 2005), while researchers in the social sciences and humanities were less oriented towards the future and have more often opted for other, similar approaches to gather data about the development of social processes (i.e. Delphi). In connection with the history of conducting foresight in Slovenia it is worth mentioning the Bled Forum on Europe, an international think-tank that promotes knowledge-based governance and the use of future studies and foresight in policy-making. The main issues for the Bled forum, mainly discussed at the annual conferences, are contemporary global challenges that will influence the future (Bled Forum 2012).

3 SEEMIG is a strategic project funded by the European Union’s South-East Europe Programme. The project aims to better understand and address longer-term migratory, human capital and demographic processes in South-East Europe, as well as their effects on labour markets, national and regional economies. The main goal of the project is to empower public administrations to develop and implement policies and strategies by using enhanced datasets and empirical evidence. SEEMIG is managed by the Hungarian Central Statistical Office (Lead Partner of the project), and the partnership includes research institutes, statistics offices and local governments from eight countries, and observers from a further three countries (www.seemig.eu).

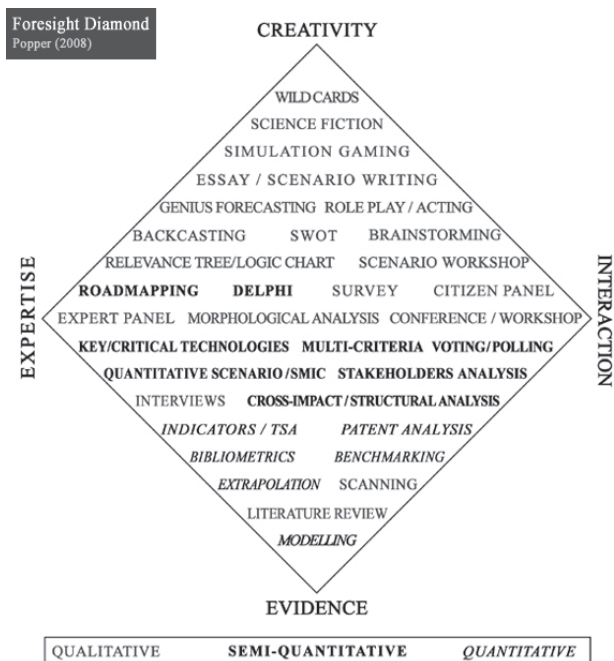

Figure 1: Foresight diamond (Popper 2008)

with the aim to complement historical analysis, online surveys and population projections with future predictions of migration dynamics in eight South-East European countries, using creativity-based and interaction-based foresight methods (Toplak et al. forthcoming). The purpose of this article is to present a first example of a diverse stakeholder involvement in discussions on future migration-related scenarios in Slovenia and introduce methodological planning, implementation, and the usefulness of the SEEMIG foresight exercise outcomes in policy and decision making. The potential of foresight as a methodology for migration studies will be outlined in the concluding remarks.

METHODOLOGICAL PLANNING AND APPLICATION OF METHODS

Four workshops in total were planned and held with three stakeholder groups, i.e. migrants/civil society representatives, experts and decision makers.⁴ The chosen methods according to the Popper's foresight diamond (see Figure 1) were brainstorming and scenario development (workshops). These two methods seemed most appropriate in regard to the topic and research needs of the SEEMIG project. During the first three workshops, each group of participants was asked to engage in a process of creative thinking and brainstorming. All participants were then invited to the fourth workshop with the intention of developing a matrix of binary opposing scenarios, taking into consideration a jointly identified set of drivers.

⁴ The workshops took place in December 2013 at the premises of the Maribor Development Agency in Maribor. The number of participants in total was 13: 3 immigrants, 1 returnee, 1 employee at the Centre for Adult Education that offers language courses for immigrants, 5 researchers and/or university professors with background in migration studies, and three government officials with significant experience in migration management and strategic planning. The age range of the participants was 26–65.

All sessions were planned to take place in quiet, spacious rooms, with tables forming a circle, which allowed undisturbed interaction of all participants. An additional room was provided for the scenario-preparation session, when participants were divided into two groups to develop opposing scenarios. Significant efforts were made to create a permissive and friendly environment, where the participants would feel comfortable to share personal opinions with the rest of the group (Toth 2013), including the moderators and their assistants welcoming every individual participant upon arrival, and providing refreshments. Since audio recording was planned, consent forms were prepared and participants were asked to sign them *in situ*. An assistant moderator was appointed to observe group dynamics and take notes.

Upon the arrival of each group of participants, the moderators briefly introduced the SEEMIG project and the purpose of foresight analysis. They explained why the participants were selected and how their responses would be used in the project. They also explained that the purpose of the first part of the brainstorming sessions is not to reach a consensus of differing opinions but to gather different points of view that will contribute to knowledge formation. The brainstorming session began with an open-ended question that encouraged participants to think about key factors which, in their opinion, influence their country's future in relation to migration and labour market in the period until 2025. The motivation to participate was high in all three groups, and the discussion was open and free-flowing. In the first group, the migrants/civil society representatives group, the participants preferred to discuss current issues associated with migration, especially the problem of integration of immigrants into the majority society. During the second stage of the brainstorming session, the moderators asked the participants to cluster the enumerated ideas into main themes. Suggestions were written down on a flipchart and subsequently evaluated according to the perceived importance and degree of uncertainty. Clarifications and some guidance were needed, but overall, the grouping was done mostly by the participants.

All of the participants were invited to a second workshop with the intention of developing a matrix of binary opposing scenarios. At the session, the participants first introduced themselves to each other and then the spokespersons for the migrants/civil society representatives, experts and decision makers presented the most important conclusions, i.e. drivers, from the previous workshops. Under the guidance of the moderators all drivers were reviewed, and the participants were encouraged to select 4-5 drivers which they considered to be the most important in the set time frame. With the assistance of the moderators the drivers were put into the matrix of binary opposing scenarios: positive and negative.

After the formulation of the matrix, two mixed groups were formed so that migrants/civil society members, experts and decision makers were equally represented in each group. The groups decided which scenario they would prefer to develop and proceeded with work in two separate rooms. They were asked to imagine the dynamics of migration and the labour market in Slovenia within a set time horizon of 2025, keeping in mind the most important jointly identified drivers. More particularly, they were encouraged to think about what the future would look like if the selected drivers were shaping reality by 2025. They were then asked to place a specific person with either positive or negative characteristics into the developed scenario. They were encouraged to think what would that specific person do if he/she encountered such circumstances and what his/her life would look like in such a country. This was a departure from thinking in abstract terms to considering real-life situations on a micro level, through the lens of a chosen 'hero'. The workshop was concluded by the two groups coming back together to present the positive and negative scenarios to each other.

OUTCOMES

In all three groups, the economic situation was considered to be one of the key factors that will affect our future, although in the group of migrants/civil society representatives it was more latently identified than in other two groups by referral only to labour market participation and (un)employment.

All groups also emphasized the importance of migration policy, but to varying degrees. The group of experts considered policy to be less important than the economy, climate change related disasters and the unfavourable demographic situation, while migrants/civil society representatives considered migration policy as the key determinant in future developments. In contrast to the group of experts and decision makers, migrants/civil society representatives also considered social integration and the creation of a multicultural society to be important drivers. Through a set of workshops, a matrix of binary opposing future scenarios was developed using the five most important drivers selected and agreed upon by all participants: economic development, climate change, migration (and other state) policies, and demographic situation.⁵

According to the positive scenario, the steady inflow of immigrants due to favourable economic conditions would have a positive impact on the Slovenian economy, since they would fill the gaps in the Slovenian labour market. The current brain drain would be regulated with a set of policy measures, including incentives for return migration, although the outflow would not entirely discontinue. The consequence of an increased immigration flow, i.e. population growth and increase in ethnic diversity are perceived as positive. The negative outcomes within the scenario are the abovementioned brain drain and a low birth rate.

The negative scenario predicts economic decline in Slovenia, an increase in unemployment rates and an increase in emigration of educated population. Slovenia would still be a destination country, but mainly for low-skilled migrants from the global South. The decrease in social spending and subsequently the need to provide means of survival independent of the state and the market would force people to increasingly engage in agricultural activities with the aim of becoming self-sufficient in food and other resources. Local weather-related disasters (floods etc.) would trigger internal migration. The role of the state would be overridden by strong market dynamics and the centralization of policy-making at the EU level. European directives would become increasingly binding and Slovenian government officials and policymakers would become merely executors of policies developed at the EU level. In the case of migration management, the inefficiency of the state would be reflected in uncontrolled functioning of migrant recruitment and employment agencies. The ageing of the population and increased emigration rates would result in depopulation and social deterioration. Care for the elderly would become a pressing need and a high priority, but although demand for migrant care workers will be high, people would not be able to afford to employ them. As a result, immigration of care workers to Slovenia would be barely existent.

It should be emphasized that immigration was perceived as a positive phenomenon in both scenarios. Even the negative scenario, for example, recognized the important potential of highly-skilled immigrants who could benefit from the economic crisis by taking advantage of the existing economic niche areas and bring innovation and creativity into the Slovenian labour market. However, such generally positive perceptions of immigration could be attributed to the structure of the participants. Should the group of participants include more of the general public and key decision makers from the governmental administration responsible for migration issues, the scenarios would most likely be less inclined towards immigration.

Policy recommendations based on the developed scenarios and arising with respect to the identified socio-economic and demographic challenges include improvements of migration policies, especially in terms of developing mechanisms to limit brain drain and introducing mechanisms that enable the successful return and re-integration of Slovenian emigrants. The role of the migration policy also includes ensuring integration packages that would facilitate inclusion of immigrants into Slovenian society. Since integration was recognized as a two-way process, the need to introduce anti-discrimination measures and publicly address the emerging multicultural dynamics with positive public campaigns

⁵ Their views on the possible future trajectories are in many respects compatible with the historical, demographic and current socio-economic profile of Slovenia (see Cukut Krilič, Novak, Jurišič 2014).

Table 1: Binary opposing scenarios developed by the foresight exercise participants

	Polarity A: positive outcomes	Polarity B: negative outcomes	Essential and scenario-dependent policy recommendations⁶
Scenario 1/ Positive scenario	Steady flow of immigrants will fill gaps in the labour market		Improvements of integration policy
	Ethnic diversity		Employment of anti-discrimination measures, including launch of media campaigns to fight discrimination based on citizenship and ethnicity
		Brain drain	Policy addressing emigration, encouraging return migration and reintegration
		Low birth rate	Providing social benefits for young families
Scenario 2/ Negative scenario	High-skilled migrants bring innovation and creativity		Improvements of integration policy
		Increase of unemployment rates and increase of emigration of educated people due to economic crisis	Policy addressing emigration, encouraging return migration and reintegration
		Unsustainability of welfare system due to economic decline and unfavourable demographic situation (ageing in particular)	Challenges for social and healthcare systems rise, elderly care system needs improvement
		Centralization of decision-making at the EU level leads to ineffectiveness of national policy	Strengthening of state policy and inclusion of local perspectives in policy-making
		Climate change related weather disasters with impact on migration dynamics	Intersectoral cooperation and coordination to achieve early detection and efficient reaction

was suggested. Decision makers should also promptly react to the possible collapse of the pension and healthcare system by anticipating far-reaching consequences. To keep the birth rate high, various benefits should be provided for young families, including financial assistance and housing benefits. In regard to possible weather-related disasters due to the climate change, early detection and efficient reaction by the relevant governmental agencies and sectors is strongly advised.

⁶ Essential policy recommendations are the most robust policy recommendations, as they are recommended across all possible scenarios, while scenario-dependent recommendations are only valuable under specific conditions (see Harnessing European Labour Mobility 2014).

CONCLUDING REMARKS

Used exclusively or as a complementary methodology, foresight has the potential to enrich hard data with possible future scenarios and encourage policy and decision makers to utilize the results in strategic planning of migration management and integration processes. In the most recent large-scale study of European labour mobility (2014) the authors use foresight methodology to provide scenarios which are defined as stories that describe “a specific future connected to the present through a series of causal links that demonstrate the consequences of decisions or series of decisions. They describe events and trends as they could evolve” (Saunders, Arminaité 2014: 33). Since the scenarios outline possible future challenges and opportunities, as well as indicating measures that could make an undesirable outcome less likely (Glenn and the Futures Group in Saunders, Arminaité 2014: 33) they are indeed a useful tool for policy and decision makers. To effectively serve the objective of influencing policy and decision making, however, the proposed visions of the future should be credible, and built upon past and present knowledge (EC 2012), but most importantly, they should include the visions of a variety of stakeholders in order to assure participatory, inclusive and engaging future planning.

The SEEMIG foresight exercise is the first example of a diverse stakeholder involvement in discussions on future migration-related scenarios in Slovenia. The policy implications and recommendations that were identified in both the negative and the positive scenario and can be considered as essential include improvements of migration policies, especially in terms of developing mechanisms to limit brain drain, introducing mechanisms that enable successful return and re-integration of Slovenian emigrants, and encouraging integration of immigrants, whereas development of anti-discrimination measures, social benefits for young families, improvement of the elderly care system, strengthening of the national policy in relation to the EU and improved intersectoral cooperation to address climate-change related weather disasters, were scenario-specific. For more detailed and elaborated policy recommendations, however, future foresights in Slovenia should include a larger group of stakeholders across public and private sectors in order to ensure the representation of a variety of differing views and perceptions of future developments.

REFERENCES

- Bijak, Jakub (2012). *Forecasting International Migration in Europe: A Bayesian View*. Dordrecht, Heidelberg, London, New York: Springer.
- Bled Forum on Europe (2012), http://www.bled-forum.org/history/materiali/Bled_Forum_on_Europe_factsheet.pdf (28 Apr. 2014).
- Cagnin, Cristiano, Scapolo, Fabiana (eds.) (2007). *Technical Report on a Foresight Training Course*. Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities, <http://ftp.jrc.es/EURdoc/eu-r22737en.pdf> (12 Mar. 2014).
- Cassingena Harper, Jennifer (2003). *Vision Document*, eFORESEE Malta ICT and Knowledge Futures Pilot, http://forlearn.jrc.ec.europa.eu/guide/7_cases/EforeseeMalta.htm (10 Mar. 2014).
- CEEHPN – Central and East European Health Policy Network (2012). *Strategic Scenarios 2020: The Future of CEE Healthcare*, *Central and East European Health Policy Network*, <http://www.ceeHPN.eu/images/pdfs/Scenarios2020.pdf> (3 Mar. 2014).
- COST Foresight 2030 (2009). *Living the Digital Revolution*, Workshop Report, www.cost.eu/download/foresight2030_society_report.pdf (12 Mar. 2014).
- European Commission (2012). *Global Europe 2050*. European Union, http://ec.europa.eu/research/social-sciences/pdf/global-europe-2050-report_en.pdf (12 Mar. 2014).
- Cukut Krilić, Sanja, Novak, Tatjana, Jurišić, Borut (2014). *Dynamic Historical Analysis of Longer Term Mi-*

- gratory, *Labour Market and Human Capital Processes in Slovenia*, SEEMIG project. Ljubljana, Maribor: ZRC SAZU, MDA.
- Foresight Migration and Environmental Change (2011). Final Project Report. The Government Office for Science, London, https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/287717/11-1116-migration-and-global-environmental-change.pdf (28 Apr. 2014).
- Harnessing European Labour Mobility. Scenario Analysis and Policy Recommendations (2014). Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, http://www.bertelsmann-stiftung.de/cps/rde/xbcr/SID-76411C81-DB23FCA5/bst/xcms_bst_dms_39662_39663_2.pdf (28 Apr. 2014).
- Miles, Ian (2002). *Appraisal of Alternative Methods and Procedures for Producing Regional Foresight*, http://ec.europa.eu/research/social-sciences/pdf/appraisalof-alternative-methods_en.pdf (10 Mar. 2014).
- Komac, Miloš (2000). Tehnološko predvidevanje: Instrument nabora družbeno in gospodarsko relevantnih vsebin raziskovanja (Technology Foresight: Convenient Tool for the Prioritization of Scientific Research), *Informacije MIDE*, 30/2, 105–109.
- Popper, Rafael (2008). Foresight Methodology. *The Handbook of Technology Foresight* (eds. Luke Georgiadiou, Jennifer Cassingena Harper, Michael Keenan, Ian Miles, Rafael Popper). Cheltenham: Edward Elgar, 44–88.
- Radosevic, Slavo (2002). *Mobilising the Regional Foresight Potential for an Enlarged European Union*. Brussels: European Commission.
- Saunders, Jeffrey S., Arminaitis, Simona (2014). Scenarios for the Future of the European Labour Mobility. *Harnessing European Labour Mobility. Scenario Analysis and Policy Recommendations*, 33–71.
- Stanovnik, Peter, Kos, Marko (2005). Technology Foresight in Slovenia, <http://www.ier.si/html/publikacije/Working%20paper-27.pdf> (15 Apr. 2014).
- Toplak, Kristina, Vah Jevšnik, Mojca, Jurišić, Borut, Šneider, Sabina, Potočnik, Amna. *SEEMIG National Foresight Report in Slovenia* (Part of the WP5 Developing Future Scenarios of Demographic, Migratory and Labour Market Processes). Forthcoming.
- Toth, Erzsebet Fanni (2013) *Developing Foresight Scenarios for SEEMIG, Methodological Guideline*. Bratislava: Infostat.

KNJIŽNE OCENE

BOOK REVIEWS

Milan Mesić, Dragan Bagić, *Minority Return to Croatia – Study of an Open Process*, UNHCR, Zagreb, 2011, 226 str.

Avtorja knjige *Vrnitev manjšin na Hrvaško – študija odprtega procesa* sta dr. Milan Mesić in Dragan Bagić, profesorja s Filozofske fakultete Univerze v Zagrebu, ki se že dalj časa ukvarjata z migracijskimi študijami in drugimi družboslovnimi raziskavami. Študija se osredotoča na srbsko manjšino na Hrvaškem in njihov povratek v državo izvora, od koder so se izselili med vojno v prvi polovici devetdesetih let. Knjiga je rezultat kvalitativne in kvantitativne raziskave in vsebuje naslednje vsebine: kratek uvod v begunska gibanja na Hrvaškem, politični in pravni okvir za povratek manjšinskih beguncev na Hrvaško, povratek beguncev – konceptualni vidiki, rezultati kvantitativnega dela raziskave: prisotnost in kakovost življenja ter rezultati kvalitativnega dela raziskave: tipologije povratnikov in povratek. Knjigo končujeta obširen povzetek in seznam literature.

Avtorja ugotavljata, da so vzroki vseh begunskih kriz sociopolitični. Specifičnost populacije povratnikov na Hrvaškem je, da so bili med vojno nekateri povratniki udeleženi v etničnih konfliktih, nekateri pa ne. Srbi so se iz Hrvaške postopoma izseljevali po razpadu Jugoslavije in ne šele po operaciji Nevihta. Med slednjo je avgusta 1995 približno 250.000 Srbov zapustilo srbsko avtonomno regijo Krajino, v begunstvo so odšli v glavnem v Srbijo in Bosno in Hercegovino.

Včasih je v literaturi veljalo, da je povratek eden, v trenutku zaključen in neproblematičen dogodek, danes pa so raziskovalci spoznali, da gre za proces, ki se praktično nikoli ne konča, ter da se ob vrnitvi v državo izvora begunci srečujejo s številnimi problemi; to potrjuje tudi pričujoča študija. Avtorja navajata Čapo Žmegač (2010), ki meni, da je povratek begunca migracija, saj gre za podobnosti v procesih vključevanja migranta v državo sprejema. Vrnitev je tako kompleksen in odprt proces, begunci se pogosto vračajo v slabe razmere, prav tako so se med njihovim begunstvom spremenili njihov dom in socialne mreže. Chimni (1999, 2004) meni, da z vrnitvijo ni konec njihovih begunskih izkušenj, temveč se te nadaljujejo. Vzdrževanje stikov z zunanjim svetom je povratnikom pogosto v veliko oporo pri vključevanju v postkonfliktno okolje, zato mnogi vzdržujejo transnacionalne stike – s sorodniki in prijatelji v drugih državah, pogosto te v drugih državah tudi obiščejo in nekaj časa v letu pri njih tudi živijo.

V registru povratnikov je bilo med raziskavo 130.220 srbskih povratnikov, v naključni vzorec raziskave sta bila vključena 1.402. Tisti, ki se vrnejo v vasi, tam v večji meri tudi ostanejo, čeprav se težko zaposlijo; za preživetje obdelujejo lastne njive. Mnogi so zaradi nezaposlenosti in pomanjkanja javnega prevoza bolj odvisni od socialnih transferjev. Tisti povratniki, ki se vrnejo v mesta, pa so bolj odvisni od trga dela. Povratniki, ki so se prej vrnili na Hrvaško, so dobili več mednarodne humanitarne pomoči kot tisti, ki so se vrnili pozneje. 30 odstotkov povratnikov je starejših od 65 let, več kot 45 odstotkov je starejših od 55 let, ena tretjina povratnikov pa je mlajša od 34 let.

V praksi se povratniki še vedno srečujejo s številnimi problemi, kot so na primer nerešeno vprašanje stanovanjskih in najemniških pravic, diskriminacija (tudi na delovnem mestu), brezposelnost itd. Alarmanten podatek je, da je zgolj 19 odstotkov srbskih povratnikov na Hrvaškem zaposlenih (sezonsko delo ali zaposlitev za nedoločen čas). Najteže je kot povratnik preživeti v ruralnih predelih Slavonije, Like, Korduna in Banovine.

Avtorja sta raziskovala tudi subjektivne ocene povratnikov o kakovosti njihovih življenj. 28 odstotkov jih meni, da živijo slabše kot večinsko prebivalstvo, vsak drugi povratnik meni, da živi podobno kot večinsko prebivalstvo, 60 odstotkov anketiranih povratnikov pa meni, da živijo bolje kot v begunstvu. Zanimivo bi bilo poiskati tudi odgovore na vprašanje, kako kakovostno živijo povratniki v primerjavi z njihovim življenjem v državi izvora pred odhodom v begunstvo, a ker avtorja povratnikom tega vprašanja nista zastavila, to ostaja neraziskano.

Pogosto repatriacija ne pomeni trajne rešitve in povratniki se naseljujejo v tretje države. V tem primeru govorimo o neučinkoviti vrnitvi. Da bi bil povratek učinkovit in uspešen, se dandanes poudarja pomen trajnostne vrnitve. Ta je odvisna tudi od ekonomskih in socialnih dejavnikov, tako na območjih, kamor se povratniki vračajo, kot tudi v širši družbi. Ključna težava povratnikov je namreč življenjski stan-

dard, ki vpliva tako na kakovost in dolžino njihovega bivanja kot tudi na vrnitev preostalih družinskih članov. Za večino družin je namreč značilno, da so se iz begunstva vrnili zgolj nekateri družinski člani.

Problem povratnikov so tudi spremenjeni etnični odnosi. Ena četrtna povratnikov je doživela določeno obliko nasilja, bodisi sovražni govor (17 odstotkov), grožnje (10 odstotkov) ali fizični napad nanje ali njihovo nepremičnino (4 odstotki). Kljub temu da povratniki v zadnjih letih poročajo o izboljšanih medetničnih odnosih, so stiki med Hrvati in Srbi še vedno redki. Avtorja pa navajata podatek, da so se v zadnjih letih medetnični odnosi v Dalmaciji celo poslabšali.

Kvalitativni del raziskave obsega rezultate 80 delno strukturiranih intervjujev s srbskimi povratniki na Hrvaškem in z 12 begunci in formalnimi povratniki, ki živijo v Beogradu in okolici. Intervjuji potrjujejo rezultate kvantitativnega dela raziskave. Izseki iz življenjskih zgodb povratnikov so dodana vrednost knjige.

Knjiga nam omogoča vpogled v življenje srbskih povratnikov na Hrvaškem. Ker se osredotoča zgolj na srbsko manjšino, na Hrvaškem pa živijo številne etnične manjšine, bi bilo dobro, da bi se to upoštevalo tudi v naslovu knjige. Natančnejši naslov bi bil *Vrnitev srbske manjšine na Hrvaško – študija odprtega procesa*.

Natalija Vrečer

NAVODILA AVTORJEM ZA PRIPRAVO PRISPEVKOV ZA DVE DOMOVINI/TWO HOMELANDS

1. Usmeritev revije

Revija *Dve domovini/Two Homelands* je namenjena objavi znanstvenih in strokovnih člankov, poročil, razmišljanj in knjižnih ocen s področja humanističnih in družboslovnih disciplin, ki obravnavajo različne vidike migracij in z njimi povezane pojave. Revija, ki izhaja od leta 1990, je večdisciplinarna in večjezična. Letno izideta dve številki v tiskani in elektronski obliki na svetovnem spletu (<http://twohomelands.zrc-sazu.si/>).

Prispevke, urejene po spodnjih navodilih, pošljite uredništvu v elektronski obliki na naslov mlekuz@zrc-sazu.si. Članki so recenzirani. Avtorji naj poskrbijo za primerno jezikovno raven in slogovno dovršenost. Prispevki morajo biti oblikovani v skladu z *Navodili avtorjem za pripravo prispevkov za Dve domovini/Two Homelands*. Rokopisov, ki jih uredništvo revije *Dve domovini/Two Homelands* sprejme v objavo, avtorji ne smejo hkrati poslati drugi reviji. V skladu z Zakonom o avtorskih pravicah in 10. členom Poslovnika o delu uredništva revije *Dve domovini/Two Homelands* se avtorji z objavo v reviji *Dve domovini/Two Homelands* strinjajo z objavo prispevka tudi v elektronski obliki na svetovnem spletu.

2. Sestavine prispevkov

Članki morajo imeti sestavine, ki si sledijo po naslednjem vrstnem redu:

- glavni naslov članka (z velikimi tiskanimi črkami, okrepjeno);
- ime in priimek avtorja (priimku naj sledi opomba pod črto, v kateri so navedeni: 1. avtorjeva izobrazba in naziv (na primer: dr. zgodovine, znanstveni sodelavec); 2. ime in naslov avtorjeve institucije (na primer Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana); 3. avtorjev elektronski naslov);
- predlog vrste prispevka (izvirni, pregledni ali kratki znanstveni članek/prispevek, strokovni članek);
- izvleček (slovenski naslov članka in slovenski izvleček, skupaj s presledki do 1000 znakov);
- ključne besede (do 5 besed);
- abstract (angleški prevod naslova članka in slovenskega izvlečka);
- key words (angleški prevod ključnih besed);
- **članek** (1. skupaj s presledki naj ne presega 45.000 znakov; 2. celotno besedilo naj bo označeno z »Normal« – torej brez oblikovanja, določanja slogov in drugega; 3. pisava Times New Roman, velikost 12, obojestranska poravnava, presledek 1,5; 4. odstavki naj bodo brez vmesnih vrstic; prazna vrstica naj bo pred in za vsakim naslovom in predvidenim mestom za tabelo ali sliko; 5. odstavki so brez zamikov; 6. naslove označite ročno, podnaslove prvega reda z velikimi tiskanimi črkami in okrepjeno, podnaslove drugega reda z malimi tiskanimi črkami in okrepjeno; 7. (pod)poglavij ne številčimo.

V besedilih se izogibajte podčrtovanju besed, okrepljenemu in poševnemu tisku; s poševnim tiskom označite le navedene naslove knjig in časopisov. V slovenskih prispevkih uporabljajte naslednje okrajšave in narekovaje: prav tam, idr., »abc«; v angleških: *ibid.*, et al., ed./eds., "migration". Izpust znotraj citata označite z oglatim oklepajem [...].

Poročila in ocene morajo imeti sestavine, ki si sledijo po naslednjem vrstnem redu:

- poročila s konferenc in drugih dogodkov, razmišljanja: naslov dogodka, datum poteka, ime in priimek avtorja, besedilo naj obsega med 5.000 in 15.000 znaki skupaj s presledki;
- knjižne ocene: ime in priimek avtorja ali urednika knjige, ki je predmet ocene, naslov knjige, založba, kraj, leto izida, število strani, besedilo naj obsega med 5.000 in 15.000 znaki skupaj s presledki, na koncu sledita ime in priimek avtorja ocene.

3. Citiranje

Avtorji naj pri citiranju med besedilom upoštevajo naslednja navodila:

- Citati, dolgi pet ali več vrstic, morajo biti ročno oblikovani v ločenih enotah, zamaknjeni, brez narekovajev.
- Citati, krajši od petih vrstic, naj bodo med drugim besedilom v narekovajih in pokončno (ne poševno).
- Navajanje avtorja v oklepaju: (Anderson 2003: 91–99); več navedb naj bo ločenih s podpičjem in razvrščenih po letnicah (Milharčič Hladnik 2009: 15; Vah Jevšnik, Lukšič Hacin 2011: 251–253).
- Seznam literature in virov je na koncu besedila; v seznamu literature na koncu se navajajo samo navedbe literature iz besedila; enote naj bodo razvrščene po abecednem redu priimkov avtorjev, enote istega avtorja pa razvrščene po letnicah; če imamo več del istega avtorja, ki so izšla istega leta, jih ločimo z malimi črkami (Anderson 2003a; 2003b).
 - a) Knjiga:
Anderson, Benedict (2003). *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
 - b) Članek v zborniku:
Milharčič Hladnik, Mirjam (2009). Naša varuška. *Krila migracij: Po meri življenjskih zgodb* (ur. Mirjam Milharčič Hladnik, Jernej Mlekuž). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 15–20.
 - c) Članek v reviji:
Vah Jevšnik, Mojca, Lukšič Hacin, Marina (2001). Theorising Immigrant/Ethnic Entrepreneurship in the Context of Welfare States. *Migracijske i etničke teme* 27/2, 249–261.
 - d) Spletna stran:
 - Becker, Howard (2003). *New directions in the Sociology of Art*, <http://home.earthlink.net/~hsbecker/newdirections.htm> (1. 2. 2008).
 - *Interaction: Some ideas*, <http://home.earthlink.net/interaction.htm> (1. 2. 2008).

5. Grafične in slikovne priloge

- Fotografije, slike, zemljevidi idr. – z izjemo tabel, narejenih v urejevalniku Word, ki pa morajo biti oblikovane za stran velikosti 16,5 x 23,5 cm – naj ne bodo vključeni v Wordov dokument. Vse slikovno gradivo oddajte oštevilčeno v posebni mapi z vašim priimkom in imenom. Opombe v podnapisih ali tabelah morajo biti ločene od tekočega teksta. Fotografije naj bodo v formatu jpg.
- Lokacijo slikovnega gradiva v tekstu označite na naslednji način:
Fotografija 1: Kuharica Liza v New Yorku leta 1905 (avtor: Janez Novak, vir: Arhiv Slovenije, 1415, 313/14) ali Preglednica 1: Število prebivalcev Ljubljane po popisu leta 2002 (vir: Statistični urad RS, Statistične informacije, 14).
- Za grafične in slikovne priloge, za katere nimate avtorskih pravic, morate dobiti dovoljenje za objavo.

INSTRUCTIONS TO AUTHORS PREPARING ARTICLES FOR PUBLICATION IN *DVE DOMOVINI / TWO HOMELANDS*

1. Editorial content

Dve domovini/Two Homelands welcomes the submission of scientific and professional articles, reports, discussions and book reviews from the humanities and social sciences focusing on migration and related phenomena. The journal, published since 1990, is multidisciplinary and multilingual. Two volumes are published per year in print and electronic form on the internet (<http://isi.zrc-sazu.si/?q=node/436>).

Articles should be prepared according to the instructions stated below and sent in electronic form to the editorial board at the following address: mlekuz@zrc-sazu.si. All articles undergo a review procedure. Manuscripts that are accepted for publishing by the editorial board should not be sent for consideration and publishing to any other journal. Authors are responsible for language and style proficiency. Authors agree that articles published in *Dve domovini/Two Homelands* may also be published in electronic form on the internet.

2. Elements

Articles should contain the following elements in the order given:

- Title (in capital letters, bold)
- Name and surname of the author (after the surname a footnote should be inserted stating the author's: 1. education and title (e.g. PhD, MA in History, Research Fellow etc.); 2. full postal address (e.g. Institute for Slovenian Emigration Studies, Novi Trg 2, SI-1000 Ljubljana); 3. e-mail address, phone and fax number;
- Type of contribution (original, review or short scientific article; professional article);
- Abstract (title of the article and abstract, up to 1000 characters with spaces);
- Key words (up to 5 words);
- Article (1. should not exceed 45,000 characters with spaces; 2. the style of the entire text should be "Normal"; 3. font: Times New Roman 12; 4. paragraphs should not be separated by an empty line, empty lines should be used before and after every title and space intended for a chart or figure; 5. paragraphs following titles should not be indented, bullets and numbering of lines and paragraphs should be done manually; 6. titles should be marked manually, Heading 1 with bold capital letters, Heading 2 with bold lower-case letters; 7. (sub)sections of articles (Heading 1 and Heading 2) should not be numbered).

Avoid underlining and using bold in all texts. Italics should be used when emphasising a word or a phrase. Italics should also be used when citing titles of books and newspapers. In articles in English, the following abbreviations should be used: *ibid.*, *et al.*, *ed./eds.* When using inverted commas/quotation marks, use double quotation marks; single quotation marks should be used only when embedding quotations or concepts within quotations. Omitted parts of quotations should be indicated by square brackets with ellipsis [...].

Reports and reviews should contain the following elements in the order given:

- Reports from conferences and other events, discussions: title of the event, date of the event, name and surname of the author, 5,000 to 15,000 characters with spaces;
- Book reviews: name and surname of the author or editor of the book, title of the book, name of publisher, place of publication, date of publication, number of pages, 5,000 to 15,000 characters with spaces, with the name and surname of the reviewer at the end.

3. Quotations in articles

- Long quotations (five lines or more) should be typed as an indented paragraph (using the "tab" key), without quotation marks, the first line of the paragraph after the quotation should not be indented; quotations shorter than five lines should be included in the main text and separated with quotation marks, in normal font (not italic).
- When citing an author in brackets use the following form: (Anderson 2003: 91–99); when citing several authors separate their names with a semicolon and cite them according to the year of publication in ascending order (Milharčič Hladnik 2009: 15; Vah Jevšnik, Lukšič Hacin 2011: 251–53).
- A list of references should be placed at the end of the text and arranged in alphabetical order according to the author's surname. The list of references should include only cited sources and literature. Multiple references by one author should be arranged according to the year of publication. Multiple references by one author published in the same year should be separated with lower-case letters (*e.g.* Ford 1999a; 1999b).
 - a) Books:
Anderson, Benedict (1995). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, New York: Verso.
 - b) Articles in a series:
Milharčič Hladnik, Mirjam (2009). Naša varuška. *Krila migracij: Po meri življenjskih zgodb* (ed. Mirjam Milharčič Hladnik, Jernej Mlekuž). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 15–20.
 - c) Articles in journals:
Vah Jevšnik, Mojca, Lukšič Hacin, Marina (2001). Theorising Immigrant/Ethnic Entrepreneurship in the Context of Welfare States. *Migracijske i etničke teme* 27/2, 249–261.
 - d) Internet sources:
 - Becker, Howard (2003). *New Directions in the Sociology of Art*, <http://home.earthlink.net/~hsbecker/newdirections.htm> (1 Feb. 2008).
 - *Interaction: Some Ideas*, <http://home.earthlink.net/interaction.htm> (1 Feb. 2008).

4. Graphics and illustrations

- Photographs, illustrations, maps etc. – with the exception of charts produced in Microsoft Word, which have to be adjusted to page size 16.5 x 23.5cm (6.5" x 9.25") – should not be included in the Word document. All illustrative material needs to be numbered and submitted separately in separate folder with the author's name and surname. Please submit visual material in .jpeg form.
- Locations of figures in the text should be marked as follows:
Figure 1: Lisa Cook in New York in 1905 (Photo: Janez Novak, source: Archives of Slovenia, 1415, 313/14) or Chart 1: Population of Ljubljana after the 2002 Census (source: Statistical Office of the Republic of Slovenia, Statistics, p. 14)).
- Permission to publish must be obtained for uncopyrighted graphic and illustrative material.

DVE DOMOVINI • TWO HOMELANDS
Razprave o izseljenstvu • Migration Studies
40 • 2014

TEMATSKI SKLOP / THEMATIC SECTION

Glasovi migrantk med preteklostjo in sodobnostjo / The Voices of Women Migrants between Past and Present

Nataša Rogelja, Mirjam Milharčič Hladnik

Glasovi migrantk med preteklostjo in sodobnostjo

Aleksej Kalc

Žensko priseljevanje in zaposlovanje v Trstu na prelomu 19. in 20. stoletja

Mirjam Milharčič Hladnik

Pomen biografske metode za re-kreacijo spomina na ženske delovne migracije iz Goriške

Nataša Rogelja

»Vse po resnici!« Uporaba biografske metode ob raziskovanju Šavrink

Špela Ledinek Lozej

Šavrinke – preprodajalke med osrednjo Istro in obalnimi mesti ter nosilke simbolnih identifikacij: Družbenozgodovinske okoliščine delovnih migracij in šavrinizacije istrskega podeželja

Majda Hrzenjak

Globalizacija skrbstvenega dela in položaj primorskih skrbstvenih delavk v Italiji

RAZPRAVE IN ČLANKI / ESSAYS AND ARTICLES

Marijanca Ajša Vižintin

Model medkulturne vzgoje in izobraževanja: Za uspešnejše vključevanje otrok priseljencev

Milena Bevc, Sonja Uršič

Obseg meddržavnih selitev in izobraženost selivcev ter njun vpliv na število in izobraženost prebivalcev Slovenije

Tea Golob

Sodobne identifikacije v primežu transnacionalnih tokov: Transnacionalna družbena polja in identifikacije »Ryanair generacije« irskih migrantov

Jaka Vadnjal

The Importance of Social Capital within an Ethnic Community: Albanian Entrepreneurs in Slovenia

Mojca Vah Jevšnik, Kristina Toplak

Foresight as a Method in Migration Studies

KNJIŽNE OCENE / BOOK REVIEWS

Milan Mesić, Dragan Bagić, *Minority Return to Croatia – Study of an Open Process*, UNHCR, Zagreb, 2011 (Natalija Vrečer)

ISSN 0353-6777

9 770353 677013